

הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים והשפעתה על היצע עבודתם ועל משתני תוצאה נוספים

נעם זוסמן* ואברהם זופניק*

סדרת מאמרים לדיון 2021.12
יולי 2021

בנק ישראל <http://www.boi.org.il>

* חטיבת המחקר, בנק ישראל: דוא"ל – noam.zussman@boi.org.il, טל' – 02-6552602.

* המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה: דוא"ל – Avrahamzu@pmo.gov.il, טל' – 02-6705636.

תודה לרבקה קריגר מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על הכנת הנתונים. המחקר נערך בחדר המחקר של הלשכה.
תודה לשירה ברלינר-פולג, עדי ברנדר, צביקה דויטש ואיתן רגב על הערותיהם המועילות. העבודה הוצגה בחטיבת המחקר בבנק ישראל, במועצה הלאומית לכלכלה, בזרוע העבודה של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, במשרד האוצר, במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל ובפורום קהלת, ואנו מודים לנוכחים בהרצאות על הערותיהם המועילות.
העבודה הוגשה כתזה של אברהם זופניק לשם קבלת תואר מוסמך בהנחיית פרופ' אבי וייס מהמחלקה לכלכלה של אוניברסיטת בר-אילן.

הדעות המובעות במאמר זה אינן משקפות בהכרח את עמדתו של בנק ישראל

חטיבת המחקר, בנק ישראל ת"ד 780 ירושלים 91007

Research Department, Bank of Israel, POB 780, 91007 Jerusalem, Israel

הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים והשפעתה על היצע עבודתם ועל משתני תוצאה נוספים

נעם זוסמן ואברהם זופניק

תקציר

הסדר "תורתו אומנותו" מאפשר לגברים חרדים לדחות את שירותם הצבאי בתנאי שילמדו בישיבה גדולה (או בכולל) ולא יעבדו או ירכשו השכלה לא-תורנית. המחקר התמקד בפטור החד-פעמי משירות צבאי אשר הוענק לגברים חרדים שהיו בני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה"), ובהורדת גיל הפטור מ-35 (ולמעשה כניסה ל"מאגר מילואים" מגיל 28) ל-24 החל מ-2016. הוא בחן לראשונה את ההשפעה שהייתה לשינויי החקיקה הללו על משתני תוצאה מגוונים – בעיקר לימודים בישיבה גדולה (או בכולל), רכישת השכלה על-תיכונית ואקדמית, תעסוקה ושכר ודפוסי נישואים וילודה. נעשה שימוש בנתונים מינהליים רבים, ונערכו אמידות חתך ואמידות של סדרות עתיות בשיטת הפרש ההפרשים.

"ריקון הבריכה" הביא עד 2015 לירידה של כ-6 נקודות אחוז (כ-8%) בסיכוי של גברים חרדים בני 23 ללמוד בישיבה, ביחס לסיכויי בני ה-21; במקביל עלה הסיכוי היחסי שלהם לעבוד בכ-4 נקודות אחוז (כ-10%), והסיכוי לעבוד בשכר מינימום חודשי ומעלה – בכ-3 נקודות אחוז (כ-23%). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי בן 23 גדל בכ-19% לעומת השכר של בן 21.

הורדת גיל הפטור הביאה להתפתחויות הבאות במשתני התוצאה של בני 24 לעומת בני 22: סיכוייהם של גברים חרדים ללמוד בישיבה פחתו ב-5.2 נקודות אחוז (כ-7%), סיכוייהם לעבוד עלו ב-3.3 נקודות אחוז (כ-9%), וסיכוייהם לעבוד בשכר מינימום חודשי ויותר עלו ב-3.1 נקודות אחוז (כ-21%). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי גדל בכ-7%, והשכר של בת זוגו אמנם קטן במקצת, אך יחד עם העלייה בתעסוקת הגבר ההכנסה המשפחתית השנתית ברוטו מעבודה שכירה האמירה בכ-13%. לא נמצאו הבדלים בהשפעת הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה לפי זרם הלימודים בישיבה גדולה (ליטאי, חסידי, ספרדי).

ההשפעה על בני 26 (וגם על בני 25) לעומת בני 22 הייתה חזקה אף יותר: ירידה של 8.6 נקודות אחוז (12%) בסיכוי ללמוד בישיבה, עלייה של 5.0 נקודות אחוז (כ-13%) בסיכוי לעבוד ועלייה של כ-24% בשכר המשפחתי. לא נמצאה השפעה של הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה בקרב בני 27 לעומת בני 28 ובקרב בני 34 לעומת בני 35.

Lowering the Israeli military service exemption age for ultra-Orthodox men and its impact on their labor supply and other outcome variables

Avraham Zupnik and Noam Zussman

Abstract

Ultra-Orthodox men may defer their service in the Israeli army on condition that they study at a higher institution of Jewish studies (“yeshiva”) and do not work or acquire an academic education. The research focused on the one-off exemption from army service granted to ultra-Orthodox men aged 22 and older in 2014 (“emptying the pool”), and on the lowering of the exemption age from 35 (and essentially entering the military reserves pool from age 28) to 24 beginning in 2016. It examined, for the first time, the effect that these changes in legislation have had on various outcome variables, including studies in a yeshiva, acquiring post-secondary and academic education, employment, wages, and marriage and birthrate patterns. Many administrative databases were used, and time-series and repeated cross-section estimates were made using the difference-in-differences method.

The “emptying the pool” led, by 2015, to a decline of approximately 6 percentage points (about 8 percent) in the probability of ultra-Orthodox men aged 23 to study in a yeshiva, compared to the probability for 21-year olds. In parallel, their relative probability of working increased by approximately 4 percentage points (about 10 percent), and the probability of switching to work at minimum monthly wage or higher increased by about 3 percentage points (approximately 23 percent). The gross annual wage of a 23-year old ultra-Orthodox employee increased by about 19 percent compared with the wage of a 21-year old.

The reduction of the exemption age led to the following developments in the outcome variables for 24-year olds compared with 22-year olds: the probability of ultra-Orthodox males studying in a yeshiva declined by 5.2 percentage points (about 7 percent), their probability of working increased by 3.3 percentage points (about 9 percent), and their probability of working for minimum monthly wage or higher increased by about 3.1 percentage points (about 21 percent). The gross annual wage of a male ultra-Orthodox employee increased by about 7 percent, while the spouse’s

wage declined slightly, but with the increase in men's employment, the gross family annual wage rose sharply by about 13 percent. No differential effects were found according to yeshiva type (Lithuanian, Hasidic, or Sephardic).

The effect on 26-years olds (as well as 25-year olds) compared with 22-year olds was even stronger: a decline of 8.6 percentage points (12 percent) in the probability of learning in a yeshiva, an increase of 5.0 percentage points (about 13 percent) in the probability of working, and an increase of about 24 percent in family wage. No effect of reducing the exemption age on the outcome variables was found for 27-year olds compared with 28-year olds, and 34-year olds compared with 35-year olds.

"תחת שוט הגיוס, אין לתלמיד הישיבה ברירה של ממש. שאם לא ילך לישיבה יגייסו אותו לצה"ל, מה שלמרבה הצער נתפס בקרב רבים בציבור החרדי כגזירה. וכך, בעזרתו של המחוקק הישראלי, נמצאנו מסלילים את דרכו של הבגיר-הצעיר החרדי, לא אל שוק העבודה חלילה אלא הישר חזרה לישיבה... כשלעצמי, וחלף הסדר הגיוס הנוכחי שאין תוכו כבדו, אף לא הייתי שולל את האפשרות לפתרון רדיקלי יותר, בדמות הוראת שעה המעניקה פטור מלא מגיוס לציבור החרדי לתקופה של חמש עד עשר שנים. כל זאת, לטובת התכלית של השתלבות חרדים בשוק העבודה, תכלית שיש בה כדי לקדם את שילובם בחברה האזרחית, להקטין מימדי העוני בחברה החרדית, להגדיל התוצר הלאומי ולחזק את החוסן הכלכלי של המדינה" (בג"ץ 1877/14 מיום 12.9.2017, כבוד השופט י. עמית).

א. הקדמה

גיוס תלמידי ישיבות¹ לצה"ל הוא אחת מהסוגיות הטעונות בציבור הישראלי. מאז קום המדינה ועד היום התאפשר לתלמידי ישיבות לשקוד על תלמודם ולא להתגייס, וככל שחלקם של החרדים באוכלוסייה עולה מתחדדת המחלוקת בעניין גיוסם. כיום מספר הגברים החרדים שהגיעו לגיל גיוס הוא כ-11 אלף, כ-13%² משנתון הגברים היהודים. מחד עולות טענות בדבר העדר השוויון בנטל השירות הצבאי והתרומה החיובית של הגיוס לשילובם של החרדים בחברה ובכלכלה. מאידך המתנגדים לגיוס גברים חרדים טוענים שערכי לימוד התורה ושמירת המצוות מתנגשים עם ההווה הצבאית. מתעוררות גם השאלות עד כמה צה"ל זקוק למתגייסים חרדים, ואם ההתאמות הנדרשות לשם כך לא ישנו את פני הצבא. כמו כן לא ברור כלל שהשתלבות החרדים בחברה ובכלכלה עוברת דרך שירות צבאי.

להתנגדות העקרונית של החרדים לשירות צבאי סיבות רבות ומגוונות (זיכרמן, 2013; גרטל, 2016). ההשקפה החרדית אינה רואה קדושה במדינה ובהגנה עליה, בשעה שלימוד תורה מגן על כל יושבי הארץ (תורה מגנא ומצלא³), השירות הצבאי מביא ל"ביטול תורה" ופוגע באפשרות לקיים את אורח החיים הייחודי. כנגד זאת, לא רק שהמשך הלימודים בישיבה מטפח את הערך של לימוד תורה; הוא גם מגן על התלמידים מפני ההשפעה הרעה של החברה הכללית ("תיבת נוח"), ובעבר נתן מענה לשיקום עולם הישיבות, שכמעט נכחד בשואה. Berman (2000) הרחיב את התפיסה שגיבש Iannaccone (1992) – הרואה בקהילה דתית סוג של מועדון (club) שמטיל על המשתתפים אליו מגבלות – וטען שהלימודים בישיבה, במקום רכישת הון אנושי המניב תשואה גבוהה יותר בשוק העבודה, וכן קיום הציוויים והאיסורים הדתיים על ידי חברי הקהילה החרדית לא רק נובעים מאמונה דתית אלא גם מעידים על מחויבות החברים לקהילה, ובתמורה היא מעניקה להם תמיכה וערבות הדדית.

במסגרת הסדר "תורתו אומנותו", שיפורט בהרחבה בהמשך, נדחה השירות הצבאי של גברים חרדים בתנאי שילמדו בישיבה עד גיל מאוחר, ונאסר עליהם לרכוש השכלה לא-תורנית ולעבוד. נעמוד בקצרה על החסמים הרבים שעומדים בפניהם בבואם לרכוש השכלה לא-תורנית ולהשתלב בשוק העבודה (מלחי ואחרים, 2008). ראשית, יהיה עליהם לעזוב את הישיבה ולהתגייס לצבא,

¹ בכל מקום בעבודה הכוונה היא לישיבות גדולות ולכוללים. כולל הוא מרכז לימודים ישיבתי, שבו אברכים לומדים אחרי נישואיהם.

² מבוסס על תחזית הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) לגבי מספר הגברים החרדים בני 18 מסך הגברים היהודים בני 18 בשנת 2020 (פראן וקלינגר, 2018).

³ תלמוד בבלי, מסכת סוטה, דף כא ע"א.

מהלך שעלול להביא לנידוי המתגייס ממשפחתו ומקהילתו. לטענת Berman (2000) החובה להתגייס לצבא עם הפסקת הלימודים בישיבה מהווה למעשה "סבסוד" של אותם לימודים בשל ה"עלויות" הגבוהות המושטות על המשרת. ולראיה, מסקר שנסיב על כאלף גברים חרדים בוגרים עלה שרק 7% היו מעודדים את בניהם לשרת בצבא (כהנר, 2020), ושיעור המתגייסים בפועל לצבא זעום (פירוט בהמשך).

קשיים רבים עומדים בפני הגבר החרדי המעוניין להיכנס לשוק העבודה (לוי, 2009; צוות פורום קיסריה, 2010; טרכטינגוט, 2014). היציאה לעבודה עלולה לפגוע במעמד החברתי שלו ושל משפחתו. ערך ההסתפקות במועט מקטין את ההכנסה הדרושה לו לשם פרנסה, ומה עוד שהכדאיות הכלכלית של עבודתו נמוכה, הן בשל מיומנויות דלות (בנק ישראל, 2016; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2016) והן עקב אובדן תמיכות שונות (בץ וקריל, 2019). יתר על כן, לגברים חרדים המעריכים שכישוריהם הקוגניטיביים גבוהים, ואלו אף חודדו במהלך לימודיהם בישיבה, קשה לקבל את העובדה שבשל העדר מיומנויות רלוונטיות לשוק העבודה, הרי אם ישתלבו בו הם עלולים להערכתם למצוא את עצמם במשרות שאינן מאתגרות, אינן הולמות את כישוריהם והשכר בהן נמוך. אצל ציבורים מסוימים קיים חשש מסביבת עבודה שאינה מותאמת לדרישות ההלכתיות ולהוויה התרבותית הנהוגה בחברה החרדית (צניעות, מניעת חשיפה לתכנים לא מקובלים וכדומה). שיעור התעסוקה של הגברים החרדים נמוך, במיוחד במקומות עבודה מתגמלים ובאלו הנמצאים מחוץ למגזר החרדי, ולכן היכרותם עם עולם העבודה מועטה וגם הקשרים החברתיים העשויים לסייע להם במציאת עבודה מצומצמים (מלחי, 2016); כפועל יוצא הגברים החרדים עלולים להתקשות במציאת עבודה. לא זו אף זו, המעבידים עלולים להירתע מקליטת חרדים לשורותיהם אם הם מעריכים שההון האנושי שלהם אינו מספק, וגם מחשש כי יידרשו לערוך התאמות בסביבת העבודה ובשל הרתיעה מהאחר.

קיימים גם חסמים ייחודיים לגבר חרדי הפונה להכשרה מקצועית וללימודים אקדמיים. (ראו גם הורוביץ, 2013). בשל העדר חשיפה מוקדמת שלו למקצועות הליבה, ובפרט למתמטיקה, הוא אינו מודע ליכולותיו האנליטיות, ומכאן שהוא מתקשה בבחירת מקצוע לימוד המתאים לכישוריו. יתר על כן, בשל היכרות מועטה עם חרדים בעלי השכלה לא-תורנית אין לו נגישות טובה להכוונה וייעוץ בתחום. מאותה סיבה חסר לו מידע בסיסי על אפשרויות הקבלה והמסלולים בהכשרות המקצועיות ובמוסדות להשכלה גבוהה ועל המקומות שבהם יהיה ניתן להשתלב בשוק העבודה בסיום הלימודים. הכנסת משק הבית של הגבר החרדי נמוכה, והוא מטופל בילדים, ולכן אינו יכול לוותר על הפרנסה על מנת להקדיש זמן לרכישת השכלה, ואף בחלק מהמקרים עליו לממן את שכר הלימוד. הוא נדרש להשלים פערי ידע נרחבים, בפרט לימודי ליבה, הן כדי להתקבל ללימודים והן כדי לצלוח אותם, וכן עליו להתמודד עם תוכני לימוד, דפוסי חשיבה וסביבת לימודים שלא תמיד עולים בקנה אחד עם השקפת העולם החרדית. הוא אף נדרש להתמודד עם חסמים חברתיים רבים הנובעים מאיבוד מעמדו בקהילה כאברך כולל ומרכישת השכלה לא-תורנית. כפועל יוצא מאותם חסמים שיעורי הנשירה מהלימודים גבוהים מאוד (רגב, 2016).

בקהילות חרדיות בחו"ל רבים מהגברים החרדים לומדים בישיבה שנים מעטות, רוכשים השכלה לא-תורנית ו/או יוצאים לעבוד בגיל צעיר יחסית בניגוד למצב בישראל, אף שגם שם הם למדו בילדותם במערכת חינוך המלמדת בעיקר לימודי קודש (Berman, 2000; גונן, 2000 ו-2005; לוי, 2009; צוות פורום קיסריה, 2010; מלאך ואחרים, 2016). לדפוסים השונים בין ישראל לחו"ל שני הסברים: חובת השירות הצבאי בארץ, שאינה קיימת במדינות אחרות, מקשה על הגברים

החרדים בארץ לעזוב את הישיבות עד גיל מבוגר יחסית, בשעה שהאיתנות על המחויבות לקהילה הוא משמעותי יותר לאחר קבלת הפטור משירות צבאי, ותמיכות נדיבות יותר של מדינת ישראל מקטינות את התמריץ לעבוד.

במרוצת שנות קיומה של המדינה הוקמו ועדות רבות בנושא גיוס גברים חרדים לצה"ל, התקבלו שלל החלטות ממשלה וחוקים בנידון, וניתנו פסקי דין המבטלים אותם. אבן דרך מרכזית היא פסיקת בג"ץ "רסלר" מ-1998 (בג"ץ 3267/97 ו-715/98), שביטלה את הסדר "תורתו אומנותו", אשר היה נהוג מימים ימימה, והקנה לשר הביטחון את הסמכות לדחיית שירות לתלמידי ישיבות. בעקבות פסיקה זו הוקמה "ועדת טל", ובשנת 2002 עבר "חוק טל", המסמיך את שר הביטחון להעניק את הדחייה בהוראת שעה לחמש שנים, וזו הוראה פעם נוספת. בשנת 2011 אימצה הממשלה את המלצות "צוות גבאי", הכוללות, לראשונה, יעדי גיוס לחרדים, וגם שינויים בנהלי הגיוס. בשנת 2012 פסק בג"ץ כי לא ניתן להאריך עוד את "חוק טל". כפועל יוצא הוכנס, בשנת 2014, תיקון 19 לחוק שירות בטחון [נוסח משולב], תשמ"ו-1986, ולפיו הוענק פטור חד-פעמי לדחויי שירות שביום תחולת החוק, 20.3.2014, היו בני 22 ומעלה ("ריקון הבריכה"), ולצעירים יותר הורד גיל הפטור ל-24 החל מיום 21.3.2016. תוקף ההורדה הוארך בשנת 2015 עד 30.6.2020 בתיקון 21 לחוק. בשנת 2017 פסק בג"ץ כי תיקונים 19 ו-21 אינם שוויוניים, דינם להתבטל, וניתנה הארכה עד 6.7.2021. תיקונים 19 ו-21 הם נושא המחקר הנוכחי.

על תלמידי ישיבות דחויי שירות הוטלו במרוצת השנים מגבלות ואיסורים הנוגעים לאפשרויות התעסוקה, הלימודים מחוץ לישיבה, היציאה לחו"ל ועוד, בדרך כלל עד גיל 35. ב"חוק טל" (2002) נקבע כי דחויי שירות חייב ללמוד בישיבה לפחות 45 שעות בשבוע, והוא אף אינו רשאי לרכוש השכלה לא-תורנית ולעבוד מעבר לכך, ומשנת 2003 התאפשר לבני 23 ומעלה לעבוד מעבר למכסת שעות הלימודים בישיבה. החל משנת 2011 בני ה-28 הוכנסו ל"מאגר מילואים" כך שהלכה למעשה הם קיבלו פטור משירות צבאי ושוחררו ממרבית המגבלות. תיקונים 19 ו-21 היו אמורים, לפחות בטווח הקצר, להניע חרדים לעזוב את הישיבות והכוללים, ולעודד אותם לרכוש השכלה לא-תורנית ולהשתלב בשוק העבודה.

דויטש (2017) הוא היחיד שבחן את ההשפעה של הסדרי דחיית השירות הצבאי לגברים חרדים על היצע עבודתם. הוא התמקד ב"חוק טל", שבו נקבעה שנת הכרעה בגיל 22 אשר במהלכה היה ניתן לעבוד ולא להתגייס, ובתיקון לחוק מ-2003, אשר איפשר לבני 23 ומעלה לעבוד מעבר למכסת 45 שעות הלימודים השבועיות בישיבה. המחבר מצא, בהסתמך על סקרי כוח אדם, ששינויי החקיקה הגדילו את ההסתברות של גברים חרדים בני 25–29 לעבוד בשבוע שקדם לסקר ב-11 עד 13 נקודות אחוז. (לפני כן עמד שיעור תעסוקתם על כ-14 אחוזים.) לא נערכו מחקרים שאמדו את ההשפעות של הסדרי גיוס אחרים לחרדים.

מחקר זה מבקש לאמוד, לראשונה, את השפעת תיקונים 19 ו-21 לחוק שירות הביטחון – שבמרכזם, כאמור, הענקת פטור חד-פעמי משירות צבאי לתלמידי ישיבות דחויי שירות שב-20.3.2014 היו בני 22 ומעלה, וכן הענקת פטור קבוע מגיל 24 החל מ-21.3.2016 – על היצע העבודה של גברים חרדים. כן ייבדקו משתני תוצאה נוספים, לרבות התמדה בישיבה, רכישת השכלה גבוהה לא-תורנית ודפוסי נישואים וילודה. ייבחנו גם השפעות צולבות על בת הזוג – לרבות התעסוקה, השכר ורכישת השכלה אקדמית – וכן על ההכנסה המשפחתית מעבודה.

נוסף על שינויי החקיקה הרבים בעשור שחלף הנוגעים לגיוס חרדים לצבא, כפי שאלו תוארו בקצרה לעיל, הוכנסו באותה תקופה שינויים גם במדיניות הקצבאות והתמיכות האחרות, וגם

בתנאי מיצוי כושר ההשתכרות לקבלת הטבות שונות. כפי שנראה בהמשך, השפעתם המשווערת על היצע העבודה של דחויי השירות הייתה מצומצמת, משום שלרוב השינויים היו תקפים רק לפרק זמן קצר ו/או היו זניחים מבחינה כמותית ו/או נגעו לחלק קטן מאוכלוסיית המחקר, ומכל מקום, הם חלו על קבוצות הטיפול וההשוואה כאחת (ראו בהמשך).

מסד הנתונים למחקר מתבסס על מגוון נתונים מינהליים ואחרים, הכוללים: קובצי ישיבות גבוהות, מידע דמוגרפי (מרשם התושבים), מאפיינים חברתיים-כלכליים (מפקד האוכלוסין 2008), שירות לאומי-אזרחי, רכישת השכלה (תלמידים בהכשרה מקצועית ובמוסדות אקדמיים), תעסוקה ושכר (קובצי שכירים ועצמאים של רשות המסים בישראל) ועוד.

אוכלוסיית המחקר הוגבלה לגברים חרדים שלמדו בישיבה גדולה חרדית והיו ברובם המוחלט דחויי שירות ולבנות זוגם. נערכו אמידות בשיטת הפרש ההפרשים: השוואה של משתני התוצאה בין חרדים שהושפעו מתיקונים 19 ו-21 לחוק שירות בטחון לבין אלו שלא הושפעו משינויי החקיקה הללו, לפני תחולתם על הגברים החרדים ולאחר מכן. לפיכך האמידות נסבו על בני 23 (קבוצת הטיפול) לעומת בני 21 (קבוצת ההשוואה), בני 24 לעומת בני 22, בני 27 לעומת בני 28, ובני 34 לעומת בני 35. בוצעו אמידות של סדרות חתך חוזרות (repeated cross-section) ואמידות עתיות (פאנליות) לשנים 2008–2018 (חלון זמן של 5–6 שנים סביב שינויי החקיקה). באוכלוסיית המחקר נכללו כ-129 אלף גברים בני 18–43, כפי שנגזר מהגילים של קבוצות הטיפול וההשוואה.

להלן הממצאים העיקריים. "ריקון הבריכה" הביא עד 2015 לירידה של כ-6 נקודות אחוז (כ-8%) בסיכויי הגברים החרדים בני ה-23 ללמוד בישיבה, ביחס לסיכויי בני ה-21; במקביל הייתה עלייה של כ-4 נקודות אחוז (כ-10%) בסיכוי לעבוד ושל כ-3 נקודות אחוז (כ-23%) בסיכוי לעבוד בשכר מינימום חודשי ומעלה. השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי גדל בכ-19%. כן נרשמה ירידה יחסית של 3 נקודות אחוז בשיעור הנשואים (כ-6%).

הורדת גיל הפטור הביאה להתפתחויות הבאות במשתני התוצאה של בני 24 לעומת בני 22. סיכוייהם של גברים חרדים ללמוד בישיבה פחתו ב-5.2 נקודות אחוז (שיעור הלומדים בישיבה עמד בממוצע על 75%, דהיינו ירידה של כ-7%), סיכוייהם לעבוד עלו ב-3.3 נקודות אחוז (כ-9%) וסיכוייהם לעבוד בשכר מינימום חודשי ויותר עלו בכ-3.1 נקודות אחוז (כ-21%). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי גדל בכ-7% (כ-2.5 אלפי ש"ח) והשכר של בת זוגו ירד במקצת, כך שביחד עם העלייה בתעסוקת הגבר ההכנסה המשפחתית השנתית ברוטו מעבודה שכירה האמירה בכ-13% (כ-6.2 אלפי ש"ח). לא נמצאו הבדלים בהשפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי על משתני התוצאה לפי זרם הלימודים בישיבה גדולה (ליטאי, חסידי, ספרדי). ההשפעה על בני 26 (וגם על בני 25) לעומת בני 22 הייתה חזקה אף יותר: ירידה של 8.6 נקודות אחוז (12%) בסיכוי ללמוד בישיבה, גידול של 5.0 נקודות אחוז (כ-13%) בסיכוי לעבוד ועלייה של כ-24% בשכר המשפחתי (כ-12.8 אלפי ש"ח). לא נמצאה השפעה של הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה בקרב בני 27 לעומת בני 28 ובקרב בני 34 לעומת בני 35.

המחקר לוקה במספר מגבלות. מאז שינוי החקיקה חלפו רק שנים ספורות, וייתכן שהשפעתם תתבטא במלואה רק כעבור זמן רב יותר, בעקבות שינויי עומק בדפוסי ההתנהגות. במוקד אוכלוסיית המחקר מצויים חרדים דחויי שירות, כפי שניתן לזהותם בקובצי הישיבות. מכאן שתלמידים בישיבות שמנהיגיהן בחרו לא לקבל תמיכה כספית ממוסד החינוך (כעשירית מהתלמידים), רובן ככולן כנראה מטעמים אידיאולוגיים, אינם כלולים באוכלוסיית המחקר. נוסף על כך, שיעור קטן מתלמידי הישיבות שבמחקר, שקיבלו פטור משירות צבאי על רקע גופני או נפשי,

לא נחשפו לשינויי החקיקה. ייתכן שחלק מאוכלוסיית המחקר לא הייתה מודעת במידה מספקת לשינויי החקיקה ולמשמעותם, וחלק מאלו שהוענק להם פטור משירות צבאי זכו לקבל את האישור על כך רק כעבור שנה ומעלה; כנגד זאת ייתכן שגברים חרדים שינו את התנהגותם עוד לפני ששינויי החקיקה נכנסו לתוקף (anticipation effect), ואם כן האומדים של השפעת הורדת גיל הפטור עלולים להיות מוטים; משמעות הדבר היא שלא ידוע בוודאות אם ומתי השפיעו שינויי החקיקה. לשינויי המדיניות שהתרחשו בתקופה הנחקרת בעניין הקצבאות ותמיכות – שאמנם היו לפרקי זמן קצרים ואו זניחים מבחינה כמותית ואו נגעו רק למקצת הגברים החרדים באוכלוסיית המחקר – היו יכולות להיות בכל זאת השפעות דיפרנציאליות על היצע העבודה של החרדים המשתייכים לקבוצות הטיפול וההשוואה. לבסוף, ייתכן שהעלייה בתעסוקה המדווחת של חרדים היא אומדן יתר לגידול של היצע עבודתם, כי אפשר שהיא משקפת בחלקה מעבר מתעסוקה בשוק המשני ("השחור") לראשי (בד בבד עם התגברות ההשתלבות בעבודה מחוץ לקהילה החרדית), מעבר מבורך בפני עצמו.

סדר העבודה הוא כדלקמן: פרק ב' סוקר את עיקרי שינויי החקיקה והמדיניות הממשלתית בעניין גיוס חרדים מתחילת שנות האלפיים, אז נחקק "חוק טל", וגם מתאר את השינויים שהוכנסו בתקופה הנחקרת בקצבאות, בתמיכות אחרות ובכללי מיצוי כושר ההשתכרות לשם קבלת הטבות שונות. פרק ג' מציג סטטיסטיקה תיאורית; פרק ד' מביא את בסיס הנתונים ואוכלוסיית המחקר; פרק ה' מתווה את המתודולוגיה של אמידות החתך; פרק ו' מציג את תוצאות האמידות, ופרק ז' מסכם. בנספחים ניתן למצוא סקירה היסטורית של הסדר "תורתו אומנותו", פירוט השינויים במדיניות תשלומי העברה בתקופה הנחקרת ופירוט המתודולוגיה ותוצאות האמידות העתיות.

ב. המדיניות הממשלתית לגיוס חרדים מתחילת שנות האלפיים ושינויים בקצבאות ובתמיכות אחרות בתקופה הנחקרת

המדיניות הממשלתית לגיוס חרדים מתחילת שנות האלפיים

בסעיף זה נסקור את אבני הדרך המרכזיות בהסדר "תורתו אומנותו" מאז נחקק "חוק טל" בתחילת שנות האלפיים. להרחבה על ההיסטוריה של ההסדר ראו נספח 1.

מאז קום המדינה ועד ראשית שנות האלפיים גברים חרדים יכלו לדחות את שירותם הצבאי, ובלבד שלמדו בישיבה/כולל, וזאת במסגרת הסדר "תורתו אומנותו". בדרך כלל עם הגיעם לגיל 35 הם לא נקראו עוד לשירות צבאי. ביולי 2002 חוקק חוק "דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב–2002" ("חוק טל"), והוא נכנס לתוקף בפברואר 2003. החוק חוקק כהוראת שעה לחמש שנים עם אפשרות הארכה. הוא קבע את קיומה של "שנת ההכרעה" בגיל 22, שאחריה תלמידי הישיבה יוכלו לבחור בין חזרה ללימודיהם בישיבה או פנייה לשירות צבאי רגיל או לשירות אזרחי של שנה. נוסף על כך נקבע כי כדי להיות זכאי לדחיית שירות על תלמיד ישיבה ללמוד בה לפחות 45 שעות בשבוע, ואין הוא רשאי לעבוד או לרכוש השכלה לא-תורנית (לרבות הכשרה מקצועית). ביוני 2003, במסגרת חוק ההסדרים של 2003–2004, בוטל האיסור על עבודה מעבר לחובת מכסת שעות הלימוד בישיבה, וזאת למי שמלאו לו 23 שנים. "חוק טל" הוארך בחקיקה ביולי 2007 בחמש שנים נוספות, עד ליולי 2012.

בינואר 2011 התקבלה החלטת ממשלה⁴ המאמצת את כל המלצות "הצוות הבין משרדי לעידוד תעסוקה וקידום השירות הצבאי והאזרחי במגזר החרדי" ("צוות גבאי", משרד ראש הממשלה, 2011). נקבע שיעד הגיוס לשנת 2011 יעמוד על 2,400 ובכל שנה יגדל ב-600 עד ל-4,800 בשנת 2015 (בכל השנים מחציתם לשירות צבאי והיתר לשירות אזרחי) – סדר גודל של 60% משנתון החרדים בגיל גיוס – אך קיומו של הסדר "תורתו אומנותו" לא הותנה בעמידה ביעדי הגיוס. עוד המלצה שהממשלה אימצה נגעה למשך השירות הצבאי לדחויי שירות: נקבע שהוא יהיה תלוי גיל בלבד⁵ ללא קשר למצב המשפחתי ולמספר הילדים, תלות שהייתה קודם לכן⁶. (להרחבה ראו לוח נ-1 בנספח). כמו כן הוחלט להפנות את בני 28–35 למאגר מילואים ולפטור משירות צבאי את המבוגרים יותר. התקבלה גם המלצת הצוות להפנות למאגר המילואים, באופן חד-פעמי, את כל דחויי השירות שלהם 3 ילדים או יותר בלי קשר לגילם. בהחלטת הממשלה אושר להקים, בהתאם להמלצת הצוות, מסלול שירות לאומי ביטחוני-אזרחי המיועד לדחויי שירות בני 22–25 שהם רווקים או נשואים ללא ילדים.

בפברואר 2012 פסק בג"ץ (בג"ץ 6298/07) שלא ניתן להאריך את "חוק טל" מעבר ליולי 2012. לפיכך החליטה הממשלה על הקמת ועדת שרים לעניין השוויון בנטל ("ועדת שקדי")⁷ במטרה לגבש הסדר חדש לגיוס בני ישיבות. בעקבות דיוני הוועדה נקבע, ונכנס לתוקף ב-20.3.2014, תיקון לחוק שירות בטחון (תיקון מס' 19), התשע"ד–2014 (לוח נ-2 בנספח), שהעניק פטור משירות צבאי לכל תלמידי הישיבות דחויי השירות שביום תחולת החוק היו בני 22 ומעלה (צעד המכונה "ריקון הבריכה")⁸, וכן המשך דחיית שירות עד גיל 24 ופטור קבוע לאחר מכן לאלו מהם שהיו ביום תחולת החוק מעל גיל 18 ומתחת לגיל 22. מספר שעות הלימוד השבועיות בישיבה שיידרשו כדי לקבל דחיית שירות יעמוד על 45 לבחור ישיבה ועל 40 שעות לאברך כולל, ויהיה ניתן להפחית משעות אלו 15 שעות להכשרה מקצועית לא-אקדמית. נוסף על כך יחול איסור לעבוד ולרכוש השכלה אקדמית, פרט לדחויי שירות נשואים שמלאו להם 22 שנים; אלה יוכלו לעבוד לאחר שמלאו את מכסת שעות לימוד החובה בישיבה.

יחד עם התיקון לחוק שירות בטחון חוקק גם חוק שירות לאומי-אזרחי, התשע"ד–2014. הסעיפים המרכזיים בחוק היו כדלהלן: הורדת הגיל המזערי לשירות ל-21, הארכה משמעותית של משך השירות – למשל במסלול אזרחי-חברתי מ-40 שעות שבועיות במשך שנה ל-30 שעות שבועיות במשך שנתיים – הפחתה של 25% בגובה דמי הקיום למשרתים, והגבלת האפשרות להתנדב לשירות רק לדחויי שירות הנמצאים בהסדר "תורתו אומנותו". (להרחבה ראו: אלמסי [2014] ומלחי [2019]).

בנובמבר 2015 חוקק תיקון לחוק שירות בטחון (תיקון מס' 21), התשע"ו–2015, שהאריך עד 30.6.2020 את הפטור הקבוע משירות צבאי לגברים חרדים כשיגיעו לגיל 24. לאחר כמה עתירות שהוגשו לו לגבי תיקון 21, פסק בג"ץ⁹, בספטמבר 2017, כי התיקון אינו שוויוני, ולפיכך ביטל את

⁴ החלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011.

⁵ שירות רגיל של 36 חודשים לבני 18–21, ושירות של 16 או 24 חודשים במסלולים עתירי הכשרה לבני 22 ומעלה.

⁶ בעקבות אימוץ המלצות "צוות גבאי" פורסמו לראשונה הקריטריונים להענקת פטור משירות צבאי לדחויי שירות. יצוין כי לחוסר הוודאות לגבי חובת הגיוס ששרר קודם לכן יכלה להיות השפעה על דפוסי התעסוקה והלימודים של חרדים (לוי, 2009).

⁷ החלטת ממשלה מס' 15 מיום 7.4.2013. במהלך 2011 פעל במסגרת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת צוות לבחינת יישום "חוק טל" בראשות חה"כ יוחנן פלסנר, אך הוא לא פרסם המלצות סופיות (ועדת החוץ והביטחון, 2011).

⁸ הפטור הוענק רק לאחר התייצבות במדור בני ישיבות בצה"ל. הזימון למדור בוצע באופן הדרגתי ונמשך שנה ויותר (משרד הכלכלה, 2014).

⁹ בג"ץ 1877/14 מיום 12.9.2017.

כל ההסדר של דחיית השירות הצבאי לתלמידי ישיבות במעמד "תורתו אומנותו". ביטול החוק אמור להיכנס לתוקף ב-6.7.2021.

המחקר הנוכחי מתמקד בהשפעת שינוי החקיקה במסגרת תיקון 19 לחוק שירות בטחון, התשע"ד-2014, שהעניק כאמור פטור חד-פעמי משירות צבאי לכל תלמידי הישיבות דחויי השירות שביום תחולת החוק (20.3.2014) היו בני 22 ומעלה – צעד המכונה כאמור "ריקון הבריכה" – ופטור קבוע לכל דחויי השירות בהגיעם לגיל 24 החל מ-21.3.2016.

שינויים בקצבאות, בתמיכות אחרות ובתנאי מיצוי כושר ההשתכרות בתקופה הנחקרת היצע העבודה של חרדים עשוי להיות מושפע לא רק ממדיניות הגיוס של הגברים לצה"ל או לשירות לאומי-אזרחי, אלא גם ממכלול ההטבות שהם זכאים להן. (ראו גם בץ וקריל, 2019). לפיכך פורטו, **בנספח 2**, השינויים שהוכנסו בתקופה הנחקרת (2008–2018) בתשלומי ההעברה הבאים: גמלה להבטחת הכנסה לאברכים, מלגת אברך כולל, קצבאות ילדים ומענק עבודה ("מס הכנסה שלילי"). כמו כן נסקרו בנספח השינויים המרכזיים הנוגעים למיצוי כושר ההשתכרות הנדרש כדי ליהנות מסבסוד מעונות יום והשתתפות בתוכנית "מחיר למשתכן".

מנספח 2 עולה שבתקופה הנחקרת לא חלו שינויים משמעותיים בהיקף ההטבות המוענקות לגברים חרדים בשנות העשרים לחייהם, הנמצאים במוקד המחקר. זאת למעט שניים: הקשחה של תנאי הזכאות לקבלת הגמלה להבטחת הכנסה בגובה כ-1,000 ש"ח לחודש, וביטולה הזמני בשנת 2015, צעדים שנגעו לשיעור קטן מאוד מהאברכים שבמוקד המחקר; דרישה למיצוי כושר ההשתכרות בהיקף נמוך מאוד כדי לזכות בסבסוד שכר הלימוד במסגרות להשגחה על ילדים רכים בשנת הלימודים 2014/2015 בלבד (או אובדן סבסוד של עד כ-300 ש"ח בחודש במקרה של אי-עמידה בדרישה). יש להדגיש שבאמידות הפרש ההפרשים, שיוצגו בהמשך, אנו בוחנים את הפער במשתני התוצאה בין אלו המשתייכים לקבוצות הטיפול וההשוואה, שהן בגילים דומים, ולכן שינויי המדיניות השפיעו על שתיהן, אף כי לא בהכרח באותה מידה.

בספרות המחקרית מהעולם (Pencavel, 1986; Bastagli ואחרים, 2016; Banerjee ואחרים, 2017; Jones ו-Marinescu, 2018; Salehi-Isfahani ו-Mostafavi-Dehzoeei, 2018; de Paz-; Báñez ואחרים, 2020; Hasdell, 2020) נמצא שגמישות היצע העבודה (תעסוקה ושעות העבודה) ביחס לתשלומי העברה של גברים בדרך כלל אפסית (בפרט כאשר הם אינם מותנים במבחן תעסוקה/הכנסה) – בין 0.2- ל-0 (גמישות גבוהה יותר מצאה למשל Hoynes [1996]). לשינויים המדוברים צפויה אפוא השפעה קטנה בלבד על היצע העבודה. עם זאת, לאוכלוסייה החרדית מאפיינים ייחודיים, ומכאן שלא בהכרח ניתן להקיש מהממצאים דלעיל לגביה.

ג. סטטיסטיקה תיאורית

בפרק זה מוצגת סטטיסטיקה תיאורית של אוכלוסיית המחקר (גברים שלמדו בישיבה חרדית עד גיל 19 ובנות זוגם) לשנים 2008–2018 בתחומים הבאים: לימודים בישיבה, שירות צבאי ולאומי-אזרחי, לימודים במכון להכשרה טכנולוגית ובמוסד להשכלה גבוהה, תעסוקה ושכר¹⁰.

נערכה חלוקה לקבוצות גיל בהתאם לספים השונים של שינויי החקיקה הנוגעים להורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים: בני 18–21 – לא הושפעו משינויי החקיקה; בני 22–23 – הושפעו מהענקת הפטור החד-פעמי לבני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה"); בני 24–27 – הושפעו גם מהורדת גיל הפטור ל-24 החל משנת 2016; בני 28–34 – כמו בני 24–27 אך ייתכן שדה-פקטו שינויי החקיקה לא נגעו להם (היו גם קודם לכן ב"מאגר מילואים"), בני 35–37 – לא הושפעו משינויי החקיקה, כי נהנו מפטור עוד לפני כן.

יש לשים לב שבכל מהלך העבודה מעתה ואילך השנים אינן קלנדריות אלא מוגדרות מתחילת אפריל ועד סוף מרץ של השנה הבאה (אלא אם כן צוין אחרת), וזאת כדי להתאים אותן עד כמה שאפשר למועדי החלת שינויי החקיקה ב-20 למרץ 2014 וב-21 למרץ 2016.

לאחר 2014 שיעור הלומדים בישיבה בקרב בני 24–27 פחת יחסית לשיעורם בקרב בני 22–23 (איור 1), ממצא העולה בקנה אחד עם הורדת גיל הפטור לבני 24 ומעלה. בשנים 2014–2015 ניתן להבחין בירידה של שיעור בני 22–23 הלומדים בישיבה, התואמת ל"ריקון הבריכה", תופעה שלא נמשכה לאחר מכן.

שיעורם של הגברים שלא התגייסו מקרב חיילי הגיוס בעשורים האחרונים, וכן מהסיבה "תורתו אומנותו", מובאים באיור 2. בשנת 1980 שיעור הלא-מתגייסים מסיבה זו עמד על פחות מ-4% מכלל חיילי הגיוס, והוא האמיר בהתמדה עד קרוב ל-16% בשנת 2019. חלקם של הנכללים בהסדר "תורתו אומנותו" בקרב כלל הלא-מתגייסים האמיר עד 2006, ומאז הוא התייצב על קצת יותר ממחצית הלא-מתגייסים. באיור 3 מוצגים המספר והשיעור של החרדים שהתגייסו לצה"ל (חרדים כהגדרתם בחוק שירות בטחון התשע"ד–2014), כפי שאלו דווחו על ידי הצבא, ויעדי הגיוס¹¹. האיור מלמד שעד 2015 עלה מספר המתגייסים עליה מתמשכת, הגיע באותה שנה ליותר מאלפיים בשנה, ולאחר מכן ירד ירידה ניכרת. אחד ההסברים לירידה הוא חבלי הלידה שליוו את הקמת מינהלת החרדים באגף כוח אדם בצה"ל, שהביאו לצמצום מספר החרדים המשתלבים במסלולי השח"ר הטכנולוגיים ("דוח נומה", 2020); ייתכן כי תרמו לירידה גם תחושות של עוינות בציבור החרדי כלפי רשויות המדינה, בגלל הניסיונות לגייס תלמידי ישיבות וההפחתה (הזמנית) בהטבות לחרדים. (ראו נספח 2.) למעשה שיעור החרדים שהתגייסו מסך הגברים בוגרי החינוך החרדי ירד בהתמדה כבר קודם לכן – מ-22.6% בשנת 2012 ל-18.5% בשנת 2019.

באיור נ-1 בנספח מוצג שיעור הגברים החרדים שהצטרפו לשירות לאומי-אזרחי. נרשמה מגמת עלייה ניכרת של שיעורם בקבוצת הגיל 18–21, וזו התעצמה החל מ-2014 בעקבות הורדת הגיל המזערי לשירות לאומי-אזרחי ל-21. יחד עם זאת מספר המצטרפים לשירות הלאומי-אזרחי עדיין זניח – כ-240 משרתים בשנת 2018, שהם כ-0.8% מקבוצת הגיל. אצל המבוגרים יותר הייתה ירידה מתמשכת של שיעור המשרתים ואף של מספרם (כ-270 משרתים בני 22–27 בשנת 2018); לטענת העוסקים בתחום לפני 2014 הירידה נבעה מתחושות הניכור של החרדים כלפי המדינה בעקבות

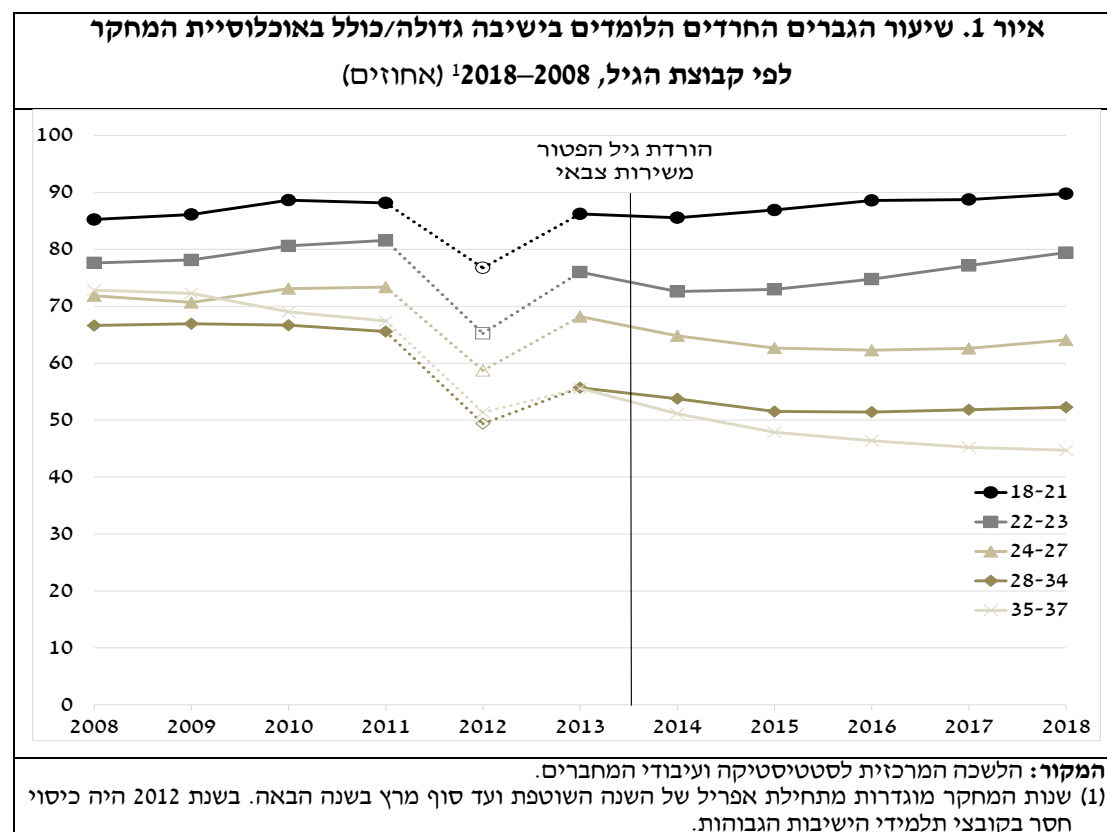
¹⁰ סטטיסטיקה תיאורית על האוכלוסייה החרדית בכללה ניתן למצוא אצל חושן ואחרים (שנים שונות), מרכז הנתונים והידע של המכון החרדי למחקרי מדיניות (<https://machon.org.il>) וקרלינסקי (2021).

¹¹ בלוח נ-3 בנספח ניתן למצוא פירוט.

פסיקת בג"ץ, שביטלה את "חוק טל" בשנת 2012, ולאחר מכן משום שלא היה עוד צורך לשרת שירות לאומי-אזרחי כדי לזכות בפטור משירות צבאי (כי גיל הפטור הורד). בשנת 2014 הייתה ירידה חדה של מספר המצטרפים לשירות בגילים 22–23 מפני שלבני 22 ומעלה הוענק פטור משירות צבאי.

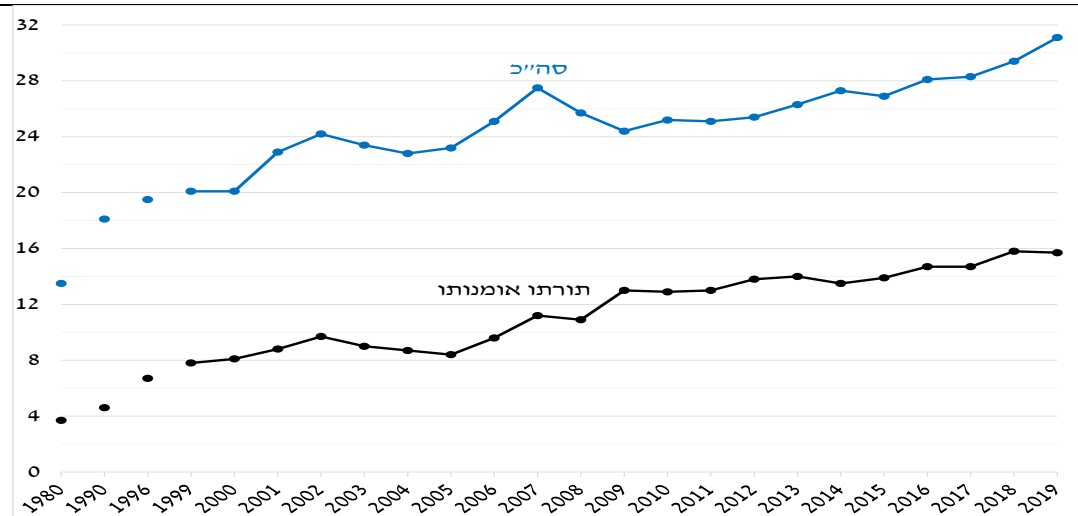
שיעור הנכנסים בשערי המכון להכשרה טכנולוגית פחת מאוד בשנים 2013–2014 (למעט אצל בני 18–21) והתייצב לאחר מכן (איור נ-2 בנספח). לא ניתן להבחין במגמות ברורות בשיעורם של תלמידי המכינות הקדם-אקדמיות/תלמידי שנה א' במוסדות להשכלה גבוהה (איור נ-3 בנספח); מכל מקום, מדובר בשיעורי למידה נמוכים (0.4%–1.4%) ובכ-1.1 אלף מצטרפים חדשים בלבד עד גיל 37 בשנת 2018.

שיעורי התעסוקה (להגדרת מועסק ראו הערת שוליים 1 לאיור 4) של גברים חרדים עלו עד 2014, ומגמה זו נמשכה לאחר מכן רק בקרב בני 24 ומעלה (איור 4). כפועל יוצא עלה שיעור התעסוקה אצל בני 24–27 יחסית לשיעורה אצל בני 22–23, ממצא המתיישב עם הורדת גיל הפטור לבני 24 ומעלה. תופעה דומה נצפתה גם בקרב מועסקים בשכר גבוה יותר. (להגדרות ראו פרק ה'). יצוין שכ-22% מבני ה-22–23 למדו בישיבה וגם עבדו בשנת 2014. השכר השנתי ברוטו של גברים חרדים עלה בהתמדה, ובקצב מהיר יחסית בקרב בני 24 ומעלה (איור 5); לאחר 2015 נבלמה עליית השכר אצל בני 22–23, ולכן השכר של בני 24–27 גדל יחסית, ממצא העולה בקנה אחד עם הרחבת היקף התעסוקה של האחרונים בעקבות הורדת גיל הפטור. לא ניתן להבחין בנתונים הגולמיים בשינוי בשכר היחסי של בת הזוג ובהכנסה המשפחתית מעבודה שכירה אצל בני 24–27 לעומת בני 22–23 לאחר שנת 2014 (איור נ-4 בנספח).

איור 2. הגברים שלא התגייסו לצה"ל, ואלו בהסדר "תורתו אומנותו",

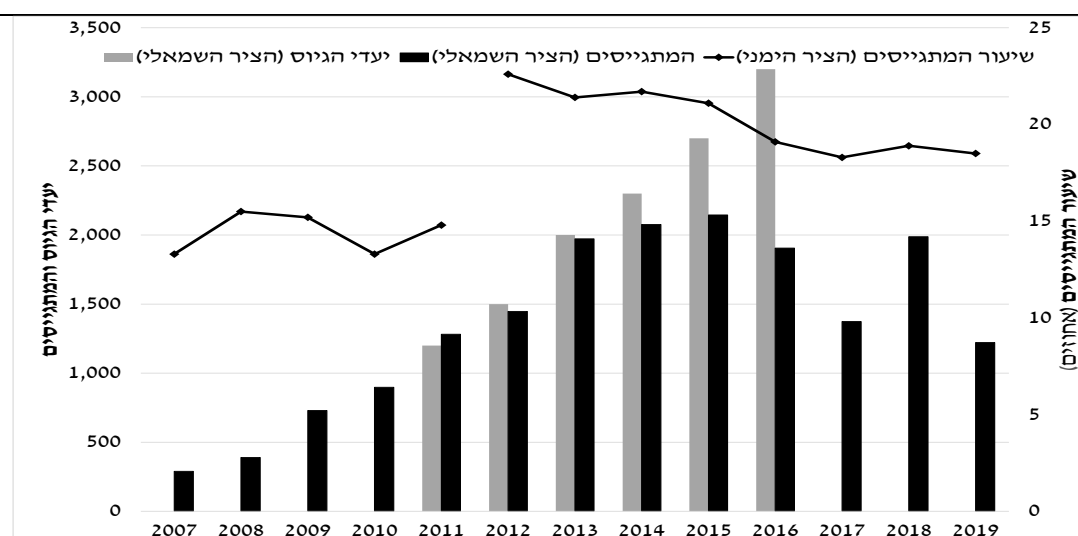
מכלל חייבי הגיוס החדשים, 1980–2019¹ (שיעור, אחוזים)

המקור: 1980 ו-1990 – המכון הישראלי לדמוקרטיה וצה"ל (2002), 1996 – ברדה (2007), 1999–2019 – צבא ההגנה לישראל (2020).

(1) הנתונים לשנים 1980 ו-1990 מתייחסים ליהודים בלבד. השנים הן קלנדריות.

איור 3. המספר והשיעור של הגברים החרדים¹ שהתגייסו לצה"ל ויעדי הגיוס², 2007–2019³

המקור: מלאך וכהנר (2018, תרשים 1/ה) וצבא ההגנה לישראל (2020, 2021 ו-2020). להרחבה ראו לוח נ-3 בנספח.

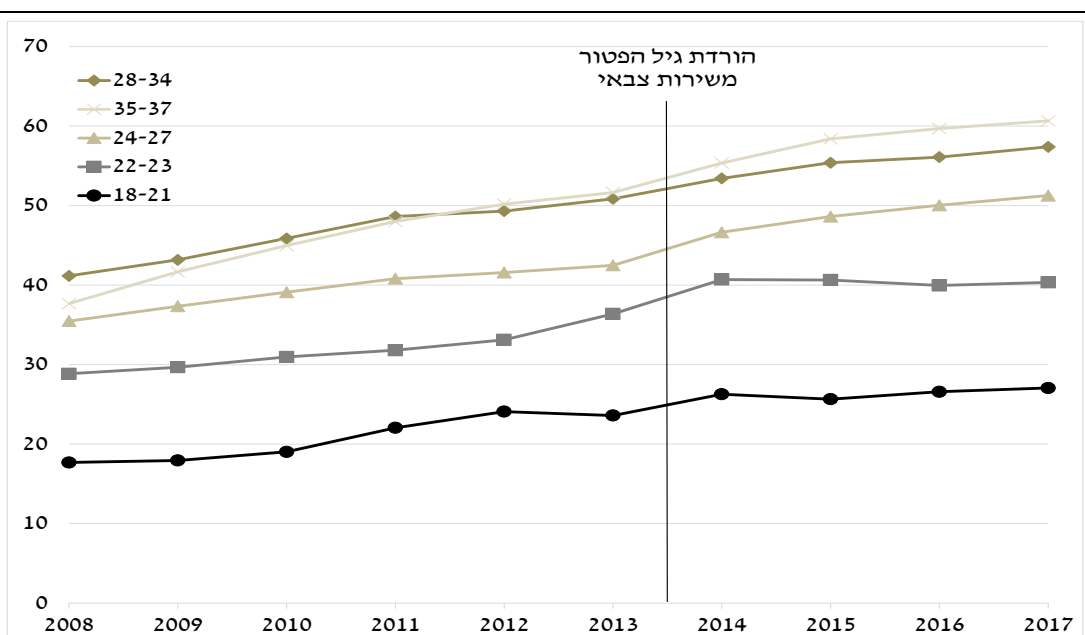
(1) מספר המתגייסים: כפי שאלו מוגדרים לעניין יעדי הגיוס בחוק שירות בטחון, התשע"ד–2014. לצורך יעדי הגיוס הוגדרו חרדים, לראשונה, תלמידי ישיבה דחויי שירות לפי החלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011 והחלטת ממשלה מס' 638 מיום 28.7.2013. במסגרת תיקון 19 לחוק שירות הביטחון הורחבה בסעיף 26טו הגדרת חרדים. לפי הגדרה החדשה חרדי הוא מי שלמד בגילי 14–18 במשך שנתיים לפחות במוסד חינוך חרדי (מוסד חינוך תרבותי ייחודי כהגדרתו בחוק מוסדות תרבותיים ייחודיים התשס"ח–2008, או שמופע ברשימת המוסדות נקבע לפי צו משרד הביטחון). לפי פסיקת בג"ץ 1877/14 מיום 12.9.2017 ההגדרה של חרדי לפי תיקון 19 חלה גם על מי שהוא דחוי שירות ולא למד בגילי 14–18 במשך שנתיים לפחות במוסד חינוך חרדי. הנתונים לשנים 2007–2009 מבוססים על מלאך וכהנר (2018) ואינם תואמים בהכרח להגדרת חרדים לעניין יעדי הגיוס.

שיעור המתגייסים: מספר המתגייסים מבין הגברים שלמדו בחינוך החרדי (אין ברשותנו מידע על גודל השנתון של חרדים לעניין יעדי הגיוס). החל משנת 2012 השתנתה כנראה ההגדרה של גברים חרדים שהתגייסו בפרסום של צבא ההגנה לישראל (2020).

(2) יעדי הגיוס נקבעו לראשונה בהחלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011 לשנים 2011–2015. בהמשך נקבעו יעדים מעודכנים לשנים 2013–2016 בהחלטת ממשלה מס' 638 מיום 28.7.2013. במסגרת תיקונים 19 ו-21 לחוק שירות בטחון נקבעו בסעיף 26טו לחוק הסמכויות לקביעת יעדי הגיוס, אך בפועל לא נקבעו יעדים חדשים. לפיכך בשנים 2017–2019 לא היו יעדי גיוס תקפים.

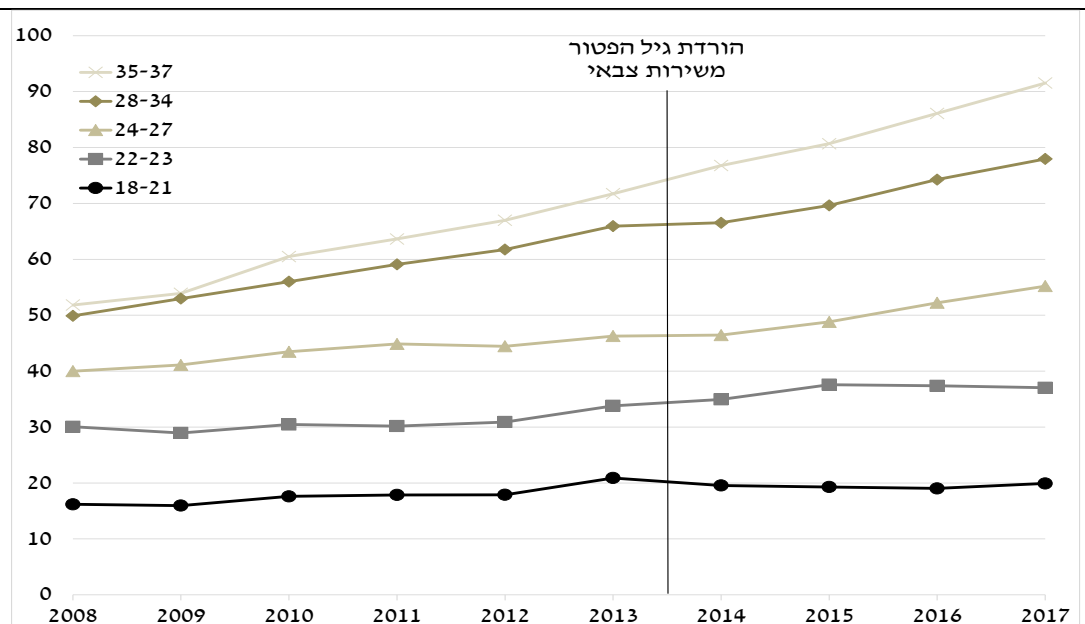
(3) השנים 2007–2013 הן קלנדריות, והשנים 2014–2019 הן לפי שנות גיוס (מ-1 ביולי עד 30 ביוני בשנה הבאה), בהתאם לסעיף 26 לחוק שירות הביטחון.

איור 4. שיעורי התעסוקה¹ של גברים חרדים באוכלוסיית המחקר לפי קבוצת הגיל, 2017–2008² (אחוזים)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
 (1) מועסק – עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לו הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
 (2) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. שנת המחקר 2018 הושמטה מהאזור, משום שהיא מסתיימת במרץ 2019, ולא היו זמינים לנו קובצי שכירים ועצמאיים לשנת 2019.

איור 5. השכר השנתי ברוטו¹ של גברים חרדים באוכלוסיית המחקר לפי קבוצת הגיל, 2017–2008² (אלפי ש"ח, במחירים שוטפים)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
 (1) מחושב רק עבור אלו שהוגדרו מועסקים (עבדו לפחות חודש אחד בשנה כשכירים בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה להם הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית).
 (2) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. שנת המחקר 2018 הושמטה מהאזור, משום שהיא מסתיימת במרץ 2019, ולא היו זמינים לנו קובצי שכירים לשנת 2019.

ד. בסיס הנתונים ואוכלוסיית המחקר

1. בסיס הנתונים

להלן תיאור קצר של הקבצים שבהם נעשה שימוש במחקר ושל המידע העיקרי המצוי בהם. (לפירוט ראו לוח נ-4 בנספח).

○ **קובצי ישיבות** – מידע על לימודים של הגברים החרדים ואחיהם בישיבות גדולות ובכוללים, לרבות סמל המוסד (פיקטיבי), סוג המוסד, שנות הלימוד ועוד. הלמ"ס העמידה לרשותנו את רשימת הישיבות והכוללים, וסיווגנו אותן לזרמים הבאים: ליטאיות, חסידיות, חב"ד וספרדיות¹².

○ **מרשם התושבים** – מידע דמוגרפי על הגברים החרדים, הוריהם, בנות זוגם וילדיהם, לרבות המגדר, שנת וחודש הלידה, ארץ הלידה ושנת העלייה, מספר האחאים/הילדים, שנת הנישואין וחודש הנישואין הראשונים והשינויים במצבים המשפחתיים ומועדיהם.

○ **מרשם הדתיות** – רמת הדתיות (חרדי/דת) של הגברים החרדים, בנות זוגם, הוריהם וילדיהם, כפי שהלמ"ס סיווגה על סמך מקורות מינהליים, וכן מקור המידע ששימוש לסיווג. (ראו גם הערת שוליים 13 בהמשך).

○ **מפקד האוכלוסין 2008** – מידע דמוגרפי-חברתי-כלכלי על הגברים החרדים, הוריהם, בנות זוגם והוריהן, לרבות רמת ההשכלה, לימודים בישיבה, השתלבות בשוק העבודה, ההכנסה מעבודה ומקצבאות, בעלות על בני קיימא ועוד.

○ **קובצי תלמידים** – קובצי תלמידים בבתי ספר, הכוללים בין השאר את זרם החינוך ודרגת הכיתה.

○ **שירות לאומי-אזרחי** – מועדי ההתחלה והסיום של השירות וסוגו.

○ **הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים** – קובצי תלמידים במכון להכשרה טכנולוגית (מה"ט, לרבות במכינות) ומשתתפים בהכשרות מקצועיות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים; קובצי תלמידים במכינות קדם-אקדמיות ובמוסדות להשכלה גבוהה. בקבצים הללו יש מידע על שנת התחלת הלימודים, סיומם ומקצוע הלימוד של הגברים החרדים ובנות זוגם.

○ **תעסוקה ושכר** – מספר חודשי העבודה השכירה, הענף הכלכלי וההכנסה השנתית ברוטו מעבודה שכירה ועצמאית של הגברים החרדים, בנות זוגם והוריהם, כפי שאלו מופיעים

¹² הסיווג התבסס על המקורות הבאים: ידע אישי, השם המלא של העמותה ומטרותיה (לפי רשם העמותות), כתובת העמותה, שמות ראשי העמותה ואתרי אינטרנט. כמו כן נערכה הצלבה עם סיווג מוסדות החינוך לזרמי חינוך, סיווג שערך איתן רגב לקובץ המוסדות (בתי הספר) של משרד החינוך לשנת הלימודים 2009/2010. אנו מודים לאיתן רגב על העמדת הקובץ לרשותנו. את כל סניפיה של עמותה סיווגנו לאותו זרם. הקובץ הכולל את סיווג הישיבות הגדולות לזרמים הועבר ללמ"ס, וחוקרים אחרים יכולים לעשות בו שימוש.

להלן התפלגות הגברים באוכלוסיית המחקר שהשתתפו באמידות של בני 22 ו-24 בשנים 2008–2018 (פירוט בהמשך) לפי זרם הישיבה שבה למדו עד גיל 19 [בסוגריים מרובעים ההתפלגות בקרב גברים בני 18–30 באוכלוסיית המחקר בשנת 2018]: ליטאים – כ-43% [כ-42%]; חסידים (לרבות חב"ד) – כ-25% [כ-24%] (מזה חב"ד – כ-4% [כ-3%]; ספרדים – כ-27% [כ-27%]; לא ידוע – כ-5% [כ-7%], רובם כנראה חסידים. לשם השוואה, להלן התפלגות הזרמים לפי דיווח עצמי של חרדים בסקרים שנערכו: כהנר (2020) מצאה בסקר שכלל כאלף גברים ונשים חרדים בני 18 ומעלה שהתפלגות היא כדלקמן: ליטאים – כ-35%; חסידים – כ-31%; ספרדים – כ-26%; אחרים – 8%. לפי תוצאות סקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה (טרם פורסם) בקרב כ-500 גברים חרדים בני 18–30 התפלגות הזרמים היא: ליטאים – כ-31%; חסידים – כ-28%; חב"ד – כ-7%; ספרדים – כ-32%. רגב וגורדון (2020, לוח 2) מצאו בהסתמך על קבצים מנהליים (זרמי החינוך בבתי הספר ומרשם התושבים המאפשר לזהות קשרי משפחה ומוצא) שנכון לשנת 2017 ההתפלגות הייתה כדלהלן: ליטאים – כ-32%; חסידים – כ-32%; חב"ד – כ-4%; ספרדים – כ-27% וספרדים עם חינוך ליטאי – כ-5%. יצוין כי לפי חישובינו פחות רבע מהגברים החרדים שלמדו בישיבה ליטאית הם ממוצא מזרחי. אילו הוספנו אותם לספרדים, ההתפלגות של בני 18–30 באוכלוסיית המחקר בשנת 2018 הייתה כדלהלן: ליטאים – כ-32%; חסידים (לרבות חב"ד) – כ-24%; ספרדים – כ-38%; לא ידוע – כ-7%.

בקבצים מינהליים של רשות המסים בישראל. נוסף על כך הועמדו לרשותנו קבצים של סקרי כוח אדם המכילים גם מידע שלא נמצא בקבצים המינהליים – על שעות העבודה, משלח היד ועוד.

2. אוכלוסיית המחקר

אוכלוסיית המחקר כוללת גברים (ובנות זוגם) שסווגו כחרדים לפי מרשם הדתיות של הלמ"ס¹³ באחת או יותר מהשנים מ-2006 ואילך, ו/או התגוררו ביישובים/אזורים סטטיסטיים חרדיים¹⁴ וגם למדו בישיבה גדולה (חרדית¹⁵) לפני הגיעם לגיל 19 (אלא אם כן צוין אחרת) – כי השפעת שינויי החקיקה שהם נושא המחקר רלוונטיים רק לתלמידי ישיבות חרדיות אשר רובם המכריע במעמד דחויי שירות.

באוכלוסיית המחקר לא ניתן לכלול חרדים הלומדים בישיבות גדולות שאינן מופיעות בקובצי הישיבות משום שמנהיגיהן בחרו לא לקבל תמיכה מהמדינה מסיבות אידיאולוגיות, ואין לנו דרך לזהות את הישיבות. ניתן להעריך ששיעורם עומד על כעשירית מהתלמידים¹⁶. ייתכן שאוכלוסייה זו לא תופיע גם במרשם הדתיות, משום שהוא מבוסס על קבצים מינהליים של מערכת החינוך, וקרוב לוודאי שאותם גברים חרדים לא רשומים גם שם. החרדים שאינם רשומים בקובצי הישיבות אמורים להיות חייבי גיוס. לא ברור כיצד השמטת אוכלוסייה זו מהמחקר תשפיע על אומדי משתני התוצאה: מצד אחד, החרדים שאינם רשומים אדוקים יותר מהחרדים הרשומים; מצד שני אפשר ששיעורי התעסוקה בחלק מהקהילות שלהם גבוהים יחסית.

התקופה הנחקרת היא 2008–2018, שכן נבחר חלון זמן של 5–6 שנים לפני הורדת גיל הפטור משירות צבאי בשנת 2014 ואחרי מועד זה. באוכלוסיית המחקר נכללו גברים חרדים שהיו בני 18 עד 43 בסוף התקופה הנחקרת (כלומר ילידי 1975 עד 2001) ובנות זוגם. הגיל המינימלי נקבע ל-18, כי רק מעטים מאלו שנכנסו לישיבה יעזבו אותה לפני גיל 18, ורק אז מתגייסים לצבא; כיוון שהפטור משירות צבאי הוענק מאז ומתמיד מגיל 35 ומעלה, ובהמשך נשווה את השפעת הענקת הפטור משירות צבאי לבני 34 לעומת בני 35, האחרונים יגיעו לגיל 43 בסוף התקופה הנחקרת. (לפרטים ראו פרק ה').

הושמטו מאוכלוסיית המחקר כ-400 נפטרים עד 2019 משום שאין לגביהם משתני תוצאה ו/או חלקם היו כנראה חולים קשים בתקופה הנחקרת. בסיכומו של דבר נכללו באוכלוסיית המחקר

¹³ חרדי: חרדי או חרדי-דתי. במרשם הדתיות של הלמ"ס מזהים חרדים לפי לימודים שלהם או של קרובי משפחתם (בן/בת זוג, הורים וילדים) במוסדות חינוך חרדיים שונים (לרבות בישיבות וכוללים) וכן תעסוקה כמורים במוסדות אלו.

ניתן לזהות חרדים באופנים שונים (פורטנוי, 2007; לוין והכהן, 2010; פרידמן ואחרים, 2011).
¹⁴ יישובים/אזורים סטטיסטיים שרמת ההומוגניות החרדית שלהם, לפי דפוסי ההצבעה למפלגות החרדיות בבחירות לכנסת ה-18 שנערכו בפברואר 2009, הייתה עד 6 בסולם 1–12 (שבו 1 הוא החרדי ביותר). שיטה זו פותחה על ידי גורביץ' וכהן-קסטרו (2004). היישובים החרדיים הם: אור הגנוז, אלומה, אספר (מיצד), בית חלקיה, ביתר עילית, יסודות, כפר גדעון, מודיעין עילית, מעלה עמוס, מתתיהו, עמנואל, קוממיות, קריית יערים (טלזסטון), רכסים ותפרח.

¹⁵ בישיבה גדולה חרדית לומדים לרוב אלו שסיימו כיתה י"א, להבדיל מישיבה קטנה, שבה לומדים בדרך כלל תלמידי כיתות ט"ו–י"א.

בקובצי הישיבות ניתן להבחין בין ישיבות גדולות חרדיות לבין ישיבות גבוהות של הציונות הדתית (לרבות ישיבות הסדר). עם זאת הושמטו מאוכלוסיית המחקר בוגרי ישיבות של הזרם הדתי-לאומי שלמדו בישיבות גדולות אשר סווגו כחרדיות, המהווים כ-6% מתלמידי הישיבות החרדיות והכוללים שסווגו כחרדים במרשם הדתיות ו/או התגוררו באזורים חרדיים.

¹⁶ לפי הורוביץ (2012) 20–40 אלף תלמידים חרדים בגילים 3–18 לומדים במוסדות שאינם מופיעים ברישומי משרד החינוך (לפי ווינגר [2017] בירושלים לבדה מספרם עומד על 20 אלף). בהיתן מספר התלמידים הרשומים בחינוך החרדי כיום (כ-130 אלף) וקצב הגידול של אוכלוסיית התלמידים החרדים, שיעור התלמידים בישיבות לא רשומות גבוה מעשירית. ואולם רק חלק מהתלמידים הבנים בבתי הספר החרדיים מגיעים לישיבות גדולות שאינן נתמכות על ידי המדינה.

129,098 גברים חרדים שלמדו בישיבה גדולה או בכולל (לפחות עד גיל 19), והיו בסוף התקופה הנחקרת 2008–2018 בני 18 עד 43. נציין שהקוהורטה של תלמידי ישיבה בני 18 הכלולים באוכלוסיית המחקר מנתה בשנת 2013, ערב שינויי החקיקה, כ-5.8 אלפים.

ה. מתודולוגיה

ההשפעה הישירה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים דחויי שירות על מגוון משתני תוצאה נאמדת בשיטת הפרש ההפרשים (DID) באמידות חתך. המשוואה הנאמדת היא:

$$(1) \quad Y_{it} = \alpha_0 + \beta_1 post_t \times Treatment_i + \beta_2 Treatment_i + \gamma_2 \bar{X}_i + \delta_t + \varepsilon_{it}$$

כאשר:

- $^{17}Y_{it}$ - משתנה תוצאה של פרט i בשנה t .
- משתני התוצאה של הגבר החרדי הם:
 - לימודים בישיבה; רכישת השכלה – השתתפות בהכשרות מקצועיות, לימודים במכינה קדם-אקדמית או במוסד להשכלה גבוהה.
 - שוק העבודה – מועסק, שהוגדר כאחד שעבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר (או עצמאי) בשכר חודשי ממוצע ברוטו, העולה על אחד מחמשת הספים הבאים (או שהכנסתו השנתית ברוטו מעבודה עצמאית הייתה לפחות פי 12 מספים אלו): (1) בהיקף מזערי ומעלה – שכר חודשי של לפחות 200 ש"ח; (2) שכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) – היקף העולה על האפשרי לתלמידי ישיבה המחויבים למכסת לימוד של 45 שעות שבועיות – בשכר מינימום שעותי; (3)–(5) שכר חודשי של לפחות 1/2 או 3/4 או 1 שכר המינימום.
 - ענף כלכלי טיפוסי לעולם החרדי (המוגדר בלוח ג2 בהמשך), מספר משרות השכיר בשנה, מספר חודשי העבודה השכירה בשנה, השכר השנתי ברוטו והשכר ברוטו לחודש עבודה.
 - דמוגרפיה – נשוי ומספר הילדים.
- משתני תוצאה של בת הזוג: לימודים במכינה קדם-אקדמית או במוסד להשכלה גבוהה; מועסקת, שכר שנתי ברוטו ולחודש עבודה.
- ההכנסה המשפחתית השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה.
- $post_t$ - משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם השנה השוטפת היא לאחר הורדת גיל הפטור משירות צבאי, ו-0 אחרת.
- $Treatment_i$ - משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם הפרט נולד בשנתונים שהושפעו מהורדת גיל הפטור משירות צבאי, ו-0 אחרת.

¹⁷ לצערנו עד מועד השלמת המחקר צה"ל לא העמיד לרשותנו נתונים על משרתי החובה החרדים. באשר לשירות אזרחי-לאומי אמנם הועמדו לרשותנו נתונים מפורטים על המשרתים, אך במסגרת חוק שירות לאומי-אזרחי, התשע"ד–2014 בין היתר הורד הגיל המזערי לשירות לאומי-אזרחי ל-21. לפיכך לא ניתן לבודד את השפעת "ריקון הבריכה" בשנת 2014 על דפוסי השירות הלאומי-אזרחי.

סקרי כוח אדם מאפשרים לבחון משתני תוצאה נוספים לאלו המנויים להלן, לרבות ההשתתפות בשוק העבודה, שעות העבודה בשבוע (שבעזרתן ניתן לחשב את השכר לשעת עבודה) ומשלח היד. ואולם מבדיקה שערכנו עלה שמספר הנסקרים בכל שנה בכל אחד מהגילים 21, 22, 23, 24, 27, 28, 34 ו-35 הוא כמה עשרות בלבד. לכן לא ניתן לעשות שימוש בסקרים.

- $\overline{X}_t^{18}$ מערך מאפייני רקע של הפרט: עולה, ותק בארץ לעולה, מוצא¹⁹; מדדים לרמת הדתיות של המשפחה – משתנה דמי לשיבה הגדולה שבה למד הפרט עד גיל 19 (המלמדת על הזרם הדתי שלו, המקרין על דפוסי חייו), מספר האחים והאחיות (מצד האם) ולימודים בישיבה של האב הבכור (או האב אחריו שקיים עליו מידע²⁰) עד גיל 19; הנטייה של המשפחה לעבוד – האב עבד בשנה שהפרט היה בן 12; רמת החיים של הורי הפרט – ההכנסה השנתית ברוטו מעבודה שכירה ועצמאית שלהם כאשר הפרט היה בגיל 12.
- δ_t משתנה דמי לשנה השוטפת.
- ϵ_{it} טעות מקרית.

אמידות החתך נערכו בשיטת LPM (Linear Probability Model). אמנם חלק ממשנתי התוצאה הם בינאריים ומצריכים אמידות מסוג Logit/Probit, אך בחרנו שלא להציג את תוצאותיהן מהטעמים הבאים: (א) קל יותר לפרש את משמעות האומדים בשיטת LPM; (ב) ההשפעות השוליות של הורדת גיל הפטור על משנתי התוצאה הבינאריים באמידות מסוג Logit/Probit דומות מאוד לאלו שהתקבלו בשיטת LPM²¹, שכן הערך הממוצע של משנתי התוצאה הבינאריים הוא כמעט תמיד בתחום 0.2–0.8, ולכן הקשר בין המשתנים המסבירים לבין משנתי התוצאה הוא, בקירוב, ליניארי. סטיות התקן באמידות החתך קובצו (clustered) לפי הישיבה הגדולה שבה למד הפרט עד גיל 19.

האומד של β_1 מבטא את ההשפעה הישירה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי על משנתי התוצאה של הגברים החרדים ובנות זוגם.

באמידות מתמקדים בגילים קצת מתחת וקצת מעל לגיל שהושפע משינוי החקיקה. אמידות חתך הבוחנות רק את ההענקה החד-פעמית של פטור משירות צבאי לגברים חרדים בני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה") נערכו עבור בני 23 (קבוצת הטיפול) לעומת בני 21 (קבוצת ההשוואה), בני 27 לעומת בני 28 ובני 34 לעומת בני 35. אמידות חתך הבוחנות הן את "ריקון הבריכה" והן את הורדת גיל הפטור לגיל 24 משנת 2016 ואילך נערכו בקרב בני 24 לעומת בני 22²². בלוח 1 מוצגים צירי הזמן של סטטוס הפטור משירות צבאי לגילים אלו. האמידות לבני 23 לעומת בני 21 נערכו לשנים 2011–2015 כדי לבדוד את השפעת "ריקון הבריכה". האמידות לבני 24 לעומת בני 22 נערכו לשנים 2008–2018, והושמטה מהן שנת 2014, משום שבמהלכה זכו גם בני 22 לפטור משירות

¹⁸ נערכו גם אמידות שבהן נוספו המשתנים הבאים ממפקד 2008: רמת ההומוגניות החרדית (גורביץ וכהן קסטרו, 2004) באזור הסטטיסטי של מגורי ההורים, האב למד בישיבה גדולה, מספר שנות הלימוד של האב בישיבה גדולה, האב למד במוסד אקדמי, האם למדה במוסד אקדמי, הימצאות טלוויזיה/מחשב במשק הבית (אינדיקטור לרמת דתיות), ההכנסה השנתית הכוללת ברוטו של משק הבית לנפש תקנית ומספר כלי הרכב שברשות משק הבית. תוצאות האמידות מלמדות שגודלם של אומדי $post_t \times Treatment_t$ כמעט לא השתנה, אבל הם הפכו לפחות מובהקים עקב ירידה חדה של מספר התצפיות. לכן בחרנו לא להציג את תוצאות האמידות הללו, וניתן לקבלן מאיתנו.

¹⁹ לפי ארץ הלידה של הפרט או האב או הסב מצד האב. יוצא אסיה-אפריקה: הפרט או האב או הסב מצד האב יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. יוצא אירופה-אמריקה: אינו יוצא אסיה-אפריקה וחלק מקרובי המשפחה לעיל ילידי אירופה-אמריקה (או המדינות שנמנו לעיל או אוקיאניה). קבוצת הבסיס – כל השאר.

²⁰ רק אם האב נולד לאחר 1976 (מפני שקובצי ישיבות גבוהות קיימים כאמור רק משנת הלימודים 1997/1998 ואילך). אם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים בישיבה של בן זוגן. לגבי פחות מ-1% מהגברים החרדים לא אותרו אחים/גיסים, וזקפנו 0 עבור לימודים של האב הבכור בישיבה גדולה.

²¹ את תוצאות האמידות אפשר לקבל מהמחברים.

²² לקבוצת הטיפול נבחרו בני 24 (כלומר בני 24 באפריל של השנה), ולא בני 23, משום שכל בני ה-24 נחשפו לטיפול במהלך כל שנה שוטפת בכל השנים, ואילו בני ה-23 נחשפו במהלך כל השנים 2014–2015 אך משנת 2016 ואילך הם נחשפו רק בחלק מהשנה השוטפת, בהגיעם לגיל 24.

צבאי²³. שאר האמידות נערכו לשנים 2011–2018²⁴ – לבני 27–28 מפני כניסתן לתוקף של המלצות "צוות גבאי" בשנת 2011, ולבני 34–35 בשל העדר מידע על לימודים בישיבות עד גיל 23 (משום שקובץ תלמידי הישיבות הגבוהות קיים רק משנת הלימודים 1997/1998). מאותה סיבה בבדיקות שבהן קבוצת ההשוואה היא בני 35 ייכללו אלו שלמדו בישיבות במסלול דחויי שירות טרם הגיעם לגיל 23 (במקום 19 בשאר האמידות).

כדי לבחון את ההשפעה של הזמן שחלף מאז הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה, ולבדוק אם היו מגמות דומות במשתני התוצאה לפני שינויי החקיקה (common trends), נאמדה משוואת החתך הבאה:

$$(2) \quad Y_{it} = \alpha_0 + \sum_{t=2008}^{t=2018} \beta_t year_t \times Treatment_i + \gamma_1 Treatment_i + \gamma_2 \vec{X}_i + \delta_t + \varepsilon_{it}$$

כאשר $year_t$ היא השנה השוטפת, ויתר המשתנים הם כמו במשוואה 1.

המתודולוגיה של האמידות העתיות (ותוצאותיהן) מוצגת בנספח 3.

²³ לגבי השנים 2015–2016 הפטור משירות צבאי לגברים חרדים נובע מ"ריקון הבריכה" בשנת 2014, ובשאר השנים – מהורדת גיל הפטור ל-24.

²⁴ כאשר מגבילים את האמידות לבני 24 לעומת בני 22 לשנים 2011–2018 מתקבלות תוצאות דומות לאלו שיוצגו בהמשך לגבי השנים 2008–2018.

לוח 1. סטטוס הפטור משירות צבאי לגברים חרדים לפי הגיל והשנה השוטפת:

הענקת פטור חד-פעמי משירות צבאי לבני 22 ומעלה ב- 20.3.2014 ופטור משירות צבאי בגיל 24 החל מ-21.3.2016

השנה השוטפת ¹						הגיל ²
2018	2017	2016	2015	2014	2013	
לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	19
לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	20
לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	21
לא פטור	לא פטור	לא פטור	לא פטור	פטור ³	לא פטור	22
פטור חלקית ⁴	פטור חלקית ⁴	פטור חלקית ⁴	פטור	פטור	לא פטור	23
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	לא פטור	24
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	לא פטור	25
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	לא פטור	26
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	לא פטור	27
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	28
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	29
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	30
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	31
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	32
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	33
פטור	פטור	פטור	פטור	פטור	מאגר מילואים	34
תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	35
תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	תמיד פטור	36

(1) השנה מתחילה באפריל בשנה הנקובה ומסתיימת במרץ בשנה שאחריה.

(2) הגיל של הפרט בתחילת השנה השוטפת.

(3) בני 22 הושפעו מהורדת גיל הפטור ל-22 ב-20.3.2014, וכל מי שהיה צעיר יותר יהיה בן 22 רק בשנים הבאות.

(4) יגיע לגיל 24 רק במהלך השנה ואז יקבל פטור.

ציפיות הפרטים הנוגעות למדיניות חדשה שידוע להם כי היא תחול עליהם בעתיד עשויות להביא לשינוי התנהגותם כבר בהווה. באמידות החתך של בני 24 (טיפול) בהשוואה לבני 22 (ובאופן דומה גם בני 23 לעומת בני 21) תופעה זו יכולה להתרחש בקבוצות ההשוואה. ההשפעה עליהם של הורדת גיל הפטור אינה ברורה: מחד גיסא, התקצרה מאוד התקופה שבמהלכה הם נדרשו להישאר בישיבה כדי לזכות בסופה בפטור משירות צבאי; כפועל יוצא ייתכן שהצטמצמה התופעה הלא-חוקית של עזיבת הישיבה ורכישת השכלה ו/או עבודה. אם השערה זו נכונה, אומדי ההשפעה של הורדת גיל הפטור הם אומדי יתר. מאידך, כיוון שבתוך פרק זמן קצר אלו בקבוצת ההשוואה יזכו בפטור, ייתכן שחלק מהם יבחר להפר את החוק ולעזוב כבר כעת את הישיבה, משום שהסיכוי שייתפסו פחת. אם השערה זו מתקיימת, האומדים במחקר הם אומדי חסר. אין דרך ישירה לבחון השערות אלו, אולם חישבנו את שיעור המתמידים בישיבה בכל שנה לעומת קודמתה, וזאת בגילים 24 ו-25 (קבוצות טיפול) ו-22 ו-21 (קבוצות השוואה). מאיור נ-5 בנספח עולה שגם בקבוצות ההשוואה שיעורי המתמידים בשנים 2015–2018 היו נמוכים מאלו שלפני הורדת גיל הפטור, אף שבאותן שנים הם לא זכו לפטור. מכאן ניתן להעריך שהאומדים אשר יוצגו בהמשך הם אומדי חסר. יצוין כי באמידות אחדות שנערוך בהמשך ייכללו בקבוצות הטיפול וההשוואה רק גברים חרדים שלמדו בישיבה ערב החלת שינויי החקיקה עליהם, ומכאן שהם לא הגיבו להם מראש.

בשאר קבוצות הגיל הנבדקות שינויי התנהגות בגלל ציפיות לא היו אפשריים, משום ש"ריקון הבריכה" היה אירוע חד-פעמי שהתרחש ללא ידיעה מוקדמת, כי הדיונים בכנסת אשר קדמו לחקיקה היו קצרים מאוד והיא עברה כהרף עין.

תנאי קדם לשימוש בשיטת הפרש ההפרשים הוא שהמגמות במשתני התוצאה בקבוצות הטיפול וההשוואה בתקופה שקדמה להענקת הטיפול יהיו דומות (common trends). בקרב בני 23 לעומת בני 21 הנתונים הגולמיים מצביעים על מגמות דומות במשתני התוצאה המרכזיים – לימודים בישיבה, תעסוקה ושכר וכן ההכנסה המשפחתית מעבודה שכירה – בשנים שקדמו לשינוי החקיקה (איור נ-6 בנספח). בקרב בני ה-24 לעומת בני 22 נרשמו מגמות דומות בכל משתני התוצאה (איור 6), למעט הצטמצמות קטנה של הפערים בשיעורי התעסוקה ובשכר לטובת הגברים בני ה-24 לעומת בני ה-22 בשנים הסמוכות לשינוי החקיקה לעומת השנים שקדמו להן, והתרחבות הפערים בשיעורי הגברים ובנות זוגם המתחילים לימודים אקדמיים. באיורים 9 ו-10 בהמשך מוצגות תוצאות אמידות המראות אף הן שלפני הורדת גיל הפטור המגמות היו דומות לאלו שצוינו לעיל.

כבר מהנתונים הגולמיים (איור נ-6 בנספח) ניתן להבחין בבירור כי בתקופת "ריקון הבריכה" לבני 23 (2014–2015) הייתה בקרבם ירידה חדה של כ-7 נקודות אחוז בשיעור הלומדים בישיבה לעומת השיעור המקביל בקרב בני 21, וזאת בהשוואה להפרש שהיה ביניהם בשנת 2013. בשנים שלאחר "ריקון הבריכה" התמתנה מאוד הירידה היחסית, אך לא נמחקה, כיוון שבני ה-23 הגיעו במהלך לגיל 24 וזכו בפטור.

שיעור התעסוקה של בני ה-23 לעומת בני 21 עלה בתקופת "ריקון הבריכה" ביותר מ-4 נקודות אחוז, ושכרם היחסי עלה בכ-4 אלפים ש"ח לשנה (גידול של כ-30% לעומת השכר של בני 23 בשנת 2013). נבלמה מגמת העלייה היחסית בשיעור התעסוקה של בנות הזוג, ושכרן היחסי פחת מעט. כפועל יוצא מהתפתחויות אלו ההכנסה היחסית השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה גדלה בכ-1.6 אלפי ש"ח בלבד (גידול של כ-3.5%). בתקופה שאחרי "ריקון הבריכה" התמתנו המגמות שצוינו לעיל.

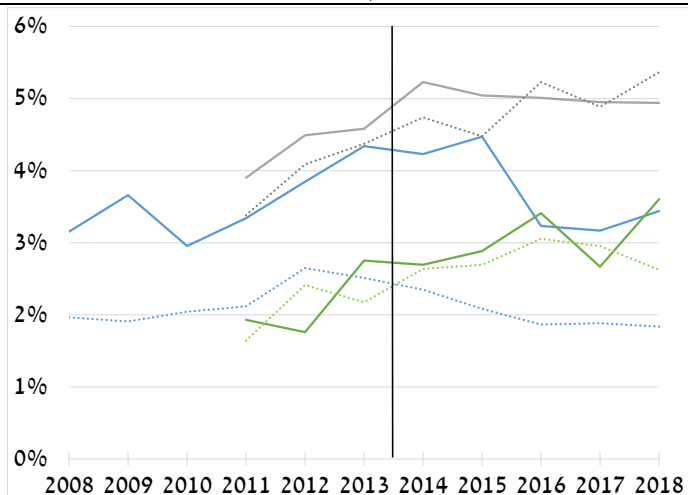
מהנתונים הגולמיים (איור 6) ניתן להבחין בבירור כי ממועד הענקת הפטור משירות צבאי לחרדים ירד שיעור בני ה-24 הלומדים בישיבה יחסית לשיעור בקרב בני ה-22 – חוץ מאשר בשנת 2014, שבה שיעור הלומדים בישיבה ירד ירידה חדה גם בקרב בני 22 בעקבות "ריקון הבריכה" – וחלה עלייה יחסית בשיעור הגברים החרדים המועסקים ובשכר השנתי ברוטו שלהם. יש לשים לב שבשנים 2015–2017, לאחר "ריקון הבריכה", שיעור התעסוקה של בני ה-22 לא פחת – אולי משום שהחל מ-2014 הותר לנשואים בני 22 ומעלה לעבוד מעבר למכסת שעות הלימוד בישיבה. (קודם לכן התאפשר רק לכל בני ה-23 ומעלה לעבוד מעבר למכסת הלימודים)²⁵. ייתכן שהעלייה של שיעור הנשואים בני ה-22 לאחר "ריקון הבריכה" נובעת אף היא משינוי החקיקה דלעיל, שכן הוא מעודד נישואים כדי לאפשר עבודה באופן חוקי מעבר למכסת שעות הלימוד בישיבה.

²⁵ לעומת זאת שיעור בני ה-22 המועסקים בהיקף שכר העולה על המזערי פחת לאחר 2014 (לא מוצג), שכן בהיקף שכר זה לא ניתן גם ללמוד בישיבה וגם לעבוד.

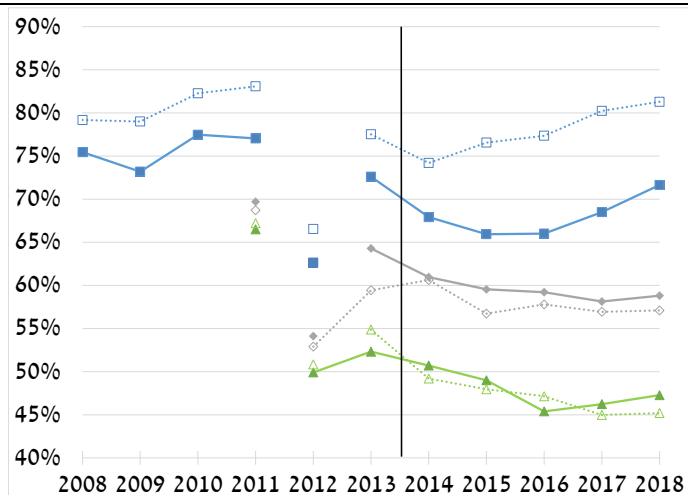
איור 6. התפתחות משתני תוצאה נבחרים של קבוצות הטיפול והשוואה באמידות החתך, 2008–2018¹

השוואה 35 טיפול 34 — השוואה 28 טיפול 27 — השוואה 22 טיפול 24 —

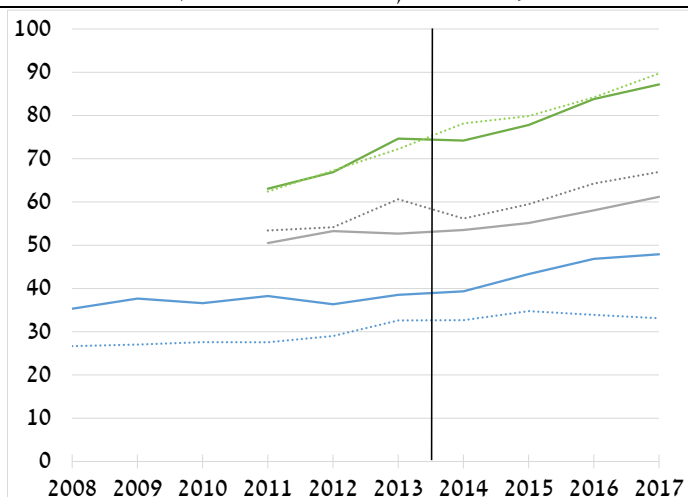
לימודים אקדמיים³ (שיעור)

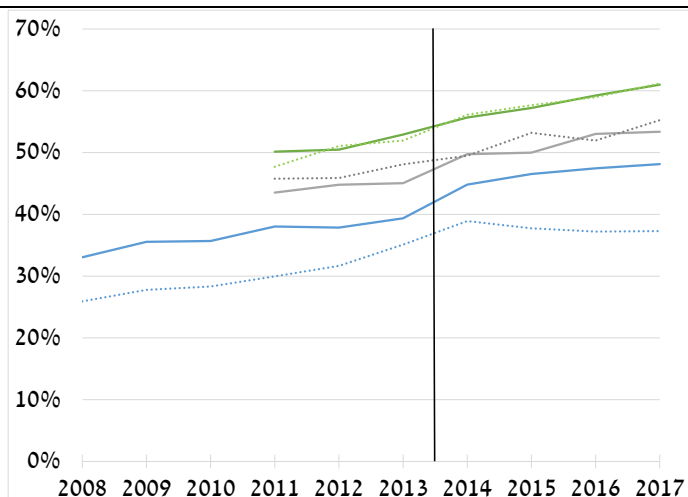
לימודים בישיבה² (שיעור)

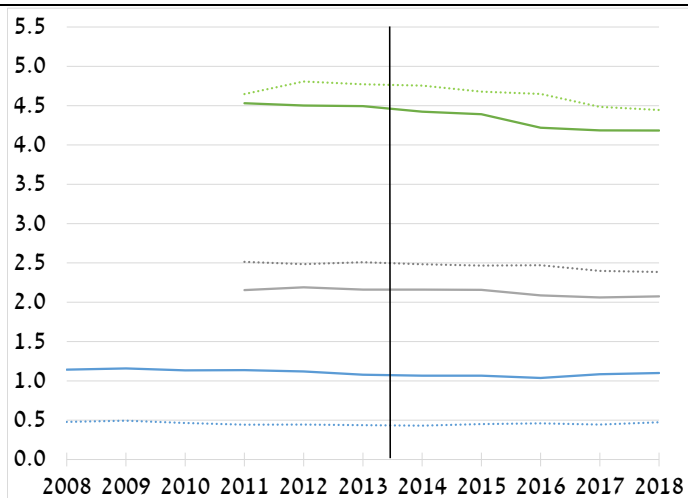
השכר השנתי ברוטו^{5,4}
(אלפי ש"ח, במחירים שוטפים)

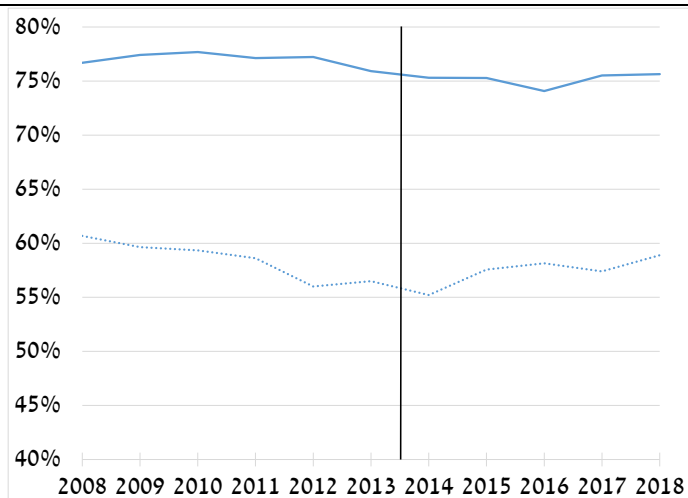
מועסק^{5,4} (שיעור)

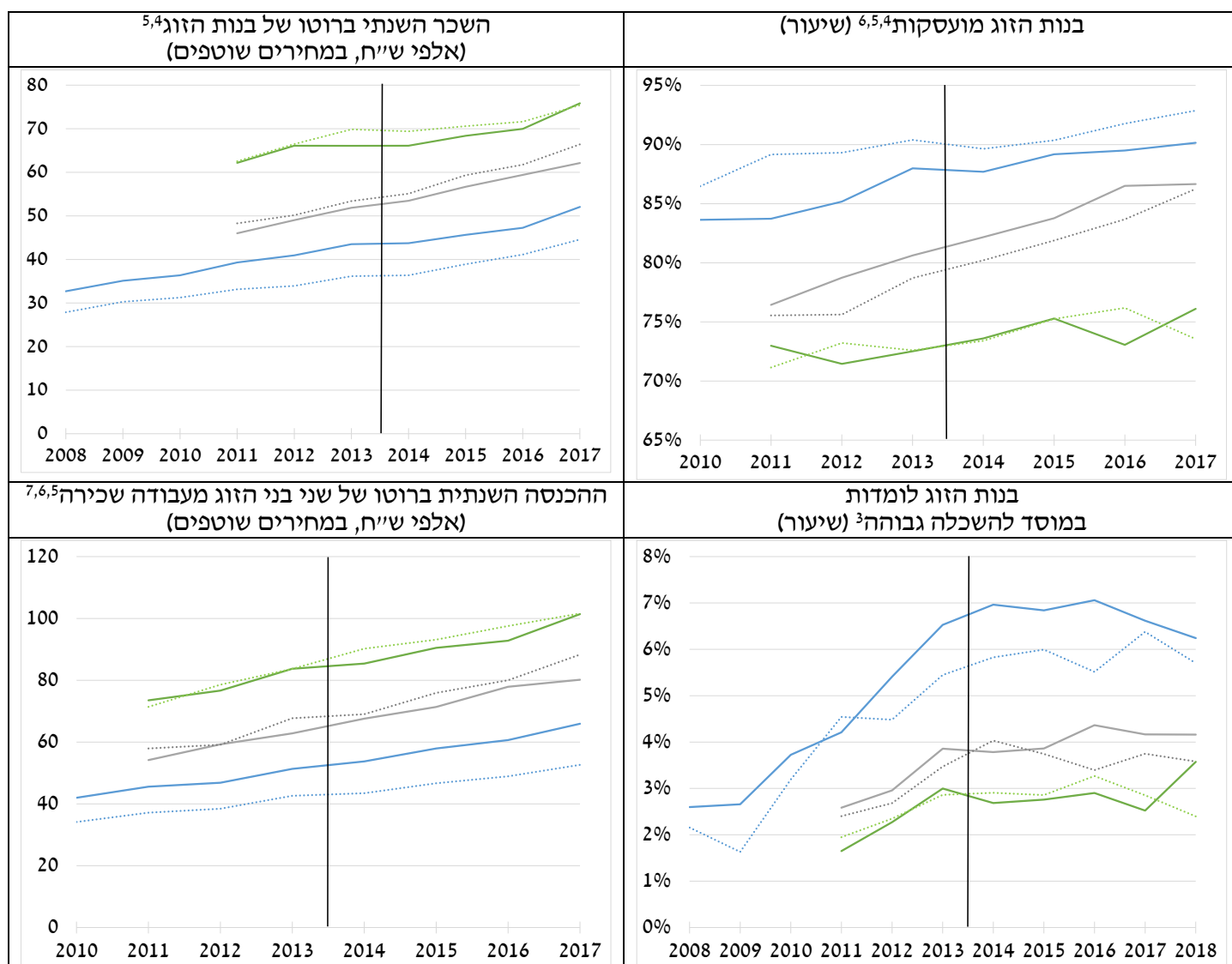

מספר הילדים

נשואים (שיעור)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

(1) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה.

(2) בשנת 2012 היה כיסוי חסר בקובצי תלמידי הישיבות הגבוהות.

(3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.

(4) עבד/ה לפחות חודש אחד בשנה כשכיר/ה בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לוו/ה הכנסה שנתית מעבודה עצמאית של לפחות 1,400 ש"ח.

(5) שנת המחקר 2018 הושמטה מהאזור משום שהיא מסתיימת במרץ 2019, ולא היו זמינים לנו קובצי שכירים ועצמאיים לשנת 2019.

(6) בשנת 2009 הייתה ירידה חדה, בלתי מוסברת, בשיעור התעסוקה של בנות הזוג, ולכן מוצגים נתונים משנת 2010 ואילך.

(7) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).

ו. תוצאות

תוצאות אמידות החתך מוצגות בלוחות, שכל אחד מהם מוקדש לתחום אחר, בסדר הבא : לימודים בשיבה ורכישת השכלה לא-תורנית ; התעסוקה והשכר ; התכונות הדמוגרפיות ; רכישת השכלה על ידי בת הזוג, תעסוקתה ושכרה, וההכנסה של שני בני הזוג מעבודה שכירה.

הענקת פטור חד-פעמי לבני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה")

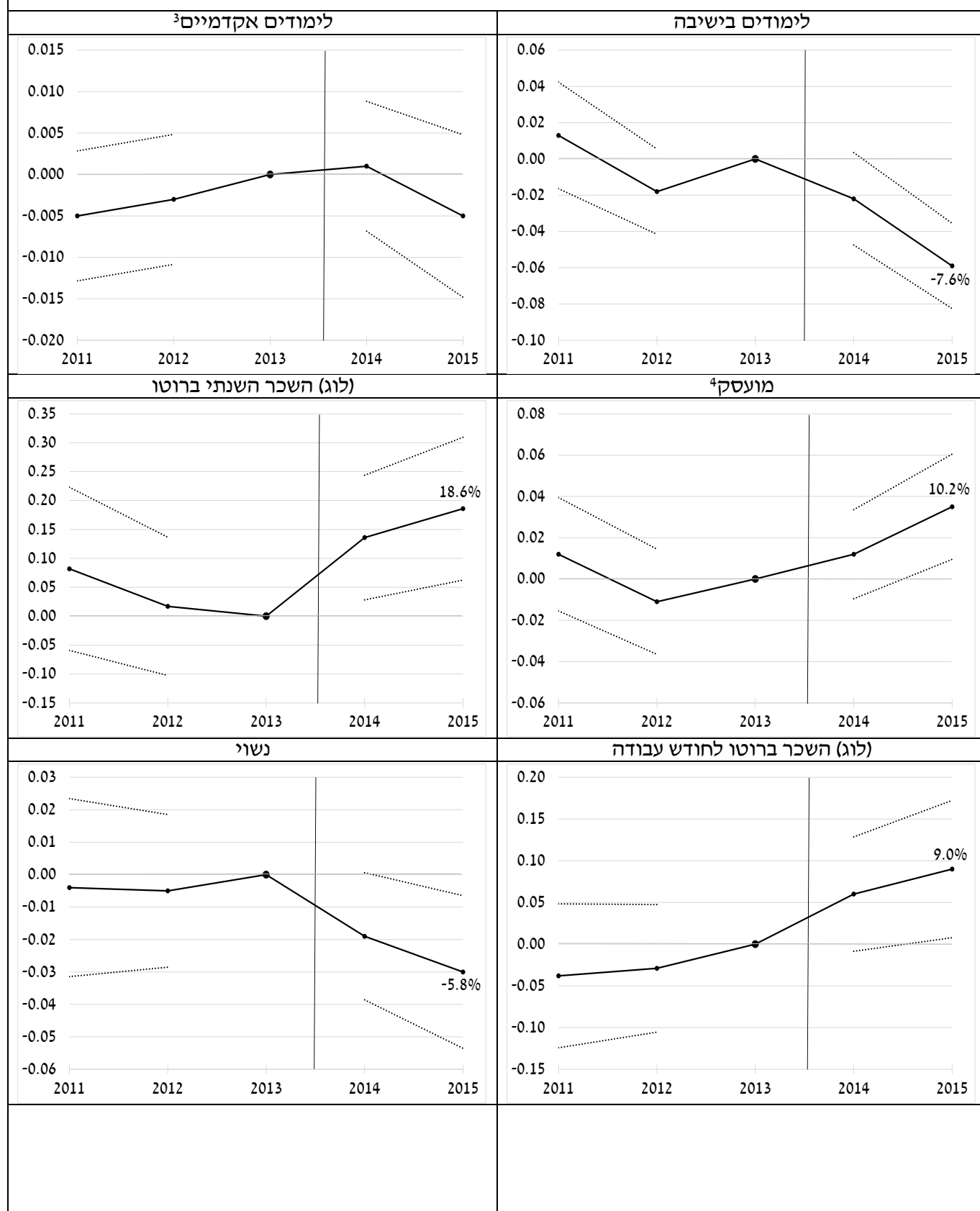
נערכו אמידות של משוואה 2 לגבי בני 23 (טיפול) לעומת בני 21 (השוואה), המוגבלות לשנים 2011 עד 2015. בני ה-23 זכו לפטור בשנת 2014, ובשנת 2015 היו בשנה השנייה לפטור. לעומתם בני ה-21 לא קיבלו פטור בתקופה הנאמדת. (הם יזכו בו רק במהלך 2016, בהגיעם לגיל 24).

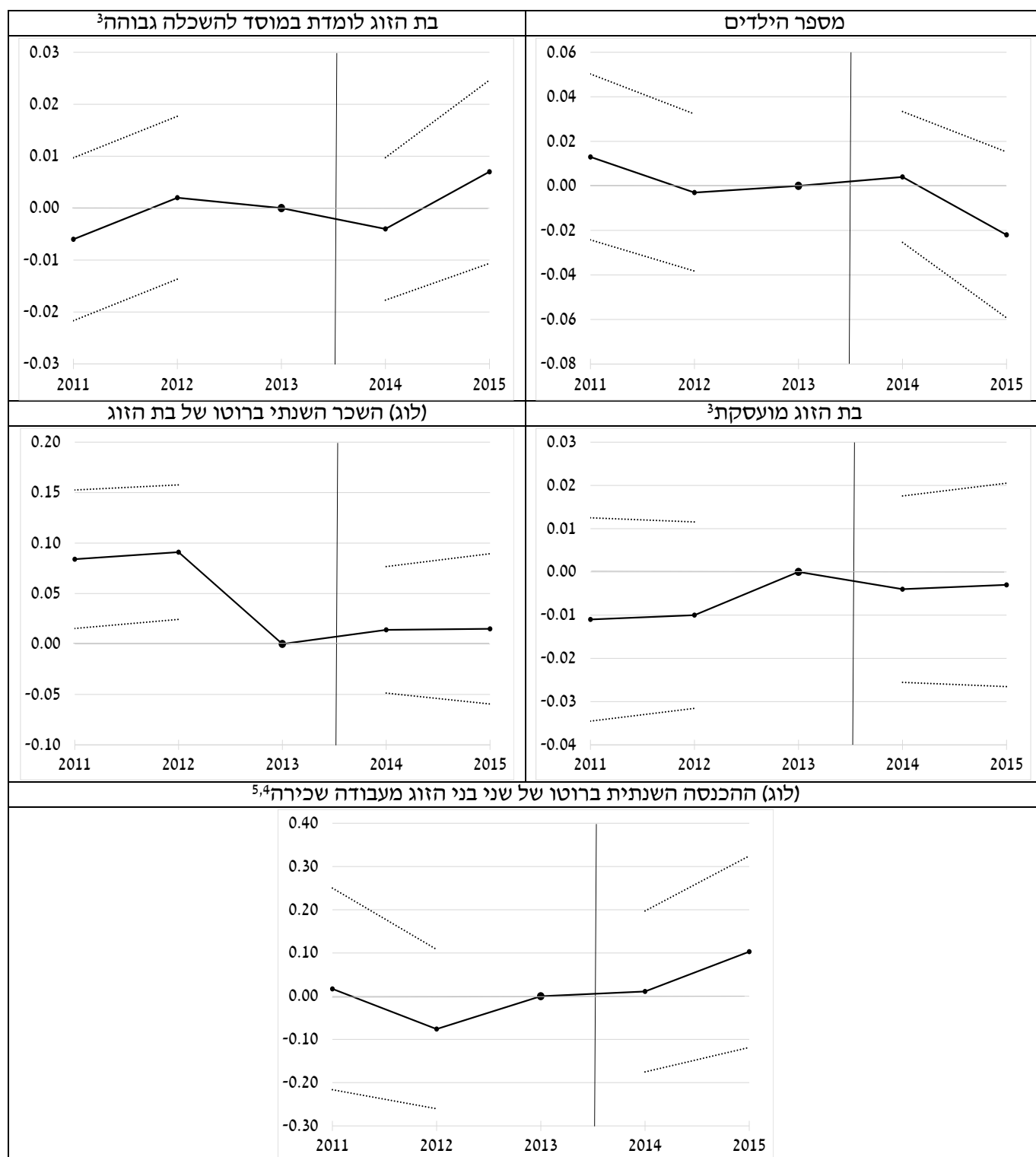
מאיו 7 עולה שהענקת הפטור החד-פעמי הביאה עד 2015 לירידה של כ-6 נקודות אחוז (לעומת 2013) בשיעור בני ה-23 הלומדים בשיבה, בהשוואה לשיעור בקרב בני ה-21 – ירידה של 7.6%. שיעור התעסוקה (בהיקף מזערי ומעלה) היחסי עלה בכ-4 נקודות אחוז, שהם 10.2% ; התעסוקה בשכר מינימום חודשי ומעלה גדלה בכ-3 נקודות אחוז, שהם 22.7% (לא מוצג). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי עלה בכ-19% (כ-5.9 אלפי ש"ח) ולחודש עבודה – ב-9% (כ-320 ש"ח). הסיכוי להיות נשוי פחת ב-3 נקודות אחוז, שהם 5.8%. לא הייתה להענקת הפטור החד-פעמי השפעה מובהקת סטטיסטית על יתר משתני התוצאה, או שנמצאה מגמה קודמת. בכל זאת נציין שהייתה עלייה לא מובהקת של כ-10% בהכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה.

איור 7. אומדי השפעת הענקת פטור חד-פעמי לגברים חרדים בני 22 ומעלה בשנת 2014

על משתני תוצאה נבחרים לפי שנה¹, 2011–2015: בני 23 לעומת בני 21²

(הקווים המקווקווים – רווח בר סמך ברמת ביטחון של 95%, שנת הבסיס=2013)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

- (1) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. באיור מוצגים אומדי משתנה האינטראקציה במשוואה 2.
- (2) שיעורי השינוי (באחוזים) המוצגים ליד הערך של 2015 הם בהשוואה לממוצע של 2013. הערכים מוצגים רק כאשר האומד מובהק.
- (3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.
- (4) מועסקת – עבדה לפחות חודש אחד בשנה כשכירה/ה בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לווה הכנסה שנתית מעבודה עצמאית של לפחות 1,400 ש"ח.
- (5) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).

הענקת פטור חד-פעמי לבני 22 ומעלה בשנת 2014 והורדת גיל הפטור ל-24 החל משנת 2016

נערכו השוואות של משתני התוצאה בין גברים חרדים שהיו משני צדי הגיל הרלוונטי לשינויי החקיקה: 24 (טיפול) לעומת 22 (השוואה), 27 לעומת 28 ו-34 לעומת 35. בשני המקרים האחרונים נבחנת רק הענקת הפטור החד-פעמי לבני 22 ומעלה בשנת 2014.

לפני שנפנה לתיאור תוצאות השפעתם של שינויי החקיקה נעמוד על התרומה של המאפיינים האישיים למשתני התוצאה באמידות של בני 24 בהשוואה לבני 22 (לוח נ-6 בנספח). ליוצאי אסיה-אפריקה, ולאלו שאביהם עבד בילדותם, היו לרוב סיכויים נמוכים יותר ללמוד בישיבה, לעבוד במגזר החרדי ולהיות נשוי, והם הביאו לעולם פחות ילדים. כנגד זאת סיכוייהם לרכוש השכלה על-תיכונית ואקדמית היו גבוהים יותר, והם ובת זוגם השתלבו יותר בשוק העבודה. בכיוון ההפוך פעלו המאפיינים האישיים העשויים להעיד על אדיקות: ריבוי אחים ואחיות ואח בכור שלמד בישיבה גדולה.

הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים בני 24 ומעלה הביאה לירידה של 5.2 נקודות אחוז בסיכוי של בני 24 ללמוד בישיבה גדולה בהשוואה לבני 22. (השיעור הממוצע עמד על 75%, ומכאן שמדובר על ירידה בת 7%) – לוח 2א. שינוי החקיקה הגדיל את הסיכוי לפנות ללימודים על-תיכוניים לא-אקדמיים בכ-0.4 נקודות אחוז ($P\text{-value}=0.108$) (הממוצע עמד על 3.5%),²⁶ אך לא הייתה לו השפעה על הנטייה ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה.

ההסתברות לעבוד בהיקף מזערי ומעלה גדלה ב-3.3 נקודות אחוז (שיעור התעסוקה הממוצע הגיע ל-37%, ולכן מדובר על גידול של כ-9%) – לוח 2ב. יש לשים לב שהחל מ-2014 התאפשר לגברים חרדים נשואים בני 22 ומעלה הלומדים בישיבה לעבוד מעבר למכסת שעות הלימוד (ואכן לאחר 2014 שיעור התעסוקה של בני ה-22 לא פחת – אזור 6 לעיל), ולכן האומד לעיל הוא כנראה אומד חסר. השפעת הורדת גיל הפטור על הגידול (הן בנקודות אחוז והן באחוזים) בסיכוי של גברים חרדים לעבוד הייתה חזקה יותר כאשר התעסוקה מוגדרת עבור הכנסה גבוהה יותר מעבודה שכירה (למעט הגידול בנקודות אחוז במקרה של שכר מינימום) – כך, למשל, התעסוקה בחצי שכר מינימום חודשי ומעלה התרחבה ב-4.3 נקודות אחוז, שהם כ-17%. יש לשים לב שהירידה של 5.2 נקודות אחוז בשיעור הלומדים בישיבה דומה לעלייה של 4.5 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה; משמע שמרבית אלו שעזבו את הישיבה כנראה הלכו לעבוד. גידול הסיכוי לעבוד בהיקף מזערי ומעלה נמוך מגידול הסיכוי לעבוד בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה, משום שכרבע מהלומדים בישיבה עבדו בהיקף מזערי ומעלה עוד לפני הורדת גיל הפטור, ולכן הורדתו תרמה פחות להרחבת תעסוקתם.

היו עליות של 7.1% ו-9.2% בשכר השנתי ברוטו ובשכר ברוטו לחודש עבודה של שכיר חרדי, בהתאמה (כ-2.5 אלפי ש"ח וכ-370 ש"ח, בהתאמה – לוח 2ג. אפשר ששיעור העלייה הגדול של השכר נובע מהגורמים הבאים: א) עד שינויי החקיקה רק תלמידי ישיבות בני 23 ומעלה שלמדו יותר מ-45 שעות בשבוע היו רשאים לעבוד ביתר הזמן, וייתכן שבעקבות שינוי החקיקה בני ה-24 הגדילו את היקף עבודתם (או את הדיווח עליו); ב) שינויי החקיקה הביאו להשתלבות חרדים בשוק העבודה במשרות בהיקף רחב יותר; ג) ההסתברות להיות מועסק בענף טיפוסי לחרדים, שבו השכר יכול להיות נמוך מהשכר מחוץ לו, פחתה ב-1.7 נקודות אחוז.²⁷

²⁶ החל משנת 2014 חל במקביל גידול חד בתקציבים שהפנתה המדינה לתוכניות לעידוד תעסוקה של חרדים (מבוסס על תקנות תקציב המדינה).

²⁷ אמידות השכר עלולות ללקות בבעיית סלקציה, משום ששיעור גבוה מהגברים החרדים אינם עובדים. לפיכך חזרנו על אמידות השכר השנתי ולחודש עבודה תוך הכנסת תיקון בגין הסלקטיביות (Heckman, 1979). משתנה ה-exclusion

הורדת גיל הפטור הביאה לירידה של 1.1 נקודות אחוז ($P\text{-value}=0.110$) בשיעור הנשואים (שיעור הנשואים הממוצע הגיע לכ-67%) ומספר הילדים פחת במעט – לוח 2ד. כיוון שמ-2014 התאפשר כאמור לגברים חרדים נשואים בני 22 ומעלה הלומדים בישיבה לעבוד מעבר מכסת שעות הלימוד, דבר המהווה תמריץ לנישואים, האומד דלעיל של הירידה בשיעור הנשואים הוא כנראה אומד יתר. הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים לא השפיעה על רכישת השכלה אקדמית של בנות זוגם (לוח 2ה).

הגידול בשיעור התעסוקה ובשכר של הגברים החרדים היה צפוי להביא לצמצום היצע העבודה של בנות זוגם במונחי תעסוקה ושכר בשל השפעת הכנסה (בניכוי הירידה בתשלומי ההעברה ובתמיכות אחרות למשפחה בשל הגידול בהכנסת הגבר). בנוסף, לפי סקר כוח אדם חציון מספר שעות העבודה בשבוע בדרך כלל של גבר חרדי בן 25–29 (שלא למד במקביל) עמד בשנת 2014 על כ-42, בדומה למכסת שעות הלימוד בכולל שהוא נדרש לעמוד בה במסגרת הסדר דחיית השירות הצבאי; ואולם מערכת שעות הלימודים בכולל (התחלת הלימודים בשעה מאוחרת יחסית והפסקת צהריים ארוכה) מאפשרת לאברכים לטפל בילדים ולדאוג לשאר מטלות משק הבית, ולכן יציאתם לעבודה עלולה לצמצם את היצע העבודה של בנות זוגם. אך כנגד זאת ניתן לחשוב על השפעות בכיוון ההפוך. הלימודים בכולל מסתיימים בשעות הערב בעוד שהעבודה מסתיימת לרוב מוקדם יותר ולכן היציאה לעבודה של גברים חרדים מאפשרת לבנות זוגם להרחיב את היקף עבודתן; ייתכן שבעקבות חשיפת הגברים לעולם העבודה יותר גברים תומכים בתעסוקת נשותיהן, לרבות במשרות תובעניות, חלקן מחוץ למגזר החרדי, והן לרוב בהיקף משרה גדול יותר. האמידות מלמדות ששיעור התעסוקה של בנות הזוג עלה ב-1.1 נקודות אחוז (לעומת ממוצע של 89%), שכרן השנתי ברוטו של בנות הזוג השכירות פחת ב-3.5% (כ-1.4 אלפי ש"ח), ושכרן החודשי פחת ב-1.2% ($P\text{-value}=0.144$) (כ-50 ש"ח). בסיכומו של דבר הייתה עלייה מובהקת של כ-13% בהכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה (כ-6.2 אלפי ש"ח).

באמידות לבני 27 ביחס לבני 28, ובני 34 כנגד בני 35 לא נמצאו בדרך כלל השפעות מובהקות של שינויי החקיקה על משתני התוצאה, או שגודלן היה זניח.

תוצאות האמידות העתיות מוצגות בנספח 3. סדר הגודל שלהן הוא כשל תוצאות אמידות החתך, למעט עלייה ניכרת של שיעור הלומדים בישיבה סביב גיל 24 (לעומת ירידה חדה באמידות החתך של בני 24 לעומת בני 22). יחד עם זאת, באמידה העתית נבחנת רק הורדת גיל הפטור, וחשיפה מלאה לטיפול מתקיימת רק בשנת 2017 ו/או 2018, בעוד שבאמידת החתך נבחנים "ריקון הבריכה" ב-2014 יחד עם הורדת גיל הפטור משנת 2016 ואילך.

במשוואת השלב הראשון של ההסתברות לעבוד הוא דמי לתעסוקת האב כאשר הפרט היה בגיל 12. (האומד שלו מובהק מאוד בהסבר התעסוקה של הגבר החרדי, ולעומת זאת האומד של הדמי במשוואת השכר השנתי ולחודש עבודה קטן ובקושי מובהק בשכר השנתי ולא מובהק כלל בשכר לחודש עבודה – ראו לוח נ-6 בנספח). במשוואת השלב השני לשכר נמצא שמדד הסלקטיביות (λ) אמנם שלילי, אך הוא מובהק רק ברמה של כ-13% במשוואת השכר השנתי ובכ-18% במשוואת השכר לחודש עבודה. כפועל יוצא מהעדר המובהקות לא נמצאו גם הבדלים של ממש בגודל אומדי ההשפעה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי על השכר לאחר תיקון בגין הסלקטיביות בהשוואה לאומדים ללא התיקון, שהוצגו קודם לכן.

העובדה שמדד הסלקטיביות שלילי (הגם שאינו מובהק ברמה של 10%) מרמזת שקיימים מאפיינים בלתי נצפים של הגברים החרדים שאינם עובדים (רובם המכריע לומד בישיבה/כולל), המתואמים עם שכר גבוה יותר. ולראיה, עיבוד שערכנו על סמך סקר מיומנויות בוגרים 2014–2015 מלמד שקרב גברים חרדים בני 18–29 הציונים החציוניים של הלומדים בישיבה/כולל שאינם עובדים לעומת הציונים של העובדים שאינם לומדים בישיבה/כולל היו כדלקמן: אוריינות קריאה – 266 לעומת 245 (פער של 0.42 סטיית תקן); אוריינות מתמטית – 281 לעומת 263, (0.36); פתרון בעיות בסביבה מתוקשבת – 279 לעומת 277 (0.04); לטענת גרינשטיין (2017) המיומנויות של גברים חרדים הלומדים בישיבה/כולל גבוהות מאלו של העובדים (ואינם לומדים), משום שהלימודים בישיבה/כולל מפתחים יכולות של לימוד, קריאה, חשיבה לוגית (למשל סוגיות בגמרא) ועוד, ואלו היוצאים לעבוד אינם מסוגלים להתמיד בלימודים אינטנסיביים לאורך זמן משום שכשוריהם נמוכים יחסית.

לוח 2א. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על

לימודים בישיבה ורכישת השכלה לא-תורנית¹

רכישת השכלה לא-תורנית		לומד בישיבה	
לימודים אקדמיים ³	לימודים על-תיכוניים טכנולוגיים ²		
בני 24 לעומת בני 22			
0.003 (0.002)	⁴ 0.004 (0.002)	-0.052*** (0.005)	מטופל × תקופת הטיפול
118,726	98,361	118,726	מספר התצפיות
57,784	47,911	57,784	מזה: מטופלים
0.048	0.020	0.246	Adjusted R ²
0.028	0.035	0.746	ממוצע משתנה התוצאה
בני 27 לעומת בני 28			
-0.004* (0.002)	-0.000 (0.003)	0.003 (0.005)	מטופל × תקופת הטיפול
84,909	84,909	84,909	מספר התצפיות
43,457	43,457	43,457	מזה: מטופלים
0.054	0.019	0.260	Adjusted R ²
0.047	0.046	0.595	ממוצע משתנה התוצאה
בני 34 לעומת בני 35			
0.002 (0.002)	0.000 (0.003)	0.007 (0.007)	מטופל × תקופת הטיפול
60,424	60,424	60,424	מספר התצפיות
31,827	31,827	31,827	מזה: מטופלים
0.020	0.012	0.233	Adjusted R ²
0.027	0.032	0.496	ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצאות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

(2) השתתפות בהכשרות מקצועיות, לרבות במכון להכשרה טכנולוגית והמכינות אליו (שלושתם מטעם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים), וכן לימודים במכללות לא-אקדמיות להוראה. האמידות לבני 24 לעומת בני 22 נערכו עבור השנים 2010–2018 משום שאין נתונים זמינים על המשתתפים במכינות של המכון להכשרה טכנולוגית בשנים 2008–2009.

(3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.

(4) מובהק ברמה של 11%.

לוח 2ב. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על הסיכוי להיות מועסק^{2,1}

שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה ⁴	בהיקף מזערי ומעלה ³	
בני 24 לעומת בני 22					
0.031*** (0.004)	0.040*** (0.005)	0.043*** (0.005)	0.045*** (0.006)	0.033*** (0.005)	מטופל × תקופת הטיפול
118,726	118,726	118,726	118,726	118,726	מספר התצפיות
57,784	57,784	57,784	57,784	57,784	מזה : מטופלים
0.112	0.139	0.158	0.166	0.160	Adjusted R ²
0.149	0.205	0.257	0.298	0.370	ממוצע משתנה התוצאה
20.8	19.5	16.7	15.1	8.9	שיעור השינוי בשל הטיפול (%)
בני 27 לעומת בני 28					
-0.005 (0.005)	-0.004 (0.005)	-0.002 (0.005)	0.003 (0.005)	0.005 (0.005)	מטופל × תקופת הטיפול
84,909	84,909	84,909	84,909	84,909	מספר התצפיות
43,457	43,457	43,457	43,457	43,457	מזה : מטופלים
0.130	0.147	0.158	0.162	0.151	Adjusted R ²
0.279	0.342	0.392	0.430	0.498	ממוצע משתנה התוצאה
בני 34 לעומת בני 35					
-0.002 (0.007)	-0.002 (0.007)	-0.007 (0.007)	-0.006 (0.007)	-0.002 (0.007)	מטופל × תקופת הטיפול
60,424	60,424	60,424	60,424	60,424	מספר התצפיות
31,827	31,827	31,827	31,827	31,827	מזה : מטופלים
0.104	0.110	0.114	0.115	0.103	Adjusted R ²
0.365	0.428	0.473	0.507	0.563	ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצאות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

(2) מועסק – עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר או שהייתה לו הכנסה מעבודה עצמאית, וגם ההכנסה מעבודה הייתה בהיקף הנקוב בלוח.

(3) שכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(4) שכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעותי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(5) או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

לוח ג2. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על דפוסי התעסוקה והשכר¹

מועסק בענף כלכלי טיפוסי לחרדים ²	מספר משרות השכיר בשנה	מספר חודשי העבודה השכירה בשנה	השכר השנתי ברוטו (לוג)	השכר ברוטו לחודש עבודה (לוג)
בני 24 לעומת בני 22				
מטופל × תקופת הטיפול	-0.017*** (0.006)	0.002 (0.019)	-0.157** (0.077)	0.071*** (0.025)
מספר התצפיות	43,960	45,468	42,917	42,917
מזה : מטופלים	23,858	24,428	23,171	23,171
Adjusted R ²	0.060	0.037	0.079	0.119
ממוצע משתנה התוצאה	0.065	1.610	7.845	10.466
בני 27 לעומת בני 28				
מטופל × תקופת הטיפול	-0.002 (0.005)	-0.007 (0.019)	-0.066 (0.075)	-0.027 (0.024)
מספר התצפיות	42,308	41,542	40,031	40,031
מזה : מטופלים	21,391	21,121	20,315	20,315
Adjusted R ²	0.076	0.026	0.063	0.081
ממוצע משתנה התוצאה	0.085	1.562	9.293	10.895
בני 34 לעומת בני 35				
מטופל × תקופת הטיפול	0.018*** (0.007)	-0.001 (0.021)	0.043 (0.072)	-0.010 (0.026)
מספר התצפיות	34,052	32,443	31,619	31,619
מזה : מטופלים	17,874	17,019	16,579	16,579
Adjusted R ²	0.113	0.025	0.099	0.091
ממוצע משתנה התוצאה	0.114	1.482	9.903	11.172

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

באמידות נכללים רק מועסקים – עבדו לפחות חודש אחד בשנה כשכירים בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה להם הכנסה שנתית מעבודה עצמאית של 1,400 ש"ח.

(2) עבד בענפים הבאים: בתי ספר חרדיים, ישיבות וכוללים, שירותי הדת היהודית, עזרה ראשונה ופעילות של ארגונים פוליטיים.

לוח 12. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על התכונות הדמוגרפיות¹

מספר הילדים	נשוי	
בני 24 לעומת בני 22		
-0.029***	-0.011	מטופל × תקופת הטיפול
(0.011)	(0.007)	
118,726	118,726	מספר התצפיות
57,784	57,784	מזה: מטופלים
0.297	0.155	Adjusted R ²
0.772	0.669	ממוצע משתנה התוצאה
בני 27 לעומת בני 28		
0.036**		מטופל × תקופת הטיפול
(0.016)		
84,909		מספר התצפיות
43,457		מזה: מטופלים
0.191		Adjusted R ²
2.290		ממוצע משתנה התוצאה
בני 34 לעומת בני 35		
-0.067**		מטופל × תקופת הטיפול
(0.030)		
60,424		מספר התצפיות
31,827		מזה: מטופלים
0.192		Adjusted R ²
4.478		ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

***, **, * מובהק ברמה של 10%, 5%-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

לוח 2ה. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על ההשכלה, התעסוקה והשכר של בת הזוג ועל השכר של שני בני הזוג¹

(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ⁴	בת הזוג				לימודים אקדמיים ²
	(לוג) השכר ברוטו לחודש עבודה	(לוג) השכר השנתי ברוטו	מועסקת ³		
	בני 24 לעומת בני 22				
0.127*** (0.044)	-0.012 (0.008)	-0.035** (0.014)	0.011** (0.005)	-0.000 (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
65,558	57,241	57,241	65,558	79,477	מספר התצפיות
36,395	31,158	31,158	36,395	44,004	מזה : מטופלים
0.070	0.100	0.066	0.087	0.047	Adjusted R ²
10.791	8.348	10.593	0.889	0.050	ממוצע משתנה התוצאה
	בני 27 לעומת בני 28				
-0.046 (0.045)	-0.014* (0.008)	-0.025* (0.013)	-0.002 (0.005)	0.001 (0.002)	מטופל × תקופת הטיפול
72,031	56,140	56,140	72,031	72,031	מספר התצפיות
36,601	28,904	28,904	36,601	36,601	מזה : מטופלים
0.077	0.095	0.070	0.118	0.017	Adjusted R ²
11.146	8.582	10.863	0.819	0.036	ממוצע משתנה התוצאה
	בני 34 לעומת בני 35				
-0.038 (0.058)	-0.018 (0.014)	-0.024 (0.020)	-0.003 (0.007)	0.001 (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
54,327	37,086	37,086	54,327	54,327	מספר התצפיות
28,549	19,468	19,468	28,549	28,549	מזה : מטופלים
0.072	0.101	0.085	0.115	0.016	Adjusted R ²
11.377	8.751	11.041	0.739	0.027	ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

- *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.
 (1) האומדים במשוואה 1. האמידות (למעט עבור לימודים אקדמיים) נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות-00.03 הזוג.
 (2) לרבות במכינה קדם-אקדמית.
 (3) מועסקת – עבדה לפחות חודש אחד בשנה כשכירה בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לה הכנסה שנתית מעבודה עצמאית של לפחות 1,400 ש"ח.
 (4) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נוקף שכר השווה 0.)

תוצאות אמידת משוואה 2, הבוחנת את השפעת הזמן שחלף מאז הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה, מובאות באיור 8, המציג את אומדי β_t לבני 24 לעומת בני 22²⁸. ניתן להבחין היטב שלאחר הורדת גיל הפטור משירות צבאי בשנת 2014 פחת הסיכוי ללמוד בישיבה בכ-5 נקודות אחוז ובהמשך הירידה התמתנה. יכול להיות שההסבר לירידה החדה יחסית בשנים 2015–2016 נעוץ בעובדה שלבני 24 באותן שנים הוענק הפטור כבר בתחילת 2014, וזאת בשעה שדרוש לרוב פרק זמן עד אשר עורכים שינויים כה משמעותיים בדפוסי החיים.

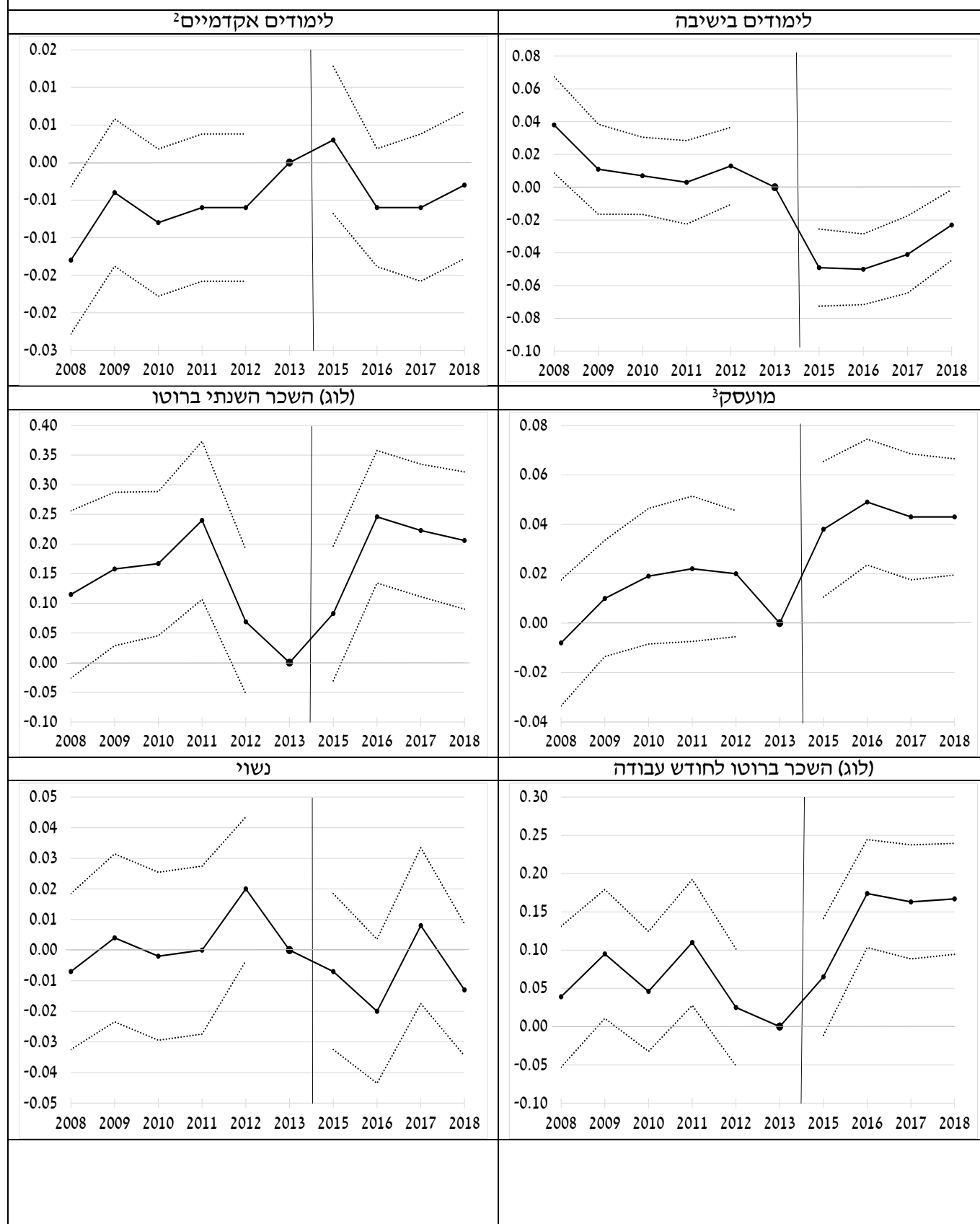
לא נמצא במהלך השנים שלאחר הורדת גיל הפטור משירות צבאי שינוי בנטייה היחסית לפנות ללימודים אקדמיים. ההסתברות להיות מועסק בהגדרות השונות עלתה בסדר גודל של 2–4 נקודות אחוז לאחר שינוי החקיקה, ומגמת הירידה היחסית של השכר השנתי ברוטו של בני 24 לעומת בני 22 בשנים 2012–2013 התהפכה לאחר שינוי החקיקה²⁹. השכר החודשי ברוטו של השכירים החדדים עלה בסדר גודל של 10%. לעומת זאת לא ניתן להצביע על מגמה ברורה בסיכוי להיות נשוי, במספר הילדים, ברכישת השכלה אקדמית על ידי בת הזוג ובשיעור התעסוקה שלה. השכר השנתי ברוטו של בת זוג שכירה פחת בסדר גודל של 3%. בסיכומו של דבר הייתה עלייה של יותר מ-10% בהכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה.

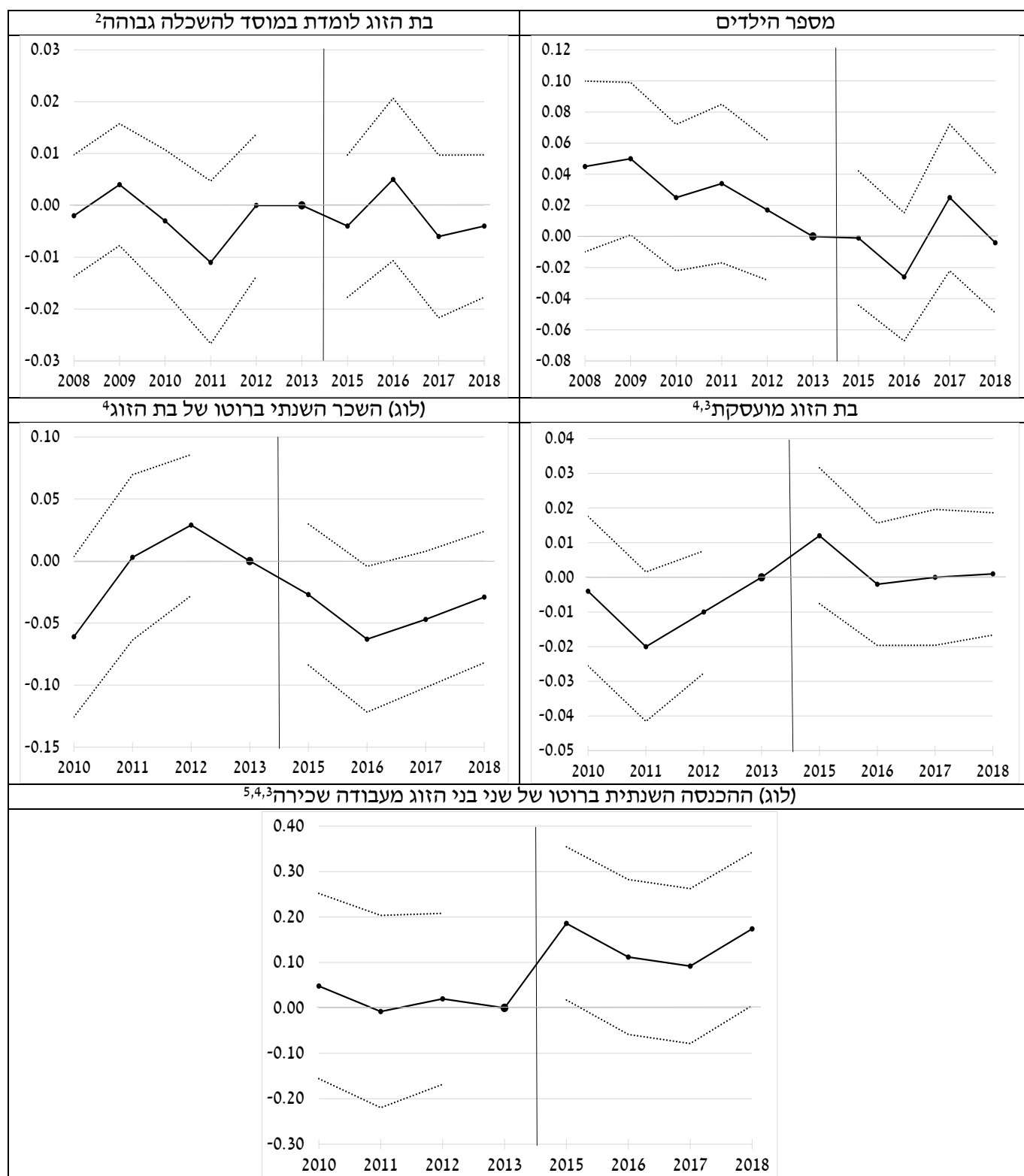
²⁸ באמידות לבני 24 לעומת בני 22 מושמטת כאמור שנת 2014 משום שאז זכו גם בני 22 לפטור.
²⁹ הירידה היחסית בשכר השנתי של בני 24 לעומת בני 22 בשנים 2012–2013 נובעת מירידה יחסית במספר חודשי העבודה בשנה.

איור 8. אומדי השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים לפי שנה¹,

2008–2018: בני 24 לעומת בני 22

(הקווים המקווקווים – רווח בר סמך ברמת ביטחון של 95%, שנת הבסיס=2013)

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

- (1) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. באיור מוצגים אומדי משתנה האינטראקציה במשוואה 2.
- (2) לרבות במכונה קדם-אקדמית.
- (3) מועסקת – עבדה/לפחות חודש אחד בשנה כשכירה/בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה ל/ה הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
- (4) בשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג, ולכן האמידות נערכו עבור השנים מ-2010 ואילך.
- (5) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).

עד כה אמדנו את השפעת הורדת גיל הפטור בעיקר על בני 24 לעומת בני 22. מדובר על ההשפעה המיידית של שינוי החקיקה (עבור השנים 2017–2018) כעבור שנה (2015) וכעבור שנתיים (2016). כיוון שההחלטות על עזיבת הישיבה, על רכישת השכלה לא-תורנית ועל השתלבות בשוק העבודה הן כבדות משקל – וקבלת המסמך המעיד על הפטור משירות צבאי יכולה להתממה (ראו הערת שוליים 8 לעיל) – יש מקום לבחון את השפעת הורדת גיל הפטור גם על בני 25 ו-26 בהשוואה לבני 22.

בלוח 3 מוצגות תוצאות האמידות עבור משתני תוצאה נבחרים. השינוי במשתני התוצאה בעקבות הורדת גיל הפטור היה גדול בהרבה לבני 25 לעומת בני 22, ובדרך כלל אף יותר מכך לבני 26 לעומת בני 22. כך, למשל, שיעור בני ה-26 הלומדים בישיבה פחת ב-8.6 נקודות אחוז (12%) לעומת 5.2 נקודות אחוז (7%) בקרב בני 24, שיעור המועסקים בהיקף מזערי ומעלה גדל ב-5.0 נקודות אחוז (כ-13%) לעומת 3.3 נקודות אחוז (כ-9%), וההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה גדלה בכ-24% (כ-12.8 אלפי ש"ח) בהשוואה לכ-13% (כ-6.2 אלפי ש"ח), בהתאמה. בוצעו אמידות נפרדות לגברים חרדים שעבדו לפחות בהיקף מזערי זמן קצר לפני החלת שינוי החקיקה עליהם, ולגברים שלא עבדו באותה העת. מלוח 4 עולה שהירידה בסיכוי ללמוד בישיבה הייתה גבוהה בהרבה בקרב אלו שעבדו טרם שינוי החקיקה. ההסבר לכך נעוץ ביציאה נרחבת מהישיבות של תלמידים שגם למדו בהן וגם עבדו לפני שינוי החקיקה, שכן האומדן של הסיכוי ללמוד בישיבה וגם לעבוד ירד באותו סדר גודל שירד הסיכוי ללמוד בישיבה. כצפוי הגידול בתעסוקה בהיקף מזערי היה משמעותי יותר אצל אלו שלא עבדו. לעומת זאת במקרה של תעסוקה בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה ותעסוקה בשכר מינימום חודשי ומעלה גידול התעסוקה (בנקודות אחוז) בקרב אלו שעבדו לפני שינוי החקיקה היה גבוה יותר מאשר בקרב אלו שלא עבדו לפניו. לא נמצא הפרש מובהק בגידול השכר השנתי ברוטו בין אלו שעבדו לאלו שלא עבדו לפני שינוי החקיקה. בסיכומו של דבר ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה עלתה בשתי הקבוצות בשיעורים דומים – פועל יוצא של עלייה גדולה יותר בשיעור התעסוקה (intensive margin) של אלו שלא עבדו טרם שינוי החקיקה וגידול משמעותי יותר בהיקף התעסוקה (extensive margin) של אלו שעבדו אז³⁰.

נוסף על כך נערכו אמידות המוגבלות לגברים חרדים שלמדו בישיבה ערב החלת שינוי החקיקה עליהם (וברוב רובם של המקרים הם למדו בישיבה ברציפות גם בשנים שקדמו לכך) כדי לבחון את השפעת הורדת גיל הפטור בקרב המתמידים בישיבות, וכך גם להפחית את ההטיה האפשרית באמידות העלולה לנבוע משינויי התנהגות עוד לפני שהורדת גיל הפטור חלה עליהם, בשל הציפיות להתממשותה.

הורדת גיל הפטור משירות צבאי הביאה לעלייה של כ-3 נקודות אחוז בסיכוי של בני ה-24 שלמדו בישיבה לעזוב אותה, ושיעור התעסוקה שלהם גדל גם הוא בכ-3 נקודות אחוז (לוח 5). גידול התעסוקה (בנקודות אחוז) אצל אלו שלא למדו בישיבה היה גבוה יותר מאשר אצל אלו שלמדו בה. נערכו גם אמידות של בני 24 לעומת בני 22 בקרב גברים חרדים שהיה להם לפחות אח אחד (מצד האם) שנכלל גם הוא באמידות. היתרון של אמידות לאחים הוא שהם חולקים תכונות מולדות משותפות וגדלו באותה סביבה. החיסרון של האמידות הוא שהן מוגבלות למשפחות עם 2 אחים

³⁰ מאמידות נוספות שערכנו (לא מוצגות) עולה ששיעור התעסוקה של בת הזוג של גבר חרדי שלא עבד לפני שינוי החקיקה עלה יחסית לשיעור אצל נשים שכן זוגן עבד.

לפחות באוכלוסיית המחקר. כפועל יוצא יהיה ייצוג יתר למשפחות גדולות³¹, שהן לרוב אדוקות יותר, כפי שבא לידי ביטוי במשתני הרקע שלהן (ריבוי אחים ואחיות, שיעור גבוה יותר של אשכנזים, שיעור נמוך יותר של אבות עובדים והכנסה משפחתית פחותה של הורי הפרט – לא מוצג) וכן במשתני התוצאה: שיעור גבוה יותר של לומדים בישיבה וזיקה נמוכה יותר לשוק העבודה. (ראו שורות ממוצע משתנה התוצאה בלוח 6 בהמשך.) האמידות נערכו פעם בלי המשתנה המפקח של דמי למשפחה (כמו במשוואה 1) – מהן יהיה ניתן ללמוד עד כמה הגבלת האמידות לאחים משפיעה על האומדים – ופעם עם דמי למשפחה, המפקח על התכונות הבלתי נצפות המשותפות לאחים. באמידות לאחים בני 24 לעומת בני 22 נכללו כ-60% מהאוכלוסייה המקורית.

אמידות המוגבלות לאחים בלבד, ובלי פיקוח על דמי למשפחה, מלמדות שאומדי ההשפעה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים (לימודים בישיבה, תעסוקה ושכר) היו קטנים מעט מאלו שהתקבלו בקרב כלל אוכלוסיית המחקר (לוח 6), ממצא שניתן לזקוף לעובדה שהמשתתפים באמידות לאחים אדוקים יותר. כאשר מוסיפים דמי למשפחה האומדים קטנים מעט מאלו שהתקבלו באמידות לאחים ללא הדמי למשפחה. מכאן ניתן לשער שהוספת דמי למשפחה לכל המשתתפים באמידות המקוריות, אילו הדבר היה ניתן, לא הייתה משנה את האומדים במידה רבה. שיעורי השינוי במשתני התוצאה שהתקבלו באמידות (שתוצאותיהן לא מוצגות) לאחים בלי/עם דמי למשפחה בקרב כלל בני 25 ו-26 לעומת בני 22, ובקרב בני 24 שלמדו בישיבה ערב החלת שינוי החקיקה לעומת מקביליהם בני 22, היו נמוכים במקצת מאשר לכלל אוכלוסיית המחקר (לוחות 5 ו-6 לעיל, בהתאמה), בדומה להבדלים שתוארו לעיל בתוצאות האמידות לבני 24 לעומת בני 22.

³¹ ההתמקדות באחים משמיטה גם משפחות שבהן הגבר החרדי הוא בן זקונים שהגיע לגיל 24/22 בתחילת התקופה הנחקרת וגם כאשר הוא בן בכור בגילים אלו בסוף התקופה הנחקרת.

לוח 3. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים¹

בני 25 ובני 26 לעומת בני 22

לומד בשיבה	מועסק בהיקף מזערי ומעלה ²	מועסק בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בשיבה ³	השכר השנתי ברוטו	השכר השנתי ברוטו	(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ^{4,5}
בני 25 לעומת בני 22					
מטופל × תקופת הטיפול	-0.076***	0.037***	0.046***	-0.049***	0.179***
	(0.007)	(0.007)	(0.007)	(0.016)	(0.055)
מספר התצפיות	116,180	116,180	116,180	56,716	66,031
מזה: מטופלים	55,238	55,238	55,238	30,633	36,868
Adjusted R ²	0.258	0.163	0.172	0.071	0.069
ממוצע משתנה התוצאה	0.729	0.380	0.310	10.629	10.844
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-10.4	9.7	14.8	-4.9	17.9

בני 26 לעומת בני 22

מטופל × תקופת הטיפול	-0.086***	0.050***	0.059***	-0.042**	0.239***
	(0.008)	(0.008)	(0.008)	(0.017)	(0.071)
מספר התצפיות	113,729	113,729	113,729	55,646	65,817
מזה: מטופלים	52,787	52,787	52,787	29,563	36,654
Adjusted R ²	0.265	0.165	0.173	0.080	0.069
ממוצע משתנה התוצאה	0.719	0.389	0.318	10.660	10.889
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-12.0	12.9	18.6	-4.2	23.9

בני 24 לעומת בני 22 (לוח 2)

מטופל × תקופת הטיפול	-0.052***	0.033***	0.045***	-0.035**	0.127***
	(0.005)	(0.005)	(0.006)	(0.014)	(0.044)
ממוצע משתנה התוצאה	0.746	0.370	0.298	10.593	10.791
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-7.0	8.9	15.1	-3.5	12.7

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

(2) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לו הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(3) מועסק בשכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(4) האמידות נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.

(5) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).

לוח 4. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים¹ בקרב בני 24 לעומת בני 22

לפי התעסוקה לפני הורדת גיל הפטור²

לומד בשיבה	מועסק בהיקף מזערי ומעלה ³	לומד בשיבה ומועסק בהיקף מזערי ומעלה ³	מועסק בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בשיבה ⁴	מועסק בשכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	השכר השנתי ברוטו	ההכנסה השנתית ברוטו מעבודה שכירה של שני בני הזוג ⁶
עבד לפני הורדת גיל הפטור						
מטופל × תקופת הטיפול	-0.089***	0.028***	-0.064***	0.064***	0.061***	0.131**
	(0.011)	(0.009)	(0.011)	(0.010)	(0.010)	(0.061)
מספר התצפיות	34,102	34,102	34,102	34,102	34,102	17,375
מזה : מטופלים	19,195	19,195	19,195	19,195	19,195	11,118
Adjusted R ²	0.200	0.040	0.122	0.080	0.080	0.034
ממוצע משתנה התוצאה	0.490	0.838	0.385	0.720	0.406	11.169
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-18.2	3.3	-16.6	8.9	15.0	13.1
לא עבד לפני הורדת גיל הפטור						
מטופל × תקופת הטיפול	-0.023***	0.048***	0.031***	0.044***	0.018***	0.174***
	(0.005)	(0.005)	(0.004)	(0.005)	(0.004)	(0.052)
מספר התצפיות	84,624	84,624	84,624	84,624	84,624	48,183
מזה : מטופלים	38,589	38,589	38,589	38,589	38,589	25,277
Adjusted R ²	0.203	0.088	0.043	0.084	0.045	0.098
ממוצע משתנה התוצאה	0.850	0.182	0.132	0.128	0.046	10.610
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-2.7	26.4	23.5	34.3	39.5	17.4
ההפרש⁷ (עבד לעומת לא עבד)						
טופל × תקופת הטיפול × עבד	-0.075***	-0.024**	-0.109***	0.020*	0.044***	-0.017
	(0.011)	(0.010)	(0.012)	(0.011)	(0.011)	(0.085)
סה"כ (לוח 2)						
מטופל × תקופת הטיפול	-0.052***	0.033***	-0.012**	0.045***	0.031***	0.127***
	(0.005)	(0.005)	(0.005)	(0.006)	(0.004)	(0.044)
ממוצע משתנה התוצאה	0.746	0.370	0.205	0.298	0.149	10.791
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-7.0	8.9	-5.9	15.1	20.8	12.7

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

***, **, * מובהק ברמה של 10%, 5%-ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

(2) תעסוקה כמאגדר בהערת שוליים 3 ללוח. מועד התעסוקה הוא כדלקמן: עד 2013 (כולל) ובשנת 2018 – עבדו בשנה שקדמה לשנה השוטפת; 2015 ו-2016 – עבדו בשנת 2013, 2017 – עבדו בשנת 2015. שנת העבודה נקבעה כשנה האחרונה לפני שמורדת גיל הפטור משירות צבאי חלה על הגבר החרדי.

(3) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לו הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(4) מועסק בשכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(5) או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסך השכר.

(6) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים (אז נוקף שכר השווה 0). האמידה נערכה משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.

(7) הפרש הוא האומדן של משתנה האינטראקציה המשולשת באמידות כמו במשוואה 1 להן נוספו המשתנים המסבירים הבאים: אינטראקציה משולשת של $24 \times$ תקופת הטיפול $\times$ עבד, $24 \times$ עבד ותקופת הטיפול $\times$ עבד.

לוח 5. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים¹ בקרב בני 24 לעומת בני 22

למד/לא למד בישיבה לפני הורדת גיל הפטור²

לומד בישיבה	מועסק בהיקף מזערי ומעלה ³	לומד בישיבה ומועסק בהיקף מזערי ומעלה ³	מועסק בהיקף העולה על זה	מועסק בשכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	(לוג) השכר השנתי ברוטו	(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ⁶
----------------	---	--	----------------------------------	---	---------------------------------	--

למד בישיבה לפני הורדת גיל הפטור

מטופל × תקופת הטיפול	-0.030*** (0.005)	0.028*** (0.005)	0.004 (0.005)	0.037*** (0.005)	0.020*** (0.004)	0.031 (0.032)	0.147*** (0.045)
מספר התצפיות	97,491	97,491	97,491	97,491	97,491	29,655	57,156
מזה: מטופלים	45,294	45,294	45,294	45,294	45,294	15,107	30,578
Adjusted R ²	0.146	0.123	0.062	0.124	0.082	0.111	0.071
ממוצע משתנה התוצאה	0.873	0.310	0.234	0.234	0.103	10.304	10.746
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-3.4	9.0	15.8	15.8	19.4		14.7

לא למד בישיבה לפני הורדת גיל הפטור

מטופל × תקופת הטיפול	-0.007 (0.011)	0.004 (0.014)	-0.017** (0.008)	0.023 (0.015)	0.042*** (0.014)	0.078* (0.042)	0.236 (0.172)
מספר התצפיות	21,235	21,235	21,235	21,235	21,235	13,262	8,402
מזה: מטופלים	12,490	12,490	12,490	12,490	12,490	8,064	5,817
Adjusted R ²	0.158	0.142	0.035	0.138	0.088	0.083	0.090
ממוצע משתנה התוצאה	0.165	0.645	0.069	0.593	0.360	10.752	11.053
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-4.2	0.6	-24.8	3.9%	11.7	7.8	

ההפרש⁷ (למד לעומת לא למד)

טופל × תקופת הטיפול × למד	-0.028** (0.013)	0.014 (0.017)	0.009 (0.010)	0.003 (0.019)	-0.027* (0.015)	-0.071 (0.052)	-0.121 (0.168)
---------------------------	---------------------	------------------	------------------	------------------	--------------------	-------------------	-------------------

למד או לא למד בישיבה לפני הורדת גיל הפטור (לוח 2)

מטופל × תקופת הטיפול	-0.052*** (0.005)	0.033*** (0.005)	-0.012** (0.005)	0.045*** (0.006)	0.031*** (0.004)	0.071*** (0.025)	0.127*** (0.044)
ממוצע משתנה התוצאה	0.746	0.370	0.205	0.298	0.149	10.466	10.791
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-7.0	8.9	-5.9	15.1	20.8	7.1	12.7

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

(2) עם התניה: עד 2013 (כולל) ובשנת 2018 – למדו בישיבה בשנה שקדמה לשנה השוטפת; 2015 ו-2016 – למדו בישיבה בשנת 2013, 2017 – למדו בישיבה בשנת 2015. שנת הלימודים בישיבה נקבעה כשנה האחרונה לפני שהורדת גיל הפטור משירות צבאי חלה על הגבר החרדי.

(3) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לו הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(4) מועסק בשכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(5) או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(6) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים (אז נזקף שכר השווה 0). האמידה נערכה משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.

(7) ההפרש הוא האומדן של משתנה האינטראקציה המשולשת באמידות כמו במשוואה 1 שלהן נוספו המשתנים המסבירים הבאים: אינטראקציה משולשת של בן 24 × תקופת הטיפול × למד, בן 24 × למד ותקופת הטיפול × למד.

לוח 6. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים¹

אחים בני 24 לעומת בני 22

לומד בשיבה	מועסק בהיקף מזערי ומעלה ²	מועסק בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בשיבה ³	השכר השנתי ברוטו	השכר השנתי ברוטו של בת הזוג ⁴	(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של בני הזוג מעבודה שכירה ^{5,4}
אחים בלי דמי למשפחה					
מטופל × תקופת הטיפול	0.031***	0.043***	0.060*	-0.027	0.109**
ממוצע משתנה התוצאה	0.345	0.276	10.447	10.599	10.788
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-6.4	15.6	6.0		10.9
אחים עם דמי למשפחה					
מטופל × תקופת הטיפול	0.026***	0.036***	0.045	-0.042*	0.082
ממוצע משתנה התוצאה	0.345	0.276	10.447	10.599	10.788
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-5.6	13.1		-4.2	
אחים ושאינם אחים (לוח 2)					
מטופל × תקופת הטיפול	0.033***	0.045***	0.071***	-0.035**	0.127***
ממוצע משתנה התוצאה	0.370	0.298	10.466	10.593	10.791
שיעור השינוי בשל הטיפול (%)	-7.0	15.1	7.1	-3.5	12.7

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ויעיבדי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1 (באמידות לאחים בלבד נכלל גם דמי למשפחה).

(2) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לו הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(3) מועסק בשכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(4) האמידות נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.

(5) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נוקף שכר השווה 0).

בדיקות הטרוגניות

נערכו בדיקות הטרוגניות לאמידות החתך של בני 24 לעומת בני 22 לגבי משתני תוצאה נבחרים: לימודים בישיבה, לימודים אקדמיים, תעסוקה ושכר. התכונות שלגביהן נבחנה ההטרוגניות הן: מספר האחים והאחיות מצד האם (מעל ומתחת לחציון), אב מועסק כאשר הפרט היה בגיל 12, אח בכור למד בישיבה חרדית – שלושתם מדדים לרמת האדיקות של המשפחה; המוצא (אסיה-אפריקה לעומת אירופה-אמריקה), זרמי החינוך של הפרט בכיתה ו' וזרם הישיבה.

בלוח 7 מוצגות תוצאות האמידות. לגבי כל משתנה תוצאה נערכו שלוש אמידות: אמידות נפרדות לכל חלוקה דיכוטומית של התכונה (למשל מעל ומתחת לחציון מספר האחים והאחיות), ואמידה נוספת (המכונה בלוח "הפרש") המשותפת לכל הגברים החרדים, ואלה נוסף משתנה אינטראקציה משולשת של בן 24 × תקופת הטיפול × החלוקה העליונה של התכונה (למשל מעל חציון מספר האחים והאחיות)³². באופן כללי הפער באומדים בין האמידות הנפרדות דומה בגודלו לאומד משתנה האינטראקציה באמידת ההפרש.

בעקבות הורדת גיל הפטור התעסוקה בהיקף מזערי ומעלה של גברים חרדים שאביהם היה מועסק גדלה פחות מזו של גברים שאביהם לא עבד. התעסוקה של יוצאי אסיה-אפריקה גדלה יותר מזו של יוצאי אירופה-אמריקה. הסיכוי של בוגרי החינוך העצמאי לעזוב את הישיבה היה גבוה מזה של בוגרי מוסדות הפטור. (האחרונים לרוב אדוקים יותר מבוגרי יתר זרמי החינוך וגם לומדים פחות לימודי ליבה, העשויים להוביל לשכר גבוה יותר). במקביל עלו סיכוייהם היחסיים להיות מועסקים, ושכרם השנתי ברוטו וההכנסה של שני בני הזוג מעבודה שכירה גדלו. התעסוקה של בוגרי החינוך המוכר שאינו רשמי (למעט מעיין החינוך התורני והחינוך העצמאי) בשכר מינימום חודשי ומעלה התרחבה יותר מזו של בוגרי מוסדות הפטור, וכך גם ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה. לא נמצאה הטרוגניות בהשפעת הורדת גיל הפטור לפי מספר האחים והאחיות, לימודי האח הבכור בישיבה וזרם החינוך של הישיבה.

³² לפירוט מבנה האמידה ראו הערת שוליים 8 ללוח 7.

לוח 7. הטרוגניות השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני תוצאה נבחרים

בני 24 לעומת בני 22

א. הטרוגניות לפי מספר האחים והאחיות, תעסוקת האב ולימודי האב הבכור בישיבה

התכונה	החלוקה	לומד בישיבה	לימודים אקדמיים ¹	מועסק ²					השכר השנתי ברוטו	השכר השנתי ברוטו של בת הזוג ⁶	ההכנסה השנתית ברוטו של בני הזוג מעבודה ^{7,6}
				בהיקף מזערי ³ ומעלה ³	בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה ⁴	1/2 שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	3/4 שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵			
מספר האחים והאחיות (מצד האם)	מעל החציון (+8)	-0.047*** (0.007)	0.001 (0.002)	0.029*** (0.008)	0.040*** (0.008)	0.037*** (0.007)	0.037*** (0.007)	0.026*** (0.006)	0.072* (0.037)	0.097*** (0.025)	0.159*** (0.059)
	מתחת לחציון (7-0)	-0.056*** (0.007)	0.004 (0.003)	0.035*** (0.007)	0.049*** (0.007)	0.049*** (0.007)	0.043*** (0.006)	0.036*** (0.006)	0.072** (0.036)	0.093*** (0.022)	0.107* (0.056)
	ההפרש ⁸	0.006 (0.008)	-0.005 (0.004)	0.004 (0.009)	-0.001 (0.009)	-0.005 (0.008)	-0.001 (0.008)	-0.006 (0.007)	0.002 (0.046)	0.017 (0.031)	0.016 (0.062)
האב עבד ⁹ כאשר הפרט בגיל 12	כן	-0.053*** (0.009)	0.000 (0.005)	0.014 (0.010)	0.032*** (0.009)	0.037*** (0.009)	0.039*** (0.009)	0.029*** (0.007)	0.137*** (0.048)	0.132*** (0.029)	0.039 (0.072)
	לא	-0.051*** (0.006)	0.004* (0.002)	0.038*** (0.006)	0.048*** (0.006)	0.044*** (0.006)	0.039*** (0.005)	0.031*** (0.005)	0.038 (0.029)	0.073*** (0.018)	0.146*** (0.053)
	ההפרש ⁸	-0.001 (0.009)	-0.003 (0.005)	-0.024** (0.011)	-0.014 (0.009)	-0.006 (0.009)	0.000 (0.009)	-0.002 (0.008)	0.092* (0.053)	0.062* (0.032)	-0.123 (0.083)
האב הבכור למד בישיבה ¹⁰	כן	-0.051*** (0.005)	0.004** (0.002)	0.032*** (0.006)	0.044*** (0.006)	0.042*** (0.006)	0.038*** (0.005)	0.030*** (0.005)	0.059** (0.029)	0.094*** (0.017)	0.123*** (0.047)
	לא	-0.043*** (0.014)	0.001 (0.007)	0.027** (0.013)	0.043*** (0.014)	0.042*** (0.013)	0.041*** (0.011)	0.035*** (0.010)	0.078* (0.047)	0.070** (0.030)	0.163 (0.142)
	ההפרש ⁸	-0.011 (0.013)	0.003 (0.006)	0.004 (0.013)	0.000 (0.015)	-0.002 (0.014)	-0.004 (0.012)	-0.005 (0.010)	-0.021 (0.051)	0.029 (0.032)	-0.014 (0.135)

ב. הטרוגניות לפי המוצא, זרם החינוך בכיתה ו' וזרם הישיבה הגדולה

התכונה	החלוקה	לומד בישיבה	לימודים אקדמיים ¹	מועסק ²					(לוג) השכר השנתי ברוטו לחודש עבודה	(לוג) השכר השנתי ברוטו של בני הזוג	(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ⁶
				בהיקף מזערי ומעלה ³	בהיקף זה העולה על המאפשר לימודים בישיבה ⁴	1/2 שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	3/4 שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר מינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵			
המוצא ¹¹	אסיה-אפריקה	-0.050*** (0.009)	0.001 (0.003)	0.039*** (0.009)	0.062*** (0.009)	0.056*** (0.008)	0.052*** (0.008)	0.040*** (0.007)	0.092** (0.038)	0.104*** (0.024)	0.163** (0.068)
	אירופה-אמריקה	-0.046*** (0.008)	0.004 (0.003)	0.021** (0.009)	0.034*** (0.009)	0.037*** (0.008)	0.033*** (0.007)	0.026*** (0.006)	0.084* (0.044)	0.109*** (0.026)	0.125* (0.067)
	ההפרש ⁸	-0.005 (0.011)	-0.004 (0.004)	0.016 (0.012)	0.025** (0.012)	0.016 (0.011)	0.017* (0.010)	0.013 (0.009)	0.011 (0.057)	-0.003 (0.035)	0.016 (0.094)
זרם החינוך בכיתה 12,י	חרדי : מעיין החינוך התורני	-0.058*** (0.019)	0.002 (0.008)	0.031 (0.024)	0.051** (0.022)	0.059*** (0.021)	0.052*** (0.018)	0.036** (0.017)	0.042 (0.086)	0.061 (0.050)	-0.008 (0.147)
	חרדי : החינוך העצמאי	-0.065*** (0.014)	0.010 (0.006)	0.045*** (0.013)	0.067*** (0.016)	0.057*** (0.016)	0.046*** (0.015)	0.035** (0.014)	0.119 (0.089)	0.115** (0.057)	0.324*** (0.101)
	חרדי : מוכר שאינו רשמי אחר	-0.051*** (0.016)	0.004 (0.008)	0.043** (0.018)	0.055*** (0.018)	0.045** (0.018)	0.054*** (0.020)	0.069*** (0.017)	0.116 (0.109)	0.127* (0.069)	0.232 (0.150)
	חרדי : פטור	-0.033*** (0.008)	0.004 (0.003)	0.023** (0.010)	0.038*** (0.009)	0.033*** (0.008)	0.030*** (0.008)	0.016** (0.007)	0.074 (0.048)	0.109*** (0.031)	0.072 (0.067)
	לא מדווח ¹³	-0.055*** (0.016)	-0.005 (0.006)	0.026 (0.017)	0.036** (0.017)	0.029* (0.016)	0.020 (0.015)	0.031** (0.014)	0.114 (0.101)	0.076 (0.060)	0.060 (0.164)
	ממלכתי-דתי	-0.004 (0.031)	-0.032* (0.018)	-0.011 (0.022)	0.002 (0.026)	0.020 (0.020)	0.003 (0.024)	0.005 (0.018)	-0.072 (0.103)	0.024 (0.066)	0.040 (0.292)
	ההפרש : מעיין החינוך התורני לעומת פטור ⁸	0.001 (0.017)	-0.001 (0.007)	-0.023 (0.020)	0.000 (0.019)	0.015 (0.017)	0.017 (0.017)	0.018 (0.017)	0.011 (0.081)	0.027 (0.051)	-0.087 (0.122)
	ההפרש : החינוך העצמאי לעומת פטור ⁸	-0.035*** (0.013)	0.007 (0.005)	0.003 (0.013)	0.023* (0.014)	1.021 (0.013)	0.019 (0.012)	0.018 (0.012)	0.156** (0.077)	0.050 (0.049)	0.163* (0.097)
	ההפרש : מוכר שאינו רשמי אחר לעומת פטור ⁸	-0.019 (0.019)	-0.000 (0.007)	0.014 (0.017)	0.018 (0.017)	0.013 (0.017)	0.019 (0.018)	0.036** (0.016)	0.041 (0.090)	0.053 (0.060)	0.275* (0.146)
	ההפרש : לא מדווח לעומת פטור ⁸	0.011 (0.014)	-0.003 (0.005)	0.020 (0.016)	0.011 (0.015)	0.012 (0.015)	0.010 (0.014)	0.021* (0.013)	0.022 (0.084)	-0.046 (0.051)	0.229* (0.130)
	ההפרש : ממלכתי-דתי לעומת פטור ⁸	0.012 (0.021)	-0.024** (0.011)	0.005 (0.020)	0.033 (0.024)	0.050** (0.019)	0.038* (0.023)	0.025 (0.019)	0.111 (0.085)	0.113* (0.061)	-0.069 (0.221)
זרם הישיבה הגדולה	ליטאית	-0.045*** (0.007)	0.008** (0.004)	0.041*** (0.008)	0.051*** (0.008)	0.049*** (0.008)	0.037*** (0.007)	0.027*** (0.006)	0.095* (0.053)	0.118*** (0.033)	-0.055*** (0.019)
	חסידית (וחב"ד)	-0.060*** (0.012)	-0.002 (0.003)	0.022** (0.011)	0.037*** (0.011)	0.034*** (0.011)	0.040*** (0.010)	0.032*** (0.009)	0.078** (0.037)	0.092*** (0.025)	0.176 (0.107)
	ספרדית	-0.058*** (0.010)	0.004 (0.004)	0.030*** (0.010)	0.048*** (0.010)	0.042*** (0.010)	0.037*** (0.009)	0.035*** (0.008)	0.043 (0.041)	0.076*** (0.025)	0.204*** (0.077)

0.099 (0.120)	0.039 (0.034)	-0.023 (0.041)	-0.017 (0.064)	0.007 (0.011)	0.004 (0.012)	-0.013 (0.013)	-0.012 (0.014)	-0.018 (0.013)	-0.009** (0.004)	-0.015 (0.013)	ההפרש : חסידי (וחב"ד) לעומת ליטאית ⁸	
0.129 (0.095)	0.035 (0.034)	-0.041 (0.040)	-0.053 (0.066)	0.008 (0.010)	-0.000 (0.011)	-0.008 (0.012)	-0.003 (0.012)	-0.012 (0.012)	-0.004 (0.005)	-0.012 (0.012)	ההפרש : ספרדית לעומת ליטאית ⁸	

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

* **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה.

- (1) לרבות במכונה קדם-אקדמית.
- (2) מועסק – עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר או שהייתה לו הכנסה מעבודה עצמאית, וגם ההכנסה מעבודה הייתה בהיקף הנקוב בלוח.
- (3) שכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
- (4) שכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.
- (5) או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.
- (6) האמידות נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.
- (7) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נוקף שכר השווה 0).
- (8) ההפרש הוא האומדן של משתנה האינטראקציה המשולשת באמידות כמו במשוואה 1 אשר להן נוספו המשתנים המסבירים הבאים: אינטראקציה משולשת של בן 24 × תקופת הטיפול × החלוקה העליונה מבין השתיים (למשל מעל חציון מספר האחים והאחיות), בן 24 × החלוקה העליונה ותקופת הטיפול × החלוקה העליונה. באמידה של זרמי החינוך יש 5 אינטראקציות, וקבוצת הבסיס היא מוסדות הפטור. באמידה של זרם הישיבה יש 2 אינטראקציות, וקבוצת הבסיס היא ישיבה ליטאית.
- (9) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר והשתכר יותר מאלף ש"ח ו/או שהייתה לו הכנסה של יותר מאלף ש"ח מעבודה עצמאית בשנה שבה הפרט היה בגיל 12. (ההכנסה היא ברוטו, במחירי 2019).
- (10) או הבא אחריו שקיים עליו מידע. באם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים של בן זוגן בישיבה.
- (11) לפי ארץ הלידה של הסב מצד האב. אסיה-אפריקה: יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. אירופה-אמריקה: ילידי אירופה-אמריקה (למעט בולגריה) או אוקיאניה או דרום אפריקה או רודזיה.
- (12) באמידת ההפרש נכללים רק יוצאי אסיה-אפריקה או אירופה-אמריקה בהגדרה לעיל.
- (13) שיעור זניח מאוכלוסיית המחקר למד בחינוך הממלכתי-עברי בכיתה ו', ואלו אינם נכללים באמידת ההפרש. קובצי התלמידים בבתי הספר היסודיים קיימים משנת 1995/1996 ואילך, והכיסוי השתפר במהלך השנים. לפיכך האמידות נסבו על שנת 2011 ואילך.
- (14) לא הופיעו בקובצי התלמידים של משרד החינוך, ורובם ככולם כנראה למדו בתלמודי תורה. (מעטים עלו לארץ אחרי גיל כיתה ו').
- (14) מובהק ברמה של עד 15%.

ז. סיכום

הסדר "תורתו אומנותו" מאפשר לגברים חרדים הלומדים בישיבה לדחות את שירותם הצבאי, ובד בבד אוסר עליהם כמעט כליל לעבוד או לרכוש השכלה על-תיכונית ואקדמית. מחקר זה עוסק בפטור החד-פעמי משירות צבאי שהוענק לבני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה") ובהורדת גיל הפטור מ-35 (ולמעשה כניסה ל"מאגר מילואים" מגיל 28) ל-24 החל מ-2016. הוא בוחן לראשונה את ההשפעה שהייתה לכך על משתני תוצאה מגוונים, לרבות לימודים בישיבה גדולה (או בכולל), רכישת השכלה על-תיכונית ואקדמית, תעסוקה ושכר ודפוסי נישואים וילודה. נעשה שימוש בנתונים מינהליים מגוונים, ונערכו אמידות של חתך ושל סדרות עתיות בשיטת הפרש ההפרשים.

"ריקון הבריכה" הביא עד 2015 לירידה של כ-6 נקודות אחוז (כ-8%) בסיכוי של הגברים החרדים בני ה-23 ללמוד בישיבה, בהשוואה לשיעור בני ה-21; במקביל עלה הסיכוי שלהם לעבוד עלייה יחסית של כ-4 נקודות אחוז (כ-10%), והסיכוי היחסי שלהם לעבוד בשכר מינימום חודשי ומעלה עלה בכ-3 נקודות אחוז (כ-23%). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי גדל בכ-19% (כ-5.9 אלפי ש"ח). כן נרשמה ירידה יחסית של 3 נקודות אחוז בשיעור הנשואים (כ-6%).

הורדת גיל הפטור הביאה להתפתחויות הבאות במשתני התוצאה של בני 24 לעומת בני 22: סיכוייהם של גברים חרדים ללמוד בישיבה פחתו ב-5.2 נקודות אחוז (כ-7%), סיכוייהם לעבוד עלו ב-3.3 נקודות אחוז (כ-9%), וסיכוייהם לעבוד בשכר מינימום חודשי ויותר עלו ב-3.1 נקודות אחוז (כ-21%). השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי גדל בכ-7% (כ-2.5 אלפי ש"ח), והשכר של בת זוגו פחת במקצת, כך שההכנסה המשפחתית השנתית ברוטו מעבודה שכירה האמירה בכ-13% (כ-6.2 אלפי ש"ח). לא נמצאו הבדלים בהשפעה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי על משתני התוצאה לפי זרם הלימודים בישיבה גדולה (ליטאי, חסידי וספרדי). ההשפעה על בני 26 (וגם על בני 25) לעומת בני 22 הייתה חזקה אף יותר: ירידה של 8.6 נקודות אחוז (12%) בסיכוי ללמוד בישיבה, גידול של 5.0 נקודות אחוז (כ-13%) בסיכוי לעבוד ועלייה של כ-24% בשכר המשפחתי (כ-12.8 אלפי ש"ח).

ייתכן שההשפעות היו חזקות יותר אילו לגברים החרדים היו יותר מיומנויות רלוונטיות לשוק העבודה, ובהתאם לכך גם כושר השתכרות גבוה יותר, ואילו הפטור משירות צבאי היה מוענק להם בגיל צעיר יותר, שכן בגילים מבוגרים נסגר חלקית חלון ההזדמנויות שלהם לרכוש השכלה ולהשתלב בהצלחה בשוק העבודה, בהיותם כבר נשואים ומטופלים בילדים. ואכן צוות הבדיקה בנושא נתוני גיוס חרדים לצה"ל ("דוח נומה", 2020) המליץ להוריד את גיל הפטור משירות צבאי לחרדים מתחת לגיל 24, פלסנר ואחרים (2018) המליצו להעמידו על 22, והוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת שנת 2030 ("דוח אקשטיין", 2020) המליצה אף היא שגיל הפטור לא יעלה על 22. בסקר שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה (טרם פורסם) בקרב גברים חרדים בני 18–30 טענו שליש מהמשיבים שהורדת גיל הפטור מ-24 ל-21 הייתה מניעה גברים חרדים לצאת לעבוד או ללמוד מקצוע בגיל צעיר יותר; יחד עם זאת שישית סברו שאילו היה מוענק להם עצמם פטור בגיל 21 הם היו הולכים לעבוד או לרכוש הכשרה מקצועית/אקדמית בגיל צעיר יותר, ואילו כמעט כל היתר השיבו שלא הייתה לכך השפעה על מהלך חייהם.

לאורך שנים רבות נמנעו הגברים החרדים משירות צבאי – וכתוצאה מכך מרכישת השכלה לא-תורנית ומכניסה למעגל העבודה בגיל צעיר – בשל חסמים דתיים, תרבותיים, קהילתיים ואחרים. הסדר "תורתו אומנותו", לצד תשלומי העברה, קיבע דפוסי חיים אלו, שהובילו גם לחסכים במיומנויות נדרשות. לפיכך הורדת גיל הפטור עשויה להוביל בטווח הארוך לשינויים מבניים

עמוקים, שהם מטבעם הדרגתיים ורצופי מהמורות. כך, למשל, עשוי להתגבר הביקוש ללימודי חול במוסדות החינוך החרדיים. לפיכך יש מקום למחקרי המשך.

במחקרי ההמשך יהיה רצוי לבדוק את ההשפעה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי על משתני תוצאה רבים נוספים, לרבות שינויים בתוכניות הלימודים בבתי הספר החרדיים (כולל לימודי מקצועות הליבה) והגשה לבחינות הבגרות, פנייה ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה של מקצועות יוקרתיים ונשירה מלימודים אקדמיים, שינויים בחלוקת התפקידים במשק הבית עם יציאת הגבר לעבודה ובמעמד אברכי הכוללים בחברה החרדית.

לבסוף, אי אפשר להתעלם מהעובדה שבשיח הציבורי והמשפטי הער על גיוס גברים חרדים לצבא מוזכרות לא רק התועלות שעשויות לצמוח מהורדת גיל הפטור ואף מהענקת פטור גורף, כהגדלת הסיכוי לרכוש השכלה אקדמית ולהשתלב בהצלחה בשוק העבודה, אלא גם הטענות בדבר הצורך בשוויון בנטל השירות הצבאי.

ביבליוגרפיה

- אלמסי, א' (2014). *השירות הלאומי-אזרחי בישראל*, מרכז המחקר והמידע, הכנסת, ירושלים.
- בג"ץ 1877/14 (2017). *התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' הכנסת*, 12.9.2017, ירושלים.
- בנק ישראל (2009). "מס הכנסה שלילי: מאזן ביניים מאז הפעלת התוכנית בספטמבר", *ההתפתחויות הכלכליות בחודשים האחרונים 123*, ספטמבר עד מרץ 2008, עמ' 30–32, בנק ישראל, חטיבת המחקר, ירושלים.
- בנק ישראל (2011). "שלוש שנים ליישום חוק מענק הכנסה (לשעבר מס הכנסה שלילי)", *ההתפתחויות הכלכליות בחודשים האחרונים 130*, ינואר עד אפריל 2011, עמ' 28–34, בנק ישראל, חטיבת המחקר, ירושלים.
- בנק ישראל (2013). "תשלום מענק העבודה ב-2012: השנה הראשונה לפריסתו הארצית", *ההתפתחויות הכלכליות בחודשים האחרונים 136*, אפריל עד ספטמבר 2013, עמ' 36–44, בנק ישראל, חטיבת המחקר, ירושלים.
- בנק ישראל (2016). "סקר המיומנויות למבוגרים: רקע כללי", *הסקירה הפיסקלית התקופתית ולקט ניתוחים מחקריים*, בנק ישראל, חטיבת המחקר, ירושלים.
- בץ, כ' וז' קריל (2019). *חשיבות התמריצים הכלכליים לשיעור תעסוקת הגברים החרדים*, סדרת ניירות עבודה, משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי, ירושלים.
- ברדה, מ' (2007). *נתונים על הגיוס לצה"ל לאורך השנים*, מרכז המחקר והמידע, הכנסת, ירושלים.
- גונן, ע' (2000). *מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל*, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.
- גונן, ע' (2005). *בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון*, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים.
- גורביץ, נ' וא' כהן-קסטרו (2004). *החרדים – תפרוסת גאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסייה החרדית בישראל*, סדרת ניירות עבודה מספר 5, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
- גרטל, י' (2016). *שירותים אומנותיים: משמעות השירות הצבאי בעיניהם של חיילים חרדים*, עבודת גמר לתואר מוסמכת במדיניות ציבורית, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים.
- גרינשטיין, מ' (2017). *מיומנויות ותעסוקה באוכלוסייה החרדית: ניתוחים מיוחדים מתוצאות סקר המיומנויות PIAAC*, משרד הכלכלה, מחקר וכלכלה, אוגדן נתונים, ירושלים.
- דוח הוועדה הבין משרדית (2010). *תמיכה תקציבית באברכי כולל*, ירושלים.
- דויטש, צ' (2017). "השפעת 'חוק טל' על היצע העבודה של גברים חרדים", *סקר בנק ישראל 89*, 89–124, ירושלים.
- הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות (2002). ("דוח ועדת טל").
- הוועדה לקידום תחום התעסוקה לקראת שנת 2030 (2020). *דו"ח מסכם*, ("דוח אקשטיין").
- הורוביץ, נ' (2012). *תשתית למיפוי החינוך החרדי בישראל*, אגורא מדיניות, ירושלים.
- הורוביץ, נ' (2013). *סטודנטים חרדים: ישיבה, עבודה ומערכת השכלה גבוהה המונית*, משרד הכלכלה, מחקר וכלכלה, ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנים שונות). *שנתון סטטיסטי לישראל*, ירושלים.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (2016). *מיומנויות בוגרים בישראל 2014–2015*, פרסום מס' 1640, ירושלים.
- המכון הישראלי לדמוקרטיה וצבא ההגנה לישראל (2002). *החוזה בין צה"ל לחברה הישראלית: שירות החובה*, פרויקט חברה-צבא, ירושלים.
- ויניגר, א' (2017). *מוסדות חינוך לא מוכרים בירושלים*, מרכז המחקר והמידע, הכנסת, ירושלים.
- ועדת החוץ והביטחון (2011). *הצוות לבחינת יישום 'חוק טל' בראשות חה"כ יוחנן פלסנר*, דו"ח ביניים, הכנסת, ירושלים.
- זיכרמן, ח' (2013). *צה"ל והחרדים – תמונת מצב*, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

חושן, מ', ל' כהנר וג' מלאך (שנים שונות). שנתון החברה החרדית בישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

טרכטינגוט, י' (2014). "יציאה לעבודה בקרב בני-ישיבות חרדים: הסיבות, החששות ממנה והתפיסות כלפיה", כתב עת לחקר החברה החרדית, כרך 1, עמ' 43–65.

כהנר, ל' (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

לוי, ח' (2009). המגזר החרדי בישראל: העצמה תוך שילוב בתעסוקה, המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה, ירושלים.

לוי, ח' ור' הכהן (2010). שיטות לזיהוי ואפיון כמותי של המגזר החרדי, המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה, ירושלים.

מבקר המדינה (2020). יישום תוכניות מענק עבודה ברשות המיסים – מעקב מורחב, דוח שנתי 71א, ירושלים.

מי-עמי, נ' (2007). גיוס תלמידי ישיבות לצה"ל וחוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם (חוק טל), מרכז המחקר והמידע, הכנסת, ירושלים.

מלאך, ג', ד' כהן וחי' זיכרמן (2016). מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה – תוכנית אב לתעסוקת חרדים, מחקר מדיניות 111, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

מלאך, ג' ור' כהנר (2018). שנתון החברה החרדית בישראל 2018, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

מלחי, א' (2016). הון חברתי והשלכותיו על השתלבות בעבודה של המגזר החרדי, משרד הכלכלה, מחקר וכלכלה, ירושלים.

מלחי, א' (2019). שירות אזורי לחרדים – ברכה לבטלה? המכון הישראלי לדמוקרטיה, מחקרי מדיניות 135, ירושלים.

מלחי, א', ב' כהן וד' קאופמן (2008). חרדים לעתידים: עמדות וחסמים ביחס ללימודים גבוהים במגזר החרדי, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.

משרד האוצר (2017). "השפעת מענק העבודה (מס הכנסה שלילי) על העוני ואי השוויון", סקירה כלכלית שבועית, עמ' 6–16, אגף הכלכלן הראשי, 11 ביוני 2017, ירושלים.

משרד הכלכלה (2014). מתווה פטור לבני 22–28, מכתב ממיכל צוק לתא"ל גדי אגמון, 3/4/2014, ירושלים.

משרד ראש הממשלה (2011). עידוד תעסוקה וקידום השירות הצבאי והאזרחי במגזר החרדי, המלצות הצוות הבין-משרדי, ("צוות גבאי"), משרד ראש הממשלה, ירושלים.

פראן, ס' וא' קלינגר (2018). תחזית אוכלוסיית ישראל 2015–2065, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

פורטנוי, ח' (2007). אפיון רמת הדתיות באוכלוסייה היהודית על פי זיקה למוסדות חינוך, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נייר טכני מס' 19, ירושלים.

פלסנר, י', ג' מלאך וע' כהן (2018). חוות דעת, הערות והצעות לתיקון במתווה תיקון 25 לחוק שירות ביטחון, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

פרידמן, י' ואחרים (2011). שיטות מדידה ואמידת גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל, נייר טכני מס' 25, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

צבא ההגנה לישראל (2020א). צוות הבדיקה בנושא נתוני גיוס חרדים לצה"ל, דו"ח מסכם ("דוח נומה").

צבא ההגנה לישראל (2020ב). בקשת המשך בנושא פטורים בעשרים השנים האחרונות, לפי חוק חופש המידע, דובר צה"ל, 28.10.2020 (מענה לבקשה שהגיש עידן ארץ).

צבא ההגנה לישראל (2021). בקשת לקבלת מידע בנושא נתוני גיוס חרדים בחציון ב' של שנת 2019 (הדיווח שהועבר לכנסת ביחס לשנת הגיוס 2019 בהתאם להוראות סעיף 26 לחוק שירות ביטחון [נוסח משולב], התשמ"ו-1986), דובר צה"ל, 4.2.2021 (מענה לבקשת חופש מידע שהגיש עו"ד עדי אליאסי כהן מטעם המכון הישראלי לדמוקרטיה).

צוות פורום קיסריה (2010). התעסוקה במגזר החרדי, פורום קיסריה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.

- קרלינסקי, א' (2021). השכלה, תעסוקה והשתכרות של גברים חרדים במבט ארוך טווח: האם הפערים מצטמצמים? פורום קהלת למדיניות, נייר מדיניות מס' 70, ירושלים.
- רגב, א' (2016). "אתגרים בהשתלבות חרדים בלימודים אקדמיים", בתוך: א' וייס (עורך), *דוח מצב המדינה: כלכלה, חברה ומדיניות*, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 186–226, ירושלים.
- רגב, א' וג' גורדון (2020). *שוק הדיור החרדי ופרישתה הגיאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל*, מחקר מדיניות 150, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- Bastagli, F., J. Hagen-Zanker, L. Harman, V. Barca, G. Sturge, T. Schmidt, and L. Pellerano (2016). *Cash Transfers: What Does the Evidence Say? A Rigorous Review of Programme Impact and the Role of Design and Implementation Features*, Overseas Development Institute, London.
- Banerjee, A.V., R. Hanna, G.E. Kreindler and B.A. Olken (2017). "Debunking the Stereotype of the Lazy Welfare Recipient: Evidence from Cash Transfer Programs", *The World Bank Research Observer*, 32(2), 155–184.
- Berman, E. (2000). "Sect, Subsidy, and Sacrifice: an Economist's View of Ultra-Orthodox Jews," *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 905–953.
- de Paz-Báñez, M.A., M.J. Asensio-Coto, C. Sánchez-López, and M.T. Aceytuno (2020). "Is There Empirical Evidence on How the Implementation of a Universal Basic Income (UBI) Affects Labour Supply? A Systematic Review," *Sustainability*, 12(22), 9459.
- Hasdell, R. (2020). *What We Know About Universal Basic Income: A Cross-Synthesis of Reviews*, Stanford Basic Income Lab.
- Heckman, J.J. (1979). "Sample Selection Bias as a Specification Error," *Econometrica*, 47(1), 153–161.
- Hoynes, H.W. (1996). "Welfare Transfers in Two-Parent Families: Labor Supply and Welfare Participation Under AFDC-UP," *Econometrica*, 64(2), 295–332.
- Iannaccone, L.R. (1992). "Sacrifice and Stigma: Reducing Free-riding in Cults, Communes, and Other Collectives," *Journal of Political Economy*, 100(2), 271–291.
- Jones, D. and I. Marinescu (2018). *The Labor Market Impacts of Universal and Permanent Cash Transfers: Evidence from the Alaska Permanent Fund*, National Bureau of Economic Research WP 24312.
- Levin, S.G. and P.E. Stephan (1991). "Research Productivity Over the Life Cycle: Evidence for Academic Scientists," *The American Economic Review*, 81(1), 114–132.
- Pencavel, J.H. (1986) "Labor Supply of Men: A Survey," In: O. Ashenfelter and R. Layard (editors), *Handbook of Labor Economics*, Volume 1, 3–102, Amsterdam; Oxford and Tokyo: North-Holland.
- Salehi-Isfahani, D. and M. H. Mostafavi-Dehzoeei (2018). "Cash Transfers and Labor Supply: Evidence from a Large-Scale Program in Iran", *Journal of Development Economics*, 135, 349–367.

נספחים

נספח 1

ההיסטוריה של הסדר "תורתו אומנותו"¹

הסדר דחיית שירות צבאי לתלמידי ישיבות ראשיתו עוד טרם הקמת המדינה. כך הנחה ראש המטה הארצי של ההגנה את כל חטיבות צה"ל שבהקמה על הענקת פטור משירות צבאי לבני הישיבות המופיעים ברשימות; מייד לאחר קום המדינה קבע ראש הממשלה ושר הביטחון דאז דוד בן גוריון כי יש לדחות את גיוסם של בני הישיבות במסגרת הסדר "תורתו אומנותו"².

הסמכות להסדר דחיית השירות של בני הישיבות לא עוגנה במפורש בחוק, והיא נשענה על חוק שירות בטחון, תש"ט–1949 (סעיף 12), ובהמשך על חוק שירות בטחון [נוסח משולב], תשמ"ו–1986 (סעיף 36). לפי החוקים הללו רשאי שר הביטחון לדחות את השירות הצבאי של פלוני אם הוא סבור שיש לעשות כך מטעמים של היקף הכוחות הסדירים והמילואים, צורכי חינוך, ההתיישבות והמשק הלאומי, מטעמי משפחה או מטעמים אחרים. הפטור שניתן לבני ישיבות היה מתוקף הטעמים האחרים.

בשנת 1954 הורה שר הביטחון פנחס לבון על גיוסם של תלמידי ישיבות דחויי שירות במשך ארבע שנים או יותר, אך ראש הממשלה משה שרת הורה לבטל הוראה זו בעקבות מחאה מצד ראשי ישיבות. בעקבות פגישה שנערכה בשנת 1957 בין ראשי הישיבות למנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס הוסדרה דחיית השירות של בני הישיבות, וכן סוכם כי ראשי מערכת הביטחון יתייעצו עם ראשי הישיבות על כל כוונה לשנות זאת. ממשלת ישראל הקימה בשנת 1968³ ועדת שרים לבחינת סוגיית שירות בני הישיבות. הוועדה קבעה כי יישאר בתוקפו הסדר דחיית השירות לתלמיד ישיבה הלומד ברציפות מגיל 16, אך זאת בתנאי שילמד באחת מהישיבות המוכרות על ידי צה"ל. נקבעה מכסה של 800 בני ישיבות אשר יורשו להצטרף להסדר זה בכל שנה, והוחלט שלא להרחיב את רשימת הישיבות בהסדר. בשנת 1975 הוסרה המגבלה האחרונה, כאשר שר הביטחון פרס אישר שלא להיצמד לרשימת הישיבות הקיימות.

בשנת 1977⁴, עם כניסתה של מפלגת "אגודת ישראל", לראשונה, לקואליציה, שבראשה עמד ראש הממשלה מנחם בגין, קבע שר הביטחון עזר ויצמן כי תבוטל ההגבלה על מספר דחויי השירות, וכן הורחבה הזכאות לדחיית שירות גם לבעלי תשובה, מורים בחינוך העצמאי ועוד.

ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין הקים בשנת 1992 ועדה בראשות עוזרו חיים ישראלי לבחינת הנהלים, אמות המידה ודרכי הפיקוח על הסדר דחיית השירות. דוח "ועדת ישראלי" הוגש בשנת 1995 וכלל המלצות רבות לקביעת קריטריונים להכרה בישיבות, לאכיפת כללי ההסדר ועוד. ההמלצה המרכזית הייתה לחייב, לראשונה באופן מפורש, את תלמידי הישיבות שלא לעבוד. בשנת 1998 יושמו מרבית ההמלצות, אך הן לא עוגנו בתקנות. לאחר שדחה עתירות רבות בעניין הסדר דחיית השירות לתלמידי ישיבות פסק בג"ץ⁵, לראשונה, בדצמבר 1998 (פסיקה המכונה "בג"ץ רסלר"⁶) כי שר הביטחון רשאי לפטור מחובת שירות⁷ רק

¹ הנספח מבוסס בחלקו על דוח הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות ("ועדת טל", 2002).
² באותה שנה עמד מספר תלמידי הישיבות בהסדר "תורתו אומנותו" על 400 (מי-עמי, 2007). לשם השוואה, מספר הגברים היהודים בני 18 עמד עם קום המדינה על סדר גודל של 7 אלפים, ובאמצע שנות החמישים על כ-12 אלף (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנים שונות).
³ באותה השנה עמד מספר תלמידי הישיבות דחויי שירות על 4,700 (מי-עמי, 2007).
⁴ באותה השנה עמד מספר תלמידי הישיבות דחויי שירות על 8,260 (מי-עמי, 2007).
⁵ בג"ץ 40/70 (בקר נ' שר הביטחון), בג"ץ 448/81 (רסלר ואח' נ' שר הביטחון), בג"ץ 179/82 (רסלר נ' שר הביטחון), בג"ץ 910/86 (רסלר ואח' נ' שר הביטחון).
⁶ בג"ץ 3267/97 (רובינשטיין ואח' נ' שר הביטחון), שאוחד עם בג"ץ 715/98 (רסלר ואח' נ' שר הביטחון). פסק הדין ניתן ביום 9.12.1998.
⁷ לפי סעיף 36 לחוק שירות בטחון [נוסח משולב], תשמ"ו–1986.

באמצעות צווים אישיים, ואין בידו סמכות להוציא צו פטור כללי. כמו כן קבע בג"ץ כי הסדר דחיית השירות חייב להיקבע בחקיקה ראשית.

בעקבות פסיקת בג"ץ הקים ראש הממשלה אהוד ברק את "הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני ישיבות" בראשות השופט צבי א' טל, והוועדה הגישה את המלצותיה במרס 2002. עיקרי המלצותיה היו כי ייחקק חוק שיסמך את שר הביטחון להעניק דחיית שירות לתלמידי ישיבות ללא מכסה, וכן תיקבע "שנת הכרעה" בגיל 23, שבה יוכלו תלמידי הישיבות להפסיק את לימודיהם לשנה אחת ובסיומה יוכלו לחזור ללימודיהם בישיבה או לפנות לשירות צבאי מקוצר בן ארבעה חודשים, ובתומו ישובצו למאגר המילואים או לשירות אזרחי של שנה. הוועדה המליצה כי החוק יהיה מוגבל בזמן ויהיה טעון אישור-מחדש של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת אחת ל-5 שנים.

ביוני 2002 חוקק חוק "דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002" ("חוק טל"), והוא נכנס לתוקף בפברואר 2003. החוק חוקק כהוראות שעה לחמש שנים עם אפשרות הארכה. החוק קבע את קיומה של "שנת ההכרעה" בגיל 22, שאחריה תלמידי הישיבה יוכלו לחזור ללימודיהם בישיבה או לפנות לשירות צבאי רגיל (להבדיל משירות מקוצר בהמלצות הוועדה) או לשירות אזרחי של שנה⁸. נוסף על כך נקבע כי כדי שתלמיד ישיבה יהיה זכאי לדחיית שירות עליו ללמוד בישיבה לפחות 45 שעות בשבוע, ואין הוא רשאי לעבוד או לרכוש השכלה לא-תורנית (לרבות הכשרה מקצועית). במסגרת חוק ההסדרים של 2003–2004⁹ בוטל, ביוני 2003, האיסור על עבודה מעבר לחובת מכסת שעות הלימוד למי שמלאו לו 23 שנים¹⁰. "חוק טל" הוארך בחקיקה ביולי 2007 בחמש שנים נוספות, עד ליולי 2012.

בינואר 2011 התקבלה החלטת ממשלה¹¹ המאמצת את כל המלצות "הצוות הבין משרדי לעידוד תעסוקה וקידום השירות הצבאי והאזרחי במגזר החרדי" ("צוות גבאי", משרד ראש הממשלה, 2011), שעסק ביעדים ובנהלים של גיוס תלמידי ישיבות. נקבע שיעד הגיוס לשנת 2011 יעמוד על 2,400 ויגדל בכל שנה ב-600 עד ל-4,800 בשנת 2015 (בכל השנים מחציתם לשירות צבאי והיתר לשירות אזרחי), שהוא סדר גודל של 60% משנתון החרדים בגיל גיוס. עוד המלצה שהממשלה אימצה נגעה למשך השירות הצבאי לדחויי שירות: נקבע שהוא יהיה תלוי בגיל בלבד¹², ללא קשר למצב המשפחתי ולמספר הילדים, בניגוד למצב קודם לכן¹³. (להרחבה ראו לוח נ-1 בנספח). כמו כן הוחלט להפנות למאגר המילואים בני 28–35 ולפטור משירות מבוגרים יותר; זאת במקום המדיניות שהייתה נהוגה לפני כן, אשר לפיה הופנו למאגר רק מי שהיו נשואים עם 5 ילדים ומעלה או שהגיעו לגיל 35¹⁴, והפטור משירות צבאי הוענק רק לבני 40 ומעלה או לנשואים בני 35 ומעלה שלהם לפחות 4 ילדים. כן התקבלה המלצת הצוות להפנות למאגר המילואים, באופן חד-פעמי, את כל דחויי השירות שלהם 3 ילדים או יותר בלי קשר לגילם. בהחלטת הממשלה אושר להקים, בהתאם להמלצת הצוות, מסלול שירות לאומי ביטחוני-אזרחי המיועד לדחויי שירות בני 22–25 שהם רווקים או נשואים ללא ילדים¹⁵.

⁸ שנה רצופה אחת בהיקף של 40 שעות שבועיות או שנתיים רצופות בהיקף של 20 שעות שבועיות. באוגוסט 2004 הוקמה על ידי שר הביטחון ועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי בראשות האלוף במילואים דוד עברי. הוועדה הגישה בפברואר 2005 דוח ביניים הממליץ על משך השירות והזכויות למשרתים, וגם על המבנה והארגון של המנהלת שתוקם. רק בשנת 2007 הותקנו מכוח "חוק טל" "תקנות דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם (שירות אזרחי), תשס"ז-2007", והוקמה המנהלת.

⁹ חוק התוכנית להבראת כלכלת ישראל (תיקוני חקיקה להשגת יעדי התקציב והמדיניות הכלכלית לשנת הכספים 2003 ו-2004) התשס"ג-2003.

¹⁰ תיקון מס' 1 ב"חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, תשס"ב-2002", סעיף 2.

¹¹ החלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011.

¹² שירות רגיל של 36 חודשים לבני 18–21 ושירות של 16 או 24 חודשים במסלולים עתירי הכשרה לבני 22 ומעלה.

¹³ בעקבות אימוץ המלצות "צוות גבאי" פורסמו לראשונה הקריטריונים להענקת פטור משירות צבאי לדחויי שירות. חוסר הוודאות בעניין חובת הגיוס, ששרר קודם לכן, היה יכול להשפיע על דפוסי התעסוקה והלימודים של חרדים (לוי, 2009).

¹⁴ בעלי פרופיל עורפי (כלומר לא קרבי) הופנו למאגר המילואים כבר מגיל 30 (משרד ראש הממשלה, 2011).

¹⁵ על פי "חוק טל" התאפשר לכל דחוי שירות שהגיע לגיל 22 לשרת שירות אזרחי, ובלבד שיקבל אישור פרטני של שר הביטחון. בפועל שר הביטחון לא אישר לבני 22–25 רווקים או נשואים ללא ילדים לשרת במסגרת זו. הצוות המליץ להקים מסלול חדש – שירות לאומי ביטחוני-אזרחי – גם לרווקים ונשואים ללא ילדים בני 22–25. למעשה כבר ביולי 2010 בוטלה, בהחלטת ממשלה

בפברואר 2012 פסק בג"ץ (בג"ץ 6298/07) שלא ניתן להאריך את "חוק טל" מעבר ליולי 2012. בעקבות זאת החליטה הממשלה על הקמת ועדת שרים לעניין השוויון בנטל ("ועדת שקד")¹⁶ במטרה לגבש הסדר חדש לגיוס בני ישיבות. בעקבות דיוני הוועדה נכנס לתוקף ב-20.3.2014 תיקון לחוק שירות בטחון (תיקון מס' 19), התשע"ד–2014 (לוח נ-2 בנספח), שעיקריו: דחיית שירות אפשרית עד גיל 21; הגדרת שתי תקופות – "תקופת ההסתגלות" מיום תחולת החוק (20.3.2014) ועד 30.6.2017 ו"תקופת קבע" לאחר מכן. מדיניות הגיוס ב"תקופת ההסתגלות" תהיה כדלקמן: אם דחוי השירות הגיע במהלכה לגיל 21 הוא יהיה רשאי לקבל דיחוי לשנה נוספת (בלי קשר ליעדי הגיוס). בתום שנת הדיחוי הוא יוכל לקבל המשך דחיית שירות עד גיל 26, ובלבד שיעמדו ביעדי הגיוס שתקבע הממשלה, ומגיל 26 יוענק לו פטור קבוע משירות צבאי. אם לא יעמדו ביעדי הגיוס תחול עליו חובת גיוס, למעט 4,800 תלמידי ישיבה שיקבלו דחיית שירות עד גיל 26 ופטור קבוע לאחר מכן. להלן מדיניות הגיוס ב"תקופת הקבע": אם דחוי השירות יגיע במהלכה לגיל 21 הוא יוכל לקבל המשך דחיית שירות עד גיל 26 ובלבד שיעמדו ביעדי הגיוס שתקבע הממשלה (ללא הענקת דיחוי לשנה נוספת כפי שנקבע ל"תקופת ההסתגלות"). שאר התנאים זהים לאלו ב"תקופת ההסתגלות".

עוד נקבע בתיקון 19 לחוק שירות בטחון, התשע"ד–2014, שיוענק פטור לכל תלמידי הישיבות דחויי השירות שביום תחולת החוק (20.3.2014) היו מעל גיל 22 (צעד המכונה "ריקון הבריכה"), וכן המשך דחיית השירות עד גיל 24 ופטור קבוע לאחר מכן לאלו מהם שהיו ביום תחולת החוק מעל גיל 18. מספר שעות הלימוד בישיבה שיידרשו כדי לקבל דחיית שירות יעמוד על 45 לבחור ישיבה ועל 40 שעות לאברך כולל, ויהיה ניתן להפחית משעות אלו 15 שעות להכשרה מקצועית לא-אקדמית. נוסף על כך יחול איסור לעבוד ולרכוש השכלה אקדמית, פרט לדחויי שירות נשואים שמלאו להם 22 שנים; אלה יוכלו לעבוד לאחר שמלאו את מכסת שעות לימוד החובה.

יחד עם התיקון לחוק שירות בטחון, חוקק גם חוק שירות לאומי-אזרחי, התשע"ד–2014. השינויים המרכזיים בחוק היו: הורדת הגיל המזערי לשירות ל-21, הארכה משמעותית של משך השירות – למשל במסלול אזרחי-חברתי מ-40 שעות שבועיות במשך שנה ל-30 שעות שבועיות במשך שנתיים – הפחתה של 25% בגובה דמי הקיום למשרתים והגבלת האפשרות להתנדב לשירות רק לדחויי שירות הנמצאים בהסדר "תורתו אומנותו". (להרחבה ראו: מלחי [2019] ואלמסי [2014]).

בנובמבר 2015 חוקק תיקון לחוק שירות בטחון (תיקון מס' 21), התשע"ו–2015 (לוח נ-2 בנספח) ואלו עיקריו: נקבעו שלוש תקופות – "תקופת ההסתגלות הראשונה", מיום תחולת החוק ב-20.3.2014 ועד 30.6.2020, אשר במהלכה יינתן דיחוי משירות צבאי לכל מי שטרם מלאו לו 24 שנים ופטור קבוע בהגיעו לגיל 24 באותה תקופה. לאחר תקופה זו ועד 30.6.2023 – "תקופת ההסתגלות השנייה", שבמהלכה יינתן דיחוי עד גיל 21, ולאחר מכן יתאפשר לדחות את השירות צבאי רק אם יעמדו ביעדי הגיוס שיקבע צוות מיוחד; במקרה זה יתאפשר לדחות שירות עד גיל 26 ולזכות בפטור קבוע בהגיע גיל זה; אם לא יעמדו ביעדי הגיוס שר הביטחון רשאי לדחות שירות למספר דחויי שירות שיקבע. לאחר תקופה זו – "תקופת הקבע": דינה כמו "תקופת ההסתגלות השנייה", כלומר יתאפשר לדחות שירות עד גיל 21, ואם יעמדו ביעדי הגיוס אף עד גיל 26 ופטור קבוע בגיל זה, אך אם לא יעמדו ביעדי הגיוס תחול חובת גיוס על כולם.

לאחר כמה עתירות שהוגשו לו בעניין תיקון 21, בספטמבר 2017 פסק בג"ץ¹⁷ כי התיקון אינו שוויוני ולפיכך ביטל את כל ההסדר של דחיית השירות הצבאי לתלמידי ישיבות. בעקבות זאת מינה שר הביטחון

מס' 2001, הזיקה בין המצב המשפחתי לבין האפשרות לשרת שירות אזרחי, אך בהחלטת הממשלה שאימצה את המלצות "צוות גבאי" נקבע כי בגילים 22–25 יתאפשר לרווקים או נשואים לשרת רק במסלול אזרחי-ביטחוני.

¹⁶ החלטת ממשלה מס' 15 מיום 7.4.2013. יצוין כי במהלך 2011 פעל במסגרת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת צוות לבחינת יישום "חוק טל" בראשות יו"ר הוועדה חה"כ יוחנן פלסנר, אך הוא לא פרסם המלצות סופיות (ועדת החוץ והביטחון, 2011).
¹⁷ בג"ץ 1877/14 מיום 12.9.2017.

אביגדור ליברמן ועדה במשרד הביטחון שתגבש הסדר בר-קיימא. ביולי 2018 עברה בקריאה ראשונה בכנסת ה-20 הצעת חוק שירות בטחון (תיקון מס' 25) (שילוב תלמידי ישיבות), התשע"ח–2018, אשר התבססה על המלצות הוועדה. בהצעת החוק הופיעו, בין השאר, יעדי גיוס ארוכי טווח, אשר אי עמידה בהם תביא להפחתת סכום התמיכה השנתי בישיבות (ולפקיעת החוק אם לא יושג שיעור גיוס של לפחות 85 אחוזים מיעדי הגיוס השנתיים במשך שלוש שנים רצופות), אפשרות לנשואים לשרת שירות לאומי-אזרחי כבר מגיל 20 (במקום מגיל 21), דיחוי השירות הצבאי עד גיל 24 (במקום 26) ופטור מגיל זה.

בהסכמים הקואליציוניים לכינון הממשלה ה-35, שנחתמו במאי 2020 בין הליכוד למפלגות החרדיות, סוכם כי עם כינון הממשלה יחוקק חוק להסדרת מעמדם של תלמידי הישיבה בעניין הגיוס לצה"ל ולשירות לאומי-אזרחי, על פי הצעת משרד הביטחון ותיקונים נדרשים, ואחריה תגבש הממשלה חוק חדש בנידון, בהתאם למתווה התואם את צורכי החברה בישראל ובהסכמת סיעות הקואליציה. בקווי היסוד להקמת ממשלת אחדות בתקופת כהונת הכנסת ה-24 נרשם "סיעות הקואליציה מתחייבות לתמוך בחקיקת "חוק גיוס" במתווה משרד הביטחון כפי שאושר בקריאה ראשונה בכנסת ה-20 (כולל הוראה שעה לתקופת מעבר, כך שגיל הפטור יעמוד על 21)".

לאחר דחיות חוזרות ונשנות שהעניק בג"ץ למדינה, תיקון 21 לחוק שירות בטחון, התשע"ד–2014, אמור לפוג ב-6.7.2021, כך שמאותו מועד תחול על תלמידי הישיבות חובת גיוס לצה"ל מגיל 18, אלא אם כן ייקבעו הסדרים חדשים.

לוח נ-1. נוהלי גיוס לצה"ל ולשירות לאומי-אזרחי של חרדים שהיו במעמד "דחויי שירות" לפני ואחרי החלטת הממשלה המאמצת את המלצות "צוות גבאי" (ינואר 2011)

(1) משך השירות בצה"ל לפני יישום ההמלצות¹ (חודשים)

הגיל	המצב המשפחתי ומספר הילדים					
	רווק	נשוי ללא ילדים	נשוי 1 +	נשוי 2 +	נשוי 3 +	נשוי 4 +
21–18	36	36	36	16	16	16
23–22	24	24	20	18	18	18
25–24	24	24	20	18	14	14
27–26	20	20	18	14	14	14
29–28	18	14	14	14	14	14
30	קרבי	שלב ב' – 44 יום				
	עורפי	מאגר מילואים				
34–31	קרבי	שלב ב' – 44 יום				
	עורפי	מאגר מילואים				
40–35	מאגר מילואים					פטור

(2) נוהלי ההפניה לשירות לאומי-אזרחי לפני יישום ההמלצות

הגיל	המצב המשפחתי ומספר הילדים	
	נשוי	נשוי 1 +
21–18	לא זכאי לשירות לאומי-אזרחי (מכוח "חוק טל")	
25–22	לא מופנה לשירות לאומי-אזרחי	מופנה לשירות לאומי-אזרחי
26+	מופנה לשירות לאומי-אזרחי	

(3) משך השירות בצה"ל אחרי יישום ההמלצות² (חודשים)

ונוהלי ההפניה לשירות לאומי-אזרחי

הגיל והמצב משפחתי		מסלול השירות
21–18		צבאי רגיל 36 חודשים
23–22	ללא ילדים	שירות צבאי של 16 או 24 חודשים במסלול עתיר הכשרה
	ילד אחד לפחות	
25–24	רווק	
	נשוי	
27–26		שירות אזרחי
34–28		מאגר מילואים
35+		פטור

המקור: משרד ראש הממשלה (2011).

(1) בתוקף לפחות החל מיולי 2008 (לוי, 2009).

(2) מסלול אזרחי-ביטחוני: מסלול שירות אזרחי במסגרות בעלות אופי ביטחוני/חירום כגון משטרת ישראל, שירות בתי הסוהר, הרשות הארצית לכבאות והצלה, מגן דויד אדום ודומיו, חדרי מיון בבתי חולים ועוד.

לוח נ-2. תיקונים 19 ו-21 לחוק שירות בטחון [נוסח משולב], תשמ"ו-1986

תאריך הלידה		תיקון 19 (תוקף=20.3.2014, תחולה=20.3.2014, תום תקופת ההסתגלות= 30.6.2017) תקופת הקבע היא לאחר תום תקופת ההסתגלות	תיקון 21 (תוקף=30.11.2015, תחולה=20.3.2014, תום תקופת ההסתגלות הראשונה=30.6.2020 תום תקופת ההסתגלות השנייה=30.6.2023) תקופת הקבע היא לאחר תום תקופת ההסתגלות
לפני 20.3.1992	הגיל	מעל 22 ביום התחולה	
	המצב	פטור	
20.3.1996–21.3.1992	הגיל	ביום התחולה בן 18–22	
	המצב	פטור בהגיעו לגיל 24 בתקופה 20.3.2020–21.3.2016	
30.6.1996–21.3.1996	הגיל	קטן מ-18 ביום התחולה אך נהיה בן 21 בתקופת ההסתגלות	קטן מ-18 ביום התחולה אך בן 24 בתקופת ההסתגלות הראשונה
	המצב	דיחוי עד 21 + שנה ולאחריה כמו בתקופת הקבע	דיחוי עד 24 ופטור
אחרי 30.6.1996	הגיל	קטן מ-18 ביום התחולה ונהיה בן 21 בתקופת הקבע	בן 21–24 בתקופת ההסתגלות השנייה
			עמדו ביעדי הגיוס – דיחוי עד 26 ופטור, לא עמדו ביעדי הגיוס – רשאי שר הביטחון לפטור
	המצב	קטן מ-18 ביום התחולה ונהיה בן 21 בתקופת הקבע	בן 18–21 בתקופת ההסתגלות השנייה
			דיחוי עד 21 ; עמדו ביעדי הגיוס – דיחוי עד 26 ופטור, לא עמדו ביעדי הגיוס – רשאי שר הביטחון לפטור
	המצב	קטן מ-18 ביום התחולה ונהיה בן 21 בתקופת הקבע	קטן מ-21 בתחילת הקבע
			דיחוי עד 21 ; עמדו ביעדי הגיוס – דיחוי עד 26 ופטור, לא עמדו ביעדי הגיוס – שירות רגיל

נספח 2

שינויים בקצבאות, בתמיכות אחרות ובתנאי מיצוי כושר ההשתכרות בתקופה הנחקרת

היצע העבודה של חרדים עשוי להיות מושפע לא רק ממדיניות הגיוס של הגברים לצה"ל או לשירות לאומי-אזרחי, אלא גם ממכלול ההטבות שהם זכאים להן. (ראו גם בץ וקריל, 2019). לפיכך נסקור בנספח זה את השינויים שחלו בתקופה הנחקרת (2008–2018) בתשלומי ההעברה הבאים: גמלה להבטחת הכנסה לאברכים, מלגת אברך כולל, קצבאות ילדים ומענק עבודה ("מס הכנסה שלילי"). כמו כן נסקור את השינויים המרכזיים הנוגעים למיצוי כושר ההשתכרות כדי ליהנות מההטבות הבאות: סבסוד מעונות יום והשתתפות בתוכנית "מחיר למשתכן".

גמלה להבטחת הכנסה לאברכים

החל משנת 1980¹ מוענקת גמלה להבטחת הכנסת מינימום לאברכים הלומדים בכוללים. הקריטריונים העיקריים לקבלת הגמלה הם לימודי האברך יום שלם בכולל, היותו מטופל ב-3 ילדים ומעלה וההכנסה החודשית של משפחתו אינה עולה על 1,200 ש"ח (למעט הכנסות ממלגות שמעניקים הכוללים ומקצבאות ילדים). גובה הגמלה עמד אז על כ-1,000 ש"ח לחודש, והוא כמעט לא השתנה במרוצת השנים. ביוני 2010 פסק בג"ץ² כי הגמלה אינה שוויונית, ועל כן אין לכלול אותה בתקציב המדינה משנת 2011. בעקבות זאת התקבלה החלטת ממשלה³ על הקמת ועדה בין-משרדית, שמטרתה להמליץ על ההתאמות הנדרשות בנושא הסיוע התקציבי לאברכים כך שתישמר השוויוניות. בדצמבר 2010 אימצה הממשלה⁴ את דוח הוועדה הבין-משרדית: היא הגבילה את תקופת קבלת הגמלה ל-5 שנות לימוד בכולל מאותו מועד⁵ (הגבלה שלא חלה על בני 29 ומעלה במועד ההחלטה), וכן קבעה תקרה לתקציב המדינה המוקצה לגמלה ולגובה הגמלה המרבית למוטב, כפי שאלו עמדו בשנת 2010⁶.

במאי 2013 עברה החלטת ממשלה⁷ המחמירה את תנאי הזכאות לגמלה להבטחת הכנסה לאברכים⁸. במאי 2014 פסק בג"ץ⁹ כי תבטל החלטת הממשלה המאמצת את דוח הוועדה הבין-משרדית מדצמבר 2010 כך שהחל משנת 2015 יבוטל הסעיף בתקציב המדינה. זאת משום שהגמלה עדיין מפרה את עקרון השוויון. בכל מהלך 2015 לא זכו אפוא אברכים לגמלה להבטחת הכנסה. בעקבות פסיקת בג"ץ התקבלה בנובמבר 2015 החלטת ממשלה¹⁰ בדבר הפעלת קרן סיוע ללומדי תורה מינואר 2016, לפי קריטריונים הדומים להמלצות הוועדה הבין-משרדית של 2010, וכן נקבעו כללים לתמיכה בסטודנטים נזקקים. בהתאם חוקק בדצמבר 2016 "חוק סיוע כלכלי לעידוד לומדי תורה וסטודנטים נזקקים, תשע"ז–2017", ונכנס לתוקף בתחילת 2017.

מספר האברכים שנהנו מהגמלה להבטחת הכנסה היה עד 2014 כ-10 אלפים בשנה, ובעקבות החמרת התנאים לקבלת הגמלה מספרם פחת מאוד (איור 1).

¹ באותה שנה נכנס לתוקף גם חוק הבטחת הכנסה, התשמ"א–1980. ההבדל בין הבטחת הכנסה מכוח החוק להבטחת הכנסה לאברכים מפורט בדוח הוועדה הבין-משרדית (2010). בדוח מופיעה סקירה היסטורית של התפתחות הגמלה להבטחת הכנסה לאברכים.

² בג"ץ 4124/00 (יקותיאלי נ' השר לענייני דתות).

³ החלטת ממשלה מס' 2345 מיום 24.10.2010.

⁴ החלטת ממשלה מס' 2614 מיום 19.12.2010.

⁵ בשנה החמישית תופחת המלגה ויוקלו מבחני ההכנסות לרוב האברכים הזכאים.

⁶ התקציב יעמוד על 127 מיליוני ש"ח לשנה (ללא תלות במספר המוטבים), והגמלה החודשית המרבית לאברך לא תעלה על 1,040 ש"ח.

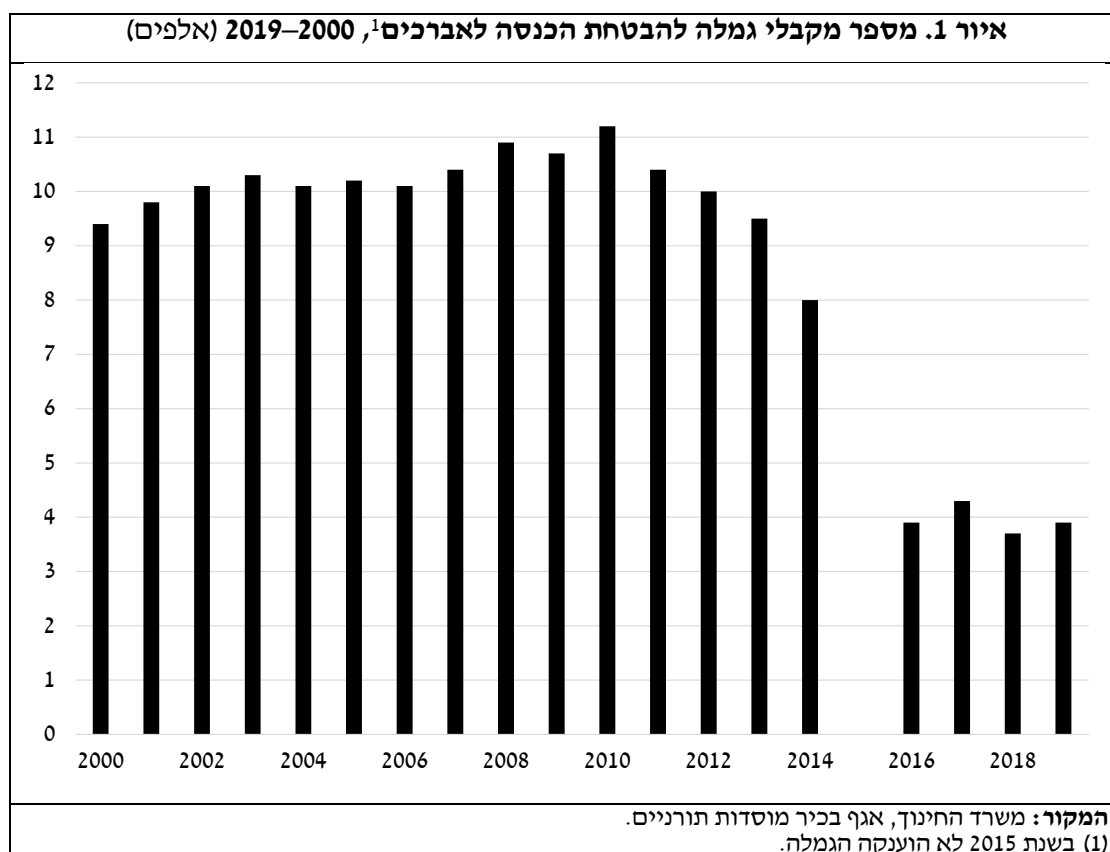
⁷ החלטת ממשלה מס' 199 (סעיף 5) מיום 13.5.2013.

⁸ בהחלטת הממשלה נקבע כי מניין 5 שנות הלימוד בכולל יהיה מיום שהאברך קיבל את המלגה ולא ממועד החלטת הממשלה הקודמת בדצמבר 2010. נוסף על כך הועלה הגיל שממנו ואילך ההגבלה האמורה אינה חלה מ-29 ל-48.

⁹ בג"ץ 616/11.

¹⁰ החלטת ממשלה מס' 747 מיום 22.11.2015.

בשורה התחתונה – בתקופה הנחקרת לא חלו שינויים של ממש בגובה הגמלה להבטחת הכנסה לאברכים (והיא עמדה על כאלף ש"ח לחודש), למעט ביטולה הזמני בשנת 2015 וירידה חדה של מספר המוטבים משנת 2016 ואילך. מכל מקום, יש לשים לב שרק לכ-3% מהגברים החרדים שגילם היה 24 בשנת 2010 הכלולים באוכלוסיית המחקר היו שלושה ילדים ומעלה, וגם הכנסתם המשפחתית מעבודה הייתה נמוכה מ-1.2 אלפי ש"ח בחודש, ולכן הם עמדו בחלק מתנאי הזכאות לקבלת גמלה להבטחת הכנסה לאברכים. (בגיל 27 שיעור הזכאים לגמלה זו עמד על כ-119%).

מלגת אברך כולל

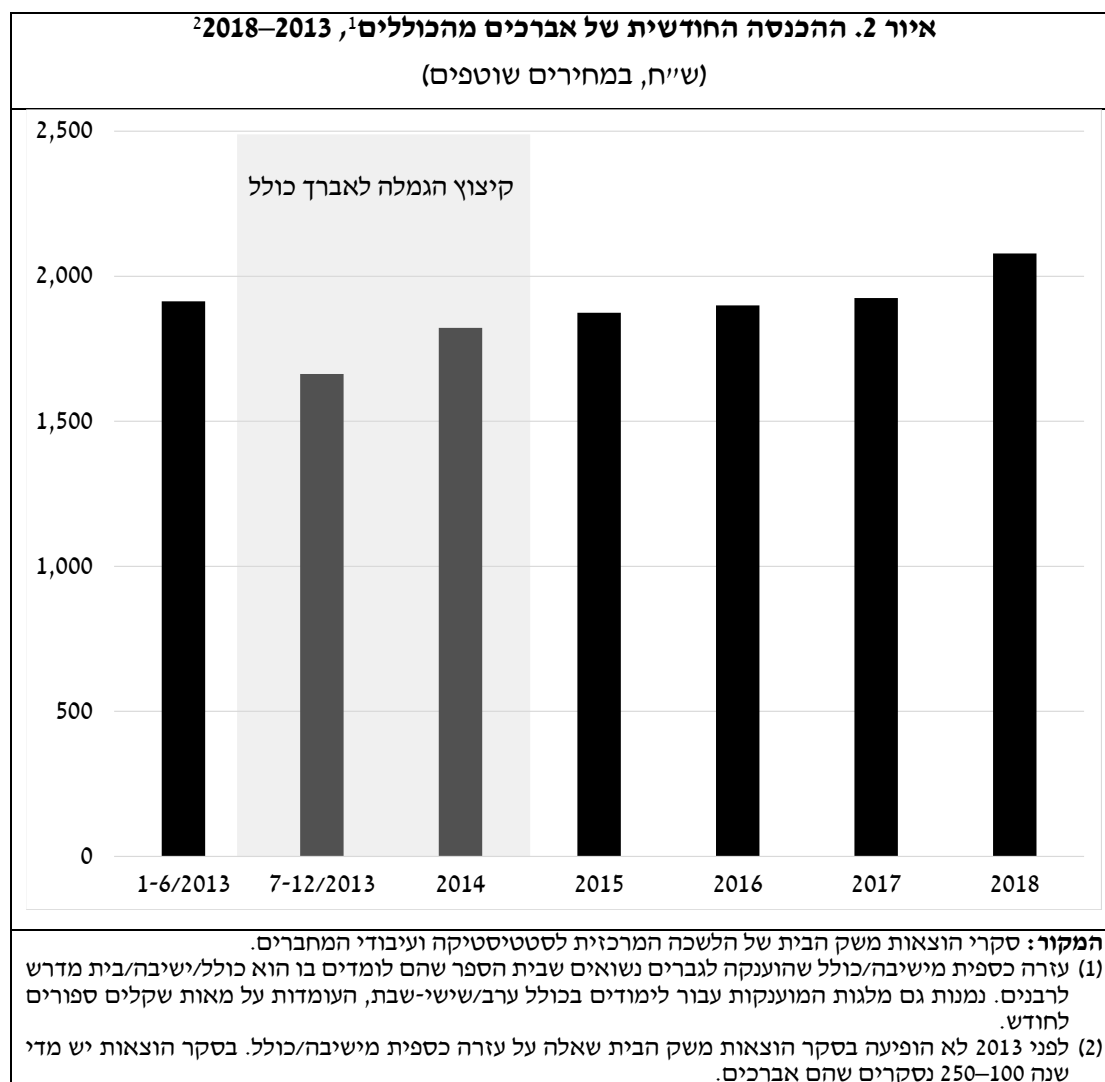
רוב הכוללים מעניקים לאברכים מלגת קיום (להבדיל מגמלה להבטחת הכנסה לאברכים), בדרך כלל בגובה 1,500–2,000 ש"ח לחודש. מקורות המימון של המלגה הם שניים: מלגת אברך המועברת ממשרד החינוך לראשי הכוללים לפי מספר האברכים בעלי משפחה הלומדים במסגרת הכולל לפחות 35 שעות בשבוע, או לפחות 40 שעות לאברכים דחויי שירות¹²; גיוס תרומות על ידי ראשי הכוללים. ביולי 2013 קוצצה בכמחצית מלגת האברך כולל המועברת על ידי משרד החינוך, שעמדה עד אז על כ-800 ש"ח¹³. בדצמבר 2014 בוטל הקיצוץ, וגובה המלגה שב לקדמותו. יש להדגיש שבמקביל לקיצוץ במלגת האברך ראשי הכוללים כנראה הגדילו את היקף התרומות שנאספו, כפי שעולה מהניתוח הבא.

¹¹ במועד ביטול הגמלה להבטחת הכנסה לאברכים הם לא ידעו שכעבור שנה היא תוחזר להם ולו באופן חלקי. כפועל יוצא הנהנים מהגמלה היו עשויים להגיב כבר בעת ביטולה לאובדן זרם התשלומים העתידי של הגמלה. ואולם תגובה זו צפויה להיות דומה לבני ה-24 ובני ה-22 מפני שכמעט לכולם יהיו בעתיד שלושה ילדים ומעלה. יש לזכור שרק במעט מקרים ההכנסה המשפחתית של משפחות חרדיות מעבודה נשארת נמוכה מ-1.2 אלפי ש"ח לחודש עם העלייה בגיל.

¹² יש לציין כי המדיניות הרשמית של משרד החינוך (שנמסרה במענה לפניות בעבר) היא שהמוסד אינו מחויב לחלק את מלגת הכולל לאברכים כל עוד הוא משתמש בה לקיום הלימודים כסדרם.

¹³ בשנת 2004 בוטל התנאי המגביל את הזכות למלגת אברך כולל לבני 31 ומעלה רק למי שנמצא בהסדר "תורתו אומנותו" ברצף מגיל 31. את השפעת שינוי חקיקה זה בחן דויטש (2017).

החל בשנת 2013 נוספה בסקר הוצאות משק הבית שאלה בנוגע לעזרה כספית מישיבה/כולל, ובהסתמך על תשובות הנסקרים אנו למדים מאיור 2 שההכנסה החודשית הממוצעת של אברכים מהכוללים כמעט לא פחתה בעקבות קיצוץ המלגה ממשרד החינוך.

קצבאות ילדים¹⁴

בשנת 2003 בוצע קיצוץ חד בגובה קצבאות הילדים: סכום הקצבה החודשית לכל ילד שנולד לאחר 1.6.2003 ("חדש") הועמד על כ-120 ש"ח, ללא תלות בסדר הלידה שלו במשפחה¹⁵. בשנת 2006 הוגדלה הקצבה לכל ילד "חדש" לכ-150 ש"ח, ומשנת 2009 הוגדלה הקצבה בהדרגה, והגיעה בשנת 2012 לילד ראשון ולילד חמישי ומעלה לכ-170 ש"ח, ולילד 2–4 לכ-260 ש"ח. החל מאוגוסט 2013 קוצצה שוב הקצבה והועמדה על 140 ש"ח לילד "חדש" מכל סדר. בנובמבר 2015 היא הוגדלה (למפרע ממאי 2015) בעד הילד הראשון והחמישי ואילך ל-150 ש"ח, ולילד 2–4 לכ-190 ש"ח. בנוסף, החל מינואר 2017 (ולמפרע ממאי 2015) הונהגה תוכנית "חיסכון לכל ילד", ומופקד על ידי המדינה סכום חודשי של כ-50 ש"ח עבור כל ילד, שיעמוד לרשותו

¹⁴ לפירוט השינויים בגובה קצבאות הילדים לאורך זמן ראו פרסומי המוסד לביטוח לאומי: ירחון סטטיסטי ודוח שנתי (סקירה שנתי).

¹⁵ במהלך השנים חלו שינויים קלים גם בגובה הקצבאות לילדים שנולדו לפני 1.6.2003 ("ישנים"), כאשר גובה הקצבה לילדים מסדר 1–3 היה דומה לגובה הקצבה האחידה לילדים מכל סדר שנולדו לאחר 1.6.2003. יש לציין כי אמנם חלו שינויים קטנים גם בגובה קצבת הילדים ה"ישנים" מסדר 4 ומעלה, אך בתקופה הנחקרת היו לאוכלוסיית המחקר בני 22/24 מעט מאוד ילדים כאלו.

בהגיעו לגיל 18 (או 21). בסיכומו של דבר, בתקופה הנחקרת חלו שינויים זניחים בגובה קצבאות הילדים. יש לזכור שמספר הילדים לגברים חרדים בני 24 (27) בשנים 2008–2018 עמד במוצע על 1.1 (2.2), כך שהשינוי החודשי בגובה קצבאות הילדים למשפחה באותה תקופה היה בסדר גודל של 10–20 ש"ח (לכל היותר תוספת של 130 ש"ח).

מענק עבודה¹⁶

תוכנית מענק עבודה (המכונה "מס הכנסה שלילי") החלה כפיילוט בשנת 2007 ונפרסה בכל רחבי הארץ משנת 2011. בשנת 2012 עמד סכום המענק החודשי המרבי למי שיש לו עד שני ילדים על 320 ש"ח, ולמי שיש 3 ילדים ומעלה על 470 ש"ח. משנת 2012 אימהות עובדות זכאיות למענק מוגדל ב-50%. בשנת 2018 הושווה גובה המענק של אב לזה של אם, והוענקה תוספת מענק בשיעור של 30% להורה עובד שיש לו בן/בת זוג עובד/ת. בשנת 2019 בוטלו השינויים של 2018, וגובה המענק המרבי לגבר עם עד שני ילדים הועמד על 330 ש"ח, ולגבר עם 3 ילדים ומעלה על 480 ש"ח, ואימהות עובדות המשיכו ליהנות ממענק מוגדל ב-50%¹⁷. מכאן ניתן ללמוד שבתקופה שבה התרחשו שינויי החקיקה הנוגעים להורדת גיל הפטור משירות צבאי לא חלו שינויים משמעותיים בגובה מענק העבודה¹⁸.

מיצוי כושר ההשתכרות

סבסוד מעונות יום

במאי 2013 התקבלה החלטת ממשלה¹⁹ בעניין סבסוד שכר הלימוד במעון יום, במשפחתון ובצהרון²⁰. עד ספטמבר 2014 נהנו מהסבסוד משקי בית שהכנסתם לנפש הייתה נמוכה ו/או האם עמדה במבחן תעסוקה. החל מספטמבר 2014 נוספה (באופן הדרגתי) דרישה למיצוי כושר ההשתכרות (כלומר עבודה בהיקף שעות שלא יפחת מסף מסוים) של בן הזוג כדי לקבל את הסבסוד²¹. עקב השינוי בתנאי מיצוי כושר ההשתכרות בשנת הלימודים תשע"ה (2014/15) אברך טיפוסי שאינו עובד נדרש לשלם כ-300 ש"ח נוספים עבור מעון ומשפחתון במקום הסבסוד שפחת²². במאי 2015 התקבלה החלטת ממשלה²³ שביטלה, החל משנת הלימודים תשע"ו, את השינוי בתנאי מיצוי כושר ההשתכרות. מכאן שרק בשנת הלימודים תשע"ה נדרש מיצוי כושר השתכרות של בן הזוג, ודרישת המיצוי באותה שנה הסתכמה בכך שבן הזוג יעבוד בהיקף של לפחות 10 שעות שבועיות. כיוון שאברכי כוללים בני 23 ומעלה היו רשאים לעבוד מעבר למכסה השבועית של 40 שעות לימוד בכולל, הדרישה למיצוי כושר ההשתכרות אפשרה להם להמשיך ללמוד בישיבה. ניתן לשער שעם

¹⁶ להרחבה על תוכנית מענק העבודה ראו משרד האוצר (2017) ובנק ישראל (2009, 2011 ו-2013).
¹⁷ יצוין ששיעור מיצוי הזכאות למענק עלה בהתמדה מכ-40% בשנת 2008 לכ-70% בשנת 2018 (מבקר המדינה, 2020), אך אין סיבה להניח שתופעה זו אצל הגברים החרדים שהורדת גיל הפטור חלה עליהם הייתה שונה מאשר אצל האחרים.
¹⁸ יתר על כן, ההכנסה השנתית הממוצעת ברוטו מעבודה של גברים חרדים עד גיל 24 באוכלוסיית המחקר אינה מזכה אותם במענק עבודה, ורבים מהמבוגרים יותר (עד גיל 35) זכאים ממילא לפחות מתקרות המענק שהוזכרו לעיל.
¹⁹ החלטת ממשלה מס' 149 מיום 13.5.2013.

²⁰ להחלטת הממשלה הייתה השפעה מועטה על גובה סבסוד שכר הלימוד לילדים חרדים בצהרונים, משום שתושבי יישובים באשכול חברתי-כלכלי 1–3 לא שילמו עבור צהרונים, וחלק ניכר מהחרדים מתגוררים ביישובים אלו.
²¹ השינוי במיצוי כושר ההשתכרות היה הדרגתי כמפורט להלן: בשנת הלימודים תשע"ה (2015/2016) נדרש בן הזוג לעבוד בהיקף של 10 שעות שבועיות ויותר על מנת לשמר את דרגת הסבסוד שלו, אחרת יהיה זכאי לדרגת סבסוד נמוכה יותר, בשנת הלימודים תשע"ו נדרש היקף של 15 שעות שבועיות לפחות אחרת יתווספו 2 דרגות, ובשנת תשע"ז נדרשו 20 שעות שבועיות ומעלה אחרת יתווספו 3 דרגות. החל משנת הלימודים תשע"ח ואילך מבחני התעסוקה של שני בני הזוג היו שווים, כאשר לעניין זה מי ששירת שירות צבאי או שירות לאומי-אזרחי נחשב כעומד במבחן התעסוקה בכל השנים.

²² לדוגמה, לגבר בן 24 היו במוצע 1.2 ילדים (לצורך החישוב ל-4/5 היה ילד אחד ול-1/5 תינוק וילד), ולפי מבחני ההכנסה משפחתו הייתה זכאית לפני החלטת הממשלה של מאי 2013 לסבסוד הגבוה ביותר (דרגות 3 ו-14) ולכן שילמה מכיסה כ-930 ש"ח לחודש. לאחר ההחלטה המשפחה נהנתה מסבסוד קטן יותר (דרגה 4) ולכן התשלום שלה גדל לכ-1,230 ש"ח בחודש. להרחבה ראו לוח 1 בהמשך.

²³ החלטת ממשלה מס' 18 מיום 19.5.2015.

ביטול דרישת המיצוי משנת הלימודים תשע"ו רבים מאברכי הכוללים שהחלו לעבוד בעקבות הדרישה למיצוי כושר ההשתכרות לא התמידו בעבודה החלקית.

"מחיר למשתכן"

ביולי 2013 התקבלה החלטת ממשלה²⁴ שלפיה 70% מהדירות בתוכנית "מחיר למשתכן" יוקצו רק לבני זוג שמיצו את כושר ההשתכרות²⁵ וביתר הדירות יוענק ניקוד גבוה לממצים. יש לשים לב שכדי למצות את כושר ההשתכרות הגבר נדרש לעבוד גם במקרה שבת זוגו עובדת במשרה מלאה, וזאת במקרים רבים בהיקף לא מבוטל, משום שנשים חרדיות רבות מועסקות במשרה חלקית. החלטה זו בוטלה ביולי 2015²⁶, בדיוק כאשר התוכנית הורחבה מאוד.

²⁴ החלטת ממשלה מס' 547 (דר/13) מיום 14.7.2013.
²⁵ להלן הקריטריון להגדרת מיצוי כושר השתכרות של שני בני הזוג יחדיו (במונחי משרה מלאה): 2013 – 110%, 2014 – 120%, 2015 ואילך – 125%.
²⁶ החלטת ממשלה מס' 203 מיום 9.7.2015.

לוח 1. טבלאות שכר לימוד במעונות יום ובמשפחתונים, שנת הלימודים תשע"ה (2014/15)
(ש"ח לחודש)

(1) מעונות יום שאינם מלכ"רים

דרגת הסבסוד	ההכנסה לנפש	תינוק ¹		ילד ¹	
		השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה	השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה
1	רווחה	560	1,932	430	1,467
2	רווחה	675	1,817	515	1,382
3	2,100-0	840	1,652	640	1,257
4	2,600-2,101	1,070	1,422	815	1,082
5	3,000-2,601	1,320	1,172	1,005	892
6	3,500-3,001	1,395	1,097	1,065	832
7	4,000-3,501	1,595	897	1,215	682
8	4,400-4,001	1,790	702	1,365	532
9	4,900-4,401	1,910	582	1,460	437
10	5,300-4,901	2,020	472	1,540	357
11	6,000-5,301	2,492	0	1,897	0
12	מעל 6,000	2,492	0	1,897	0
13	מפוני גוש קטיף	1,670	822	1,275	622
14	כמו דרגה 3 + 2 ילדים במעון	740	1,752	540	1,357
15	כמו דרגה 3 + 3 ילדים במעון	640	1,852	440	1,457

(2) מעונות יום שהם מלכ"רים

דרגת הסבסוד	ההכנסה לנפש	תינוק ¹		ילד ¹	
		השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה	השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה
1	רווחה	525	1,812	400	1,378
2	רווחה	635	1,702	480	1,298
3	2,100-0	800	1,537	610	1,168
4	2,600-2,101	1,015	1,322	770	1,008
5	3,000-2,601	1,250	1,087	950	828
6	3,500-3,001	1,320	1,017	1,000	778
7	4,000-3,501	1,505	832	1,145	633
8	4,400-4,001	1,690	647	1,285	493
9	4,900-4,401	1,820	517	1,380	398
10	5,300-4,901	1,920	417	1,460	318
11	6,000-5,301	2,337	0	1,778	0
12	מעל 6,000	2,337	0	1,778	0
13	מפוני גוש קטיף	1,575	762	1,200	578
14	כמו דרגה 3 + 2 ילדים במעון	700	1,637	510	1,268
15	כמו דרגה 3 + 3 ילדים במעון	600	1,737	410	1,368

(3) משפחתונים

דרגת הסבסוד	ההכנסה לנפש	תינוק ¹		ילד ¹	
		השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה	השתתפות ההורים	השתתפות הממשלה
1	רווחה	449	1,335	432	1,282
2	רווחה	514	1,270	493	1,221
3	2,100–0	642	1,142	617	1,097
4	2,600–2,101	771	1,013	740	974
5	3,000–2,601	915	869	880	834
6	3,500–3,001	963	821	926	788
7	4,000–3,501	1,123	661	1,080	634
8	4,400–4,001	1,250	534	1,203	511
9	4,900–4,401	1,362	422	1,310	404
10	5,300–4,901	1,442	342	1,386	328
11	6,000–5,301	1,784	0	1,714	0
12	מעל 6,000	1,784	0	1,714	0
13	מפוני גוש קטיף	1,186	598	1,140	574
14	כמו דרגה 3 + 2 ילדים במעון	542	1,242	517	1,197
15	כמו דרגה 3 + 3 ילדים במעון	442	1,342	417	1,297

המקור: משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

(1) להלן הגדרות תינוק וילד לפי הגיל במועד הכניסה למסגרת ההשגחה: תינוק – עד 15 חודשים; ילד – מעל 15 חודשים ועד 36 חודשים.

לוח נ-3. מספר החרדים¹ שהתגייסו לצה"ל ויעדי הגיוס², 2010–2019³

השנה	הגדרת החרדים	המתגייסים	יעדי הגיוס
2010		898	טרם נקבעו יעדי גיוס
2011		1,282	1,200
2012		1,447	1,500
2013		1,972	2,000
2014	החוק	2,076	2,300
	הגדרה מורחבת	2,203	
2015	דווח	2,475	2,700
	החוק	2,145	
	הגדרה מורחבת	2,475	
2016	דווח	2,850	3,200
	החוק	1,906	
	הגדרה מורחבת	2,459	
2017	דווח	3,070	לא נקבע יעד ממשלתי
	החוק	1,374	
	הגדרה מורחבת	2,744	
2018	החוק	1,988	
	הגדרה מורחבת	2,444	
2019	החוק	1,222	
	הגדרה מורחבת	1,792	

המקור: צבא ההגנה לישראל (2020א, 2021).

(1) מספר החרדים המדווח: מספר החרדים כפי שמופיע בדיווח השנתי של שר הביטחון לממשלה, בהתאם לסעיף 26טז לחוק שירות בטחון, התשע"ד-2014.

מספר החרדים לפי החוק: מספר החרדים כפי שאלו מוגדרים לעניין יעדי הגיוס בחוק שירות בטחון, התשע"ד-2014. לצורך יעדי הגיוס הוגדרו לראשונה חרדים כתלמידי ישיבה דחויי שירות לפי החלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011 והחלטת ממשלה מס' 638 מיום 28.7.2013. במסגרת תיקון 19 לחוק שירות בטחון, הורחבה בסעיף 26טז הגדרת חרדים. לפי ההגדרה החדשה חרדי הוא מי שלמד בגילי 14–18 במשך שנתיים לפחות במוסד חינוך חרדי (כמוסד חינוך תרבותי ייחודי כהגדרתו בחוק מוסדות תרבותיים ייחודיים התשס"ח-2008 או שמופיע ברשימת המוסדות שנקבע לפי צו משרד הביטחון). לפי פסיקת בג"ץ 1877/14 מיום 12.9.2017 ההגדרה של חרדי לפי תיקון 19 חלה גם על מי שהם דחויי שירות ולא למדו בגילים 14–18 שנתיים לפחות במוסד חינוך חרדי.

מספר החרדים בהגדרה מורחבת: בשנים 2014–2015 ההגדרה המורחבת כוללת חרדים שלמדו במוסדות בפקוח חרדי, אך מטעמים טכניים לא הופיעו ברשימת המוסדות החרדיים שבצו שר הביטחון, וכן עולים ששירתו בצה"ל במסלולים המיועדים לחרדים. משנת 2016 ואילך כוללת ההגדרה המורחבת גם משרתים בצה"ל במסלולים המיועדים לחרדים וכן מתגייסים שלפי הצהרתם בלשכת הגיוס למדו בגיל 14–18 במוסד חינוך חרדי ועוד.

לפרטים ראו צבא ההגנה לישראל (2020א).

(2) יעדי הגיוס נקבעו לראשונה בהחלטת ממשלה מס' 2698 מיום 9.1.2011 לשנים 2011–2015. בהמשך נקבעו יעדים מעודכנים בהחלטת ממשלה מס' 638 מיום 28.7.2013 לשנים 2013–2016. במסגרת תיקונים 19 ו-21 לחוק שירות בטחון נקבעו בסעיף 26טז לחוק הסמכויות לקביעת יעדי הגיוס, אך בפועל לא נקבעו יעדים חדשים.

(3) השנים 2010–2013 הן קלנדריות, והשנים 2014–2018 הן לפי שנות גיוס (מ-1 ביולי עד 30 ביוני) בהתאם לסעיף 26ב בחוק שירות בטחון.

לוח נ-4. מקורות הנתונים למשתני הרקע והתוצאה במחקר

מקור הנתונים	המשתנה
משתני הרקע	
	<u>דמוגרפיה:</u>
	עולה
מרשם התושבים (2019)	הוותק בארץ
	המוצא
	רמת הדתיות של המשפחה:
קובצי תלמידי ישיבות גבוהות (1997/1998 ואילך)	הישיבה הגדולה שבה למד הפרט
מרשם התושבים (2019)	מספר האחים והאחיות (מצד האם)
מרשם תושבים (2019) וקובצי תלמידי ישיבות גבוהות (1997/1998 ואילך)	לימודים של האח הבכור בישיבה
	הנטייה של המשפחה לעבוד:
קובצי שכירים (1983 ואילך) ועצמאים (1999 ואילך)	האב עבד בשנה שבה הפרט היה בגילים 6, 12, 18 ו-24
	רמת החיים של הורי הפרט:
קובצי שכירים (1983 ואילך) ועצמאים (1999 ואילך)	ההכנסה השנתית ברוטו של הורי הפרט מעבודה שכירה ועצמאית כאשר הפרט היה בגיל 12
קובצי תלמידים (1995/1996 ואילך)	זרם החינוך בכיתה ו'
משתני התוצאה	
קובצי תלמידי ישיבות גבוהות (1997/1998 ואילך)	לימודים בישיבה
	<u>רכישת השכלה:</u>
קובצי מכינות של המכון להכשרה טכנולוגית (2010 ואילך)	השתתפות במכינות ובקורסים של המכון להכשרה טכנולוגית (מה"ט)
קובצי תלמידי המכון להכשרה טכנולוגית (2002/2003 ואילך)	
קובצי מקבלי הכשרות מקצועיות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (2006 ואילך)	השתתפות בהכשרות מקצועיות של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
קובצי לומדים במכינות קדם-אקדמיות (2002/2003 ואילך)	לימודים במכינות קדם-אקדמיות
קובצי סטודנטים (אוניברסיטאות – 1974/1975 ואילך, מכללות אקדמיות – 1995/1996 ואילך)	לימודים במוסדות להשכלה גבוהה
קובצי סטודנטים במכללות להוראה (1998/1999 ואילך), קובצי תלמידים במכללות לא-אקדמיות להוראה (2008/2009 ואילך)	
	<u>השתלבות בשוק העבודה:</u>
קובצי שכירים (1983 ואילך) ועצמאים (1999 ואילך)	מועסק (שכיר/עצמאי)
	מספר משרות השכיר בשנה
	ענף כלכלי טיפוסי לחרדים
	מספר חודשי העבודה השכירה בשנה
	השכר השנתי/החודשי ברוטו וההכנסה השנתית מעבודה עצמאית
	<u>דמוגרפיה:</u>
מרשם התושבים (2019)	נשוי
	מספר הילדים

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

נספח 3

אמידות עתיות

מתודולוגיה

את ההשפעה הישירה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים דחויי שירות על מגוון משתני תוצאה ניתן לאמוד בשיטת הפרש ההפרשים (DID) גם באמידות עתיות (פאנליות). משוואת האמידה העתית היא:

$$(1) \quad Y_{it} = \alpha + \beta_1 post_t \times Treatment_i + \beta_2 age_{it} + \beta_3 (age_{it})^2 + \beta_4 (age_{it})^3 + \delta_t + \theta_i + \varepsilon_{it}$$

כאשר:

- Y_{it} משתנה תוצאה של פרט i בשנה t .
משתני התוצאה של הגבר החרדי הם:
לימודים בישיבה; רכישת השכלה – השתתפות בהכשרות מקצועיות, לימודים במכינה קדם-אקדמית או במוסד להשכלה גבוהה.
שוק העבודה – מועסק, שהוגדר כאחד שעבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר (או עצמאי), בשכר חודשי ברוטו העולה על אחד מחמשת הספים הבאים (או שהכנסתו השנתית ברוטו מעבודה עצמאית הייתה לפחות פי 12 מספים אלו): (1) בהיקף מזערי ומעלה – שכר חודשי של לפחות 200 ש"ח; (2) שכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) – היקף העולה על האפשרי לתלמידי ישיבה המחויבים למכסת לימוד של 45 שעות שבועיות – בשכר מינימום שעתי; (3)–(5) שכר חודשי של לפחות 1/2 או 3/4 או 1 שכר המינימום.
- $post_t$ משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם השנה השוטפת היא לאחר הורדת גיל הפטור משירות צבאי, ו-0 אחרת.
- $Treatment_i$ משתנה דמי המקבל את הערך 1 אם הפרט נולד בשנתונים שהושפעו מהורדת גיל הפטור משירות צבאי, ו-0 אחרת.
- age_{it} הגיל בשנה השוטפת. יחד עם משתני הגיל בריבוע ובשלישית הם משקפים את המגמה של משתני התוצאה עם הגיל.
- δ_t משתנה דמי לשנה השוטפת.
- θ_i FE לפרט¹.

¹ בעיה טיפוסית באמידות העתיות, המכונה Age-Period-Cohort (APC), נוצרת כאשר מעוניינים לבחון בו-זמנית את ההשפעה של הגיל, התקופה (השנה) והקהורטה (שנת הלידה) על משתני התוצאה. לא ניתן לעשות כן בגלל המתאם

בלוח 1 מוצגים צירי הזמן של קבוצות הטיפול וההשוואה לפי שנות הלידה שלהם, וזאת עבור 4 בדיקות. בדיקות א', ג' וד' מתייחסות להענקת פטור חד-פעמי משירות צבאי ב-20.3.2014 לבני 22 ומעלה. בדיקה א' כוללת גברים חרדים סביב גיל 22, בדיקה ג' סביב גיל 28 שמעליו כבר היה פטור דה-פקטו לפני שינוי החקיקה ("מאגר מילואים"), ובדיקה ד' סביב גיל 35 שבו הוענק פטור דה-יורה לפני שינוי החקיקה. בדיקה ב' נסבה על הענקת הפטור משירות צבאי לבני 24 החל מ-21.3.2016. להרחבה ראו לוח 2 בהמשך. האמידות נערכות רק לשנים מ-2011 ואילך, משום שבתחילת אותה שנה נכנסו לתוקף המלצות "צוות גבאי", שהן בפני עצמן יכלו להשפיע על משתני התוצאה של בני 28 ומעלה.² האמידות העתיות נערכו בשיטת LPM (Linear Probability Model).

התברר שיש מתאם סדרתי מסדר גבוה באמידות העתיות – תוצאה צפויה, שכן הגברים החרדים אינם נוהגים לשנות באופן תכוף את הרגליהם (persistence), למשל את הנטייה ללמוד בישיבה או לעבוד – והאמידות התחשבו בכך. סטיות התקן באמידות העתיות קובצו (clustered) לפי הישיבה הגבוהה שבה למד הפרט עד גיל 19.

האומד של β_1 מבטא את ההשפעה הישירה של הורדת גיל הפטור משירות צבאי על משתני התוצאה של הגברים החרדים ובנות זוגם.

אף שהאמידות העתיות מפקחות היטב על מאפייני הפרט באמצעות ה-F.E. לפרט, אמידות החתך עדיפות עליהן. הסיבה לכך היא שהאמידות העתיות רגישות מאוד לספציפיקציה של הגיל, שכן בגילים של אוכלוסיית המחקר חלות תמורות ניכרות במשתני התוצאה עם העלייה בגיל. יתר על כן, לא בכל השנים ישנן באמידות העתיות תצפיות גם מהטיפול וגם מההשוואה (לדוגמה: באמידה סביב גיל 24 יש בשנת 2011 תצפיות רק מקבוצת הטיפול – ראו לוח 1); כפועל יוצא מגמת הזמן והטיפול/ההשוואה מתלכדות באותן שנים. באמידות החתך הפיקוח על הגיל הוא מוחלט. כנגד זאת, אף שבאמידות החתך מפקחים על מאפיינים רבים ייתכן שיש כאלה שאינם נצפים; ואולם, כדי שתיווצר בעיה בהשמטת אותם משתנים צריכים לחול שינויים דיפרנציאליים על פני זמן בין קבוצות הטיפול וההשוואה במאפיינים הבלתי נצפים – מצב לא סביר, שכן פער הגילים ביניהן הוא רק שנה או שנתיים.³

המלא בין שלושתם. יש לשים לב ל שבמשוואה (1) לא נכללת הקוהורטה עם המשתנים המסבירים, אבל היא מגולמת בתוך ה-F.E. לפרט, המשקף גם תכונות קבועות נוספות שלו. גישה דומה לשלנו ננקטה במחקרים נוספים (ראו, למשל, Stephan ו- Levin [1991]). מכל מקום, אמידות שמחן הושמט מהמשתנים המסבירים הגיל (אבל נותרו הגיל בריבוע ובשלישית) הניבו תוצאות דומות (לא מוצגות) לאלו שיובאו בהמשך.

² יש לשים לב שבאמידות העתיות הפאנלים אינם מאוזנים. ואולם חוסר האיזון לא נגרם בגלל סלקטיביות בנטייה של הגברים החרדים להיכלל בפאנל, אלא בגלל השמטה מכוונת שלנו של שנים מסוימות, כפי שמוסבר בלוח 2 בהמשך. כאשר עורכים אמידות של פאנלים מאוזנים (סביב גיל 22 – קבוצת הטיפול ללא שינוי וקבוצת ההשוואה רק ילידי 1992 או לחלופין רק ילידי 1993–1992 והאמידה במקרה האחרון היא לשנים 2012–2015 בלבד; סביב גיל 24 – קבוצת הטיפול ללא שינוי וקבוצת ההשוואה רק ילידי 1995 והאמידה לשנים 2014–2018 בלבד; באופן דומה גם באמידות סביב גילים 28 ו-35), מתקבלות תוצאות דומות לאלו שהתקבלו בפאנלים הלא מאוזנים.

³ שתי בדיקות מחזקות את ההשערה שהוספת משתנים מסבירים לאמידות החתך לא הייתה מביאה לשינויים של ממש באומדי השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על משתני התוצאה:

א) אמידות שכללו משתנים מסבירים רבים נוספים ממפקד 2008 (ראו הערת שוליים 18 בגוף העבודה) העלו כאמור שהאומדים של השפעת הורדת גיל הפטור על משתני התוצאה דומים מאוד לאלו שהתקבלו באמידות החתך בלעדיתם;

ב) בגוף העבודה הוצגו תוצאות אמידות חתך בקרב אחים בלבד, שבהן נכלל במשתנים המסבירים F.E. למשפחה – כלומר נערך פיקוח על התכונות המשותפות המולדות והנובעות מאותה סביבת גידול – ומחן עלה שהאומדים דומים לאלו שהתקבלו באמידות חתך לאחים בלי F.E. למשפחה.

לוח 1. הגיל של קבוצות הטיפול וההשוואה בתחילת השנה השוטפת¹

לפי סוג שינוי החקיקה

(ירוק: קבוצת הטיפול; אדום: קבוצת ההשוואה)

מודגשת השנה בה שינוי החקיקה חל על הגברים החרדים)

א. פטור חד-פעמי משירות צבאי בגיל 22 ב-20.3.2014: בדיקה עיתית סביב גיל 22

השנה השוטפת					שנת הלידה
2015	2014	2013	2012	2011	
26	25	24	23	22	1988
25	24	23	22	21	1989
24	23	22	21	20	1990
23	22	21	20	19	1991
22	21	20	19	18	1992
21	20	19	18	17	1993
20	19	18	17	16	1994

ב. פטור משירות צבאי בגיל 24 החל מ-21.3.2016: בדיקה עיתית סביב גיל 24

השנה השוטפת								שנת הלידה
2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	
25	24	23	22	21	20	19	18	1992
24	23	22	21	20	19	18	17	1993
23	22	21	20	19	18	17	16	1994
22	21	20	19	18	17	16	15	1995
21	20	19	18	17	16	15	14	1996
20	19	18	17	16	15	14	13	1997

ג. פטור חד-פעמי משירות צבאי בגיל 22 ב-20.3.2014: בדיקה עיתית סביב גיל 28

השנה השוטפת								שנת הלידה
2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	
35	34	33	32	31	30	29	28	1982
34	33	32	31	30	29	28	27	1983
33	32	31	30	29	28	27	26	1984
32	31	30	29	28	27	26	25	1985
31	30	29	28	27	26	25	24	1986
30	29	28	27	26	25	24	23	1987
29	28	27	26	25	24	23	22	1988

ד. פטור חד-פעמי משירות צבאי בגיל 22 ב-20.3.2014: בדיקה עיתית סביב גיל 35²

השנה השוטפת								שנת הלידה
2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	
42	41	40	39	38	37	36	35	1975
41	40	39	38	37	36	35	34	1976
40	39	38	37	36	35	34	33	1977
39	38	37	36	35	34	33	32	1978
38	37	36	35	34	33	32	31	1979
37	36	35	34	33	32	31	30	1980
36	35	34	33	32	31	30	29	1981

(1) השנה מתחילה באפריל בשנה הנקובה ומסתיימת במרץ בשנה שלאחריה. הקהורטות בשורות שאינן צבועות (ובגודל אות קטן) לא משתתפות באמידות כיוון שלא הופיעו גם לפני וגם אחרי שינוי החקיקה.

(2) אוכלוסיית המחקר כוללת את אלו שהופיעו בקובצי הישיבות לפני גיל 23 (שנות לידה 1975–1977). נערכה גם אמידה לגבי אלו שהופיעו בקובצי הישיבות לפני גיל 21, המוגבלות רק לילידי 1977.

לוח 2. הגדרת קבוצות הטיפול וההשוואה באמידות העתיות

הסף הנבדק	שינוי החקיקה הרלוונטי לקבוצה	התקופה הנחקרת	קבוצת הטיפול	קבוצת ההשוואה	הגיל בתקופה הנחקרת	התניות	הבדיקה
פטור בגיל 22	פטור חד-פעמי לבני 22 ומעלה ב-20.3.2014. החקיקה ¹ .	20.3.2011–20.3.2016 (3 שנים לפני ו-2 שנים אחרי שינוי החקיקה ¹).	בני 22 ומעלה (בני 22–25) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1988–20.3.1992. 4 שנתונים.	מתחת לגיל 22 (בני 18–21) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1992–21.3.1995. 3 שנתונים.	בני 18–27. ילידי 20.3.1988–20.3.1996. טיפול: בני 19–27, השוואה: בני 18–23.	מעל גיל 18 בתקופה הנחקרת.	א
פטור בגיל 24	הורדת גיל הפטור ל-24 החל מ-20.3.2016.	20.3.2011–20.3.2019 (עד 6 שנים לפני שינוי החקיקה, עד 3 שנים אחרי).	יגיעו לגיל 24 ומעלה בתקופה 20.3.2016–20.3.2019. ילידי 20.3.1992–21.3.1995. 3 שנתונים.	מתחת לגיל 24 בסוף התקופה (20.3.2019). ילידי 20.3.1992–21.3.1995. 3 שנתונים.	בני 18–26. ילידי 20.3.1992–21.3.1998. טיפול: בני 18–26, השוואה: בני 18–23.	מעל גיל 18 בתקופה הנחקרת.	ב
פטור בגיל 28	פטור חד-פעמי לבני 22 ומעלה ב-20.3.2014. בהנחה שקיים כל הזמן פטור דה-פקטו לבני 28 ומעלה.	20.3.2011–20.3.2019 (עד 3 שנים לפני שינוי החקיקה ועד 5 שנים אחרי).	מתחת לגיל 28 (בני 25–27) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1986–21.3.1989. 3 שנתונים.	בני 28 ומעלה (בני 28–31) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1982–21.3.1985. 3 שנתונים ² .	טיפול: בני 22–32. ילידי 20.3.1986–21.3.1989. וגם השוואה: בני 28–34. ילידי 20.3.1982–21.3.1985.	בני 28–34 בתקופה הנחקרת בקבוצת ההשוואה ³ .	ג
פטור בגיל 35	פטור חד-פעמי לבני 22 ומעלה ב-20.3.2014. קיים כל הזמן פטור דה-יורה. לבני 35 ומעלה.	20.3.2011–20.3.2019 (עד 3 שנים לפני שינוי החקיקה ו-5 שנים אחרי).	מתחת לגיל 35 (בני 32–34) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1979–21.3.1982. 3 שנתונים.	מעל גיל 35 (בני 35–38) ב-20.3.2014. ילידי 20.3.1975–21.3.1978 ⁴ . 3 שנתונים ⁵ .	טיפול: בני 29–39. ילידי 20.3.1979–21.3.1982. וגם השוואה: בני 35–43. ילידי 20.3.1975–21.3.1978.	בני 35 ומעלה בתקופה הנחקרת בקבוצת ההשוואה.	ד

(1) התקופה הנחקרת אחרי שינוי החקיקה הוגבלה ל-2 שנים, משום שמ-21.3.2016 מוענק פטור משירות צבאי לבני 24 ומעלה.

(2) בקבוצת ההשוואה לא נכללו ילידי 20.3.1985–21.3.1986, מפני שהם היו מתחת לגיל 28 בשנה הקודמת לשינוי החקיקה.

(3) קבוצת ההשוואה הוגבלה לבני 28–34 משום שמגיל 28 הוענק עוד לפני שינוי החקיקה פטור דה-פקטו משירות צבאי, ומגיל 35 פטור דה-יורה.

(4) בקבוצת ההשוואה לא נכללו ילידי 20.3.1978–21.3.1979 משום שהם היו מתחת לגיל 35 בשנה הקודמת לשינוי החקיקה.

(5) באמידה זו אוכלוסיית המחקר כוללת את כל מי שהופיע בקובצי הישיבות לפני גיל 21 (במקום לפני גיל 19), משום שקובצי הישיבות קיימים רק משנת 1997/1998 ואילך. תיערך בדיקה נוספת לגבי אלו שהופיעו בקובצי הישיבות עד גיל 23.

תוצאות האמידות

כל אחד מהלוחות מוקדש לתחום אחר, בסדר הבא: לימודים בישיבה ורכישת השכלה לא-תורנית; התעסוקה והשכר; התכונות הדמוגרפיות; רכישת השכלה על ידי בת הזוג, תעסוקתה ושכרה, והשכר של שני בני הזוג.

הענקת פטור חד-פעמי משירות צבאי לבני 22 ומעלה בשנת 2014 ("ריקון הבריכה") הובילה לירידה של 2.7 נקודות אחוז בסיכוי ללמוד בישיבה (השיעור הממוצע הוא 78%) – לוח 3א. לא הייתה לשינוי החקיקה השפעה על רכישת השכלה על-תכונתית ואקדמית. בעקבות מתן פטור משירות צבאי לבני 24 ומעלה, משנת 2016 ואילך, גדל ב-3.7 נקודות אחוז הסיכוי ללמוד בישיבה גדולה – תוצאה המתהפכת באמידות החתך שהוצגו בגוף העבודה (שם גם מוסברת הסתירה בתוצאות).

מלוח 3ב עולה שסביב גיל 22 ההסתברות לעבוד בהיקף מזערי ומעלה (בשכר חודשי של לפחות 200 ש"ח) גדלה ב-2.8 נקודות אחוז (לעומת ממוצע של 32%) בעקבות הענקת פטור משירות צבאי לגברים חרדים, וב-2 נקודות אחוז (19%) במקרה של עבודה בשכר מינימום חודשי ומעלה. סביב גיל 24 הביאה הענקת הפטור לעלייה קטנה יחסית של ההסתברות לעבוד. השכר השנתי ברוטו של שכיר חרדי סביב גיל 22 עלה בכ-9% (כ-2.7 אלפי ש"ח), והשכר לחודש עבודה – בכ-6% (כ-210 ש"ח) (לוח 3ג).⁴

שיעור הנשואים סביב גיל 22 ירד ב-1.4 נקודות אחוז (לעומת שיעור ממוצע של 42%) – לוח 3ד – ממצא המרמז על דחיית גיל הנישואים, אולי בזכות הרחבת מעגל האפשרויות להשתלב בשוק העבודה.

לא נרשמה השפעה מובהקת של שינויי החקיקה על ההסתברות של בת הזוג לעבוד, אך שכרה השנתי ברוטו פחת ב-3.5% (כ-1.3 אלפי ש"ח) ושכרה לחודש עבודה פחת ב-1.7% (כ-70 ש"ח) (לוח 3ה). כיוון שעלו שיעור התעסוקה והשכר של הגבר, ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה⁵ גדלה בכ-10% (כ-4.7 אלפי ש"ח).

להענקת הפטור משירות צבאי לא הייתה השפעה של ממש על משתני התוצאה בבדיקות סביב גילים 28 ו-35.

⁴ נערכו גם אמידות של השכר השנתי ברוטו מעבודה שכירה ועצמאית של הגבר החרדי, של בת זוגו ושל שניהם, והתקבלו תוצאות דומות לאלו המוצגות בפרק. הסיבה לכך היא ששיעור קטן מהמועסקים באוכלוסיית המחקר הם עצמאיים.

⁵ לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0.)

לוח 3א. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על

לימודים בישיבה ורכישת השכלה לא-תורנית¹

לומד בישיבה		רכישת השכלה לא-תורנית	
		לימודים	לימודים
		על-תיכונים	אקדמיים ³
		טכנולוגיים ²	
בדיקה א' (סביב גיל 22)			
מטופל × תקופת הטיפול	-0.027*** (0.007)	-0.001 (0.003)	0.001 (0.002)
מספר התצפיות	202,383	202,383	202,383
מספר החרדים	44,547	44,547	44,547
מזה: מטופלים	24,217	24,217	24,217
Adjusted R ²	0.046	0.008	0.008
ממוצע משתנה התוצאה	0.780	0.026	0.021
בדיקה ב' (סביב גיל 24)			
מטופל × תקופת הטיפול	0.037*** (0.006)	-0.001 (0.001)	0.001 (0.001)
מספר התצפיות	229,407	229,407	229,407
מספר החרדים	42,241	42,241	42,241
מזה: מטופלים	20,330	20,330	20,330
Adjusted R ²	0.033	0.006	0.006
ממוצע משתנה התוצאה	0.833	0.008	0.008
בדיקה ג' (סביב גיל 28)			
מטופל × תקופת הטיפול	-0.001 (0.007)	0.004 (0.003)	0.002 (0.003)
מספר התצפיות	216,660	216,660	216,660
מספר החרדים	30,593	30,593	30,593
מזה: מטופלים	16,551	16,551	16,551
Adjusted R ²	0.029	0.001	0.001
ממוצע משתנה התוצאה	0.591	0.041	0.042
בדיקה ד' (סביב גיל 35)			
מטופל × תקופת הטיפול	-0.006 (0.010)	0.006* (0.003)	0.000 (0.003)
מספר התצפיות	154,029	154,029	154,029
מספר החרדים	20,346	20,346	20,346
מזה: מטופלים	12,662	12,662	12,662
Adjusted R ²	0.017	0.001	0.001
ממוצע משתנה התוצאה	0.505	0.033	0.026

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

***, **, * מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

- (1) האומדים במשוואה 1. באמידות נכללים גם משתני דמי לשנים, הגיל, הגיל בריבוע והגיל בשלישית.
- (2) השתתפות בהכשרות מקצועיות, לרבות במכון להכשרה טכנולוגית והמכינות אליו (שלושתם מטעם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים), וכן לימודים במכללות לא-אקדמיות להוראה.
- (3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.

לוח 33. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על הסיכוי להיות מועסק^{2,1}

מזערי ומעלה ³ בהיקף	בהיקף העולה על זה המאפשר לימודים בישיבה ⁴	שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵	שכר המינימום לחודש עבודה ומעלה ⁵
בדיקה א' (סביב גיל 22)				
0.028*** (0.006)	0.032*** (0.006)	0.029*** (0.005)	0.025*** (0.005)	0.020*** (0.004)
202,383	202,383	202,383	202,383	202,383
44,547	44,547	44,547	44,547	44,547
24,217	24,217	24,217	24,217	24,217
0.042	0.047	0.048	0.047	0.043
0.319	0.242	0.201	0.154	0.108
8.8	13.2	14.4	16.2	18.6
בדיקה ב' (סביב גיל 24)				
0.011*** (0.004)	0.007* (0.004)	0.006* (0.003)	0.004 (0.003)	0.001 (0.003)
229,407	229,407	229,407	229,407	229,407
42,241	42,241	42,241	42,241	42,241
20,330	20,330	20,330	20,330	20,330
0.040	0.054	0.056	0.054	0.046
0.300	0.212	0.168	0.122	0.078
בדיקה ג' (סביב גיל 28)				
0.009 (0.009)	0.006 (0.008)	0.006 (0.008)	0.003 (0.008)	-0.003 (0.007)
216,660	216,660	216,660	216,660	216,660
30,593	30,593	30,593	30,593	30,593
16,551	16,551	16,551	16,551	16,551
0.022	0.025	0.025	0.025	0.023
0.495	0.429	0.390	0.341	0.281
בדיקה ד' (סביב גיל 35)				
-0.005 (0.011)	-0.001 (0.011)	0.006 (0.011)	0.007 (0.011)	0.004 (0.010)
154,029	154,029	154,029	154,029	154,029
20,346	20,346	20,346	20,346	20,346
12,662	12,662	12,662	12,662	12,662
0.00706	0.00779	0.00721	0.00613	0.0049
0.555	0.500	0.465	0.420	0.358

ממוצע משתנה התוצאה

Adjusted R²

מזה: מטופלים

מספר החרדים

מספר התצפיות

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

- * ** *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.
- (1) האומדים במשוואה 1. באמידות נכללים גם משתני דמי לשנים, הגיל, הגיל בריבוע והגיל בשלישית.
 - (2) מועסק – עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר, או הייתה לו הכנסה מעבודה עצמאית, וגם ההכנסה מעבודה הייתה בהיקף הנקוב בלוח.
 - (3) שכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
 - (4) שכר חודשי השקול לפחות ל-2.5 שעות עבודה ביום (22 ימים בחודש) בשכר מינימום שעתי, או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית, הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.
 - (5) או הכנסה שנתית מעבודה עצמאית, הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

לוח ג3. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על דפוסי התעסוקה והשכר¹

מספר מועסק בענף כלכלי טיפוסי לחרדים ²	מספר משרות השכיר בשנה	מספר חודשי העבודה השכיחה בשנה	השכר השנתי ברוטו (לוג)	השכר ברוטו לחודש עבודה (לוג)
בדיקה א' (סביב גיל 22)				
מטופל × תקופת הטיפול	-0.003 (0.006)	0.037* (0.021)	0.158** (0.071)	0.089*** (0.025)
מספר התצפיות	64,559	67,812	63,534	63,534
מספר החרדים	16,211	16,772	15,953	15,953
מזה: מטופלים	10,378	10,576	10,147	10,147
Adjusted R ²	0.004	0.004	0.107	0.124
ממוצע משתנה התוצאה	0.073	1.618	7.231	10.306
בדיקה ב' (סביב גיל 24)				
מטופל × תקופת הטיפול	-0.005 (0.003)	0.012 (0.019)	-0.072 (0.067)	-0.021 (0.023)
מספר התצפיות	68,751	73,187	67,661	67,661
מספר החרדים	13,047	13,868	12,848	12,848
מזה: מטופלים	7,640	7,931	7,474	7,474
Adjusted R ²	0.032	0.005	0.088	0.138
ממוצע משתנה התוצאה	0.033	1.658	6.468	10.167
בדיקה ג' (סביב גיל 28)				
מטופל × תקופת הטיפול	0.002 (0.006)	0.023 (0.023)	-0.090 (0.064)	-0.050* (0.027)
מספר התצפיות	107,167	104,930	101,235	101,235
מספר החרדים	15,251	15,035	14,580	14,580
מזה: מטופלים	7,828	7,848	7,567	7,567
Adjusted R ²	0.036	0.002	0.060	0.062
ממוצע משתנה התוצאה	0.090	1.543	9.367	10.949
בדיקה ד' (סביב גיל 35)				
מטופל × תקופת הטיפול	-0.011 (0.008)	-0.005 (0.026)	0.062 (0.075)	0.025 (0.034)
מספר התצפיות	85,555	81,758	79,682	79,682
מספר החרדים	11,196	10,795	10,538	10,538
מזה: מטופלים	7,009	6,730	6,562	6,562
Adjusted R ²	0.059	0.001	0.062	0.018
ממוצע משתנה התוצאה	0.123	1.480	9.985	11.158

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

- (1) האומדים במשוואה 1. באמידות נכללים גם משתני דמי לשנים, הגיל, הגיל בריבוע והגיל בשלישית.
- (2) באמידות נכללים רק מועסקים – עבדו לפחות חודש אחד בשנה כשכירים בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה להם הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
- (3) עבד בענפים הבאים: בתי ספר חרדיים, ישיבות וכוללים, שירותי הדת היהודית, עזרה ראשונה ופעילות של ארגונים פוליטיים.

לוח ד3. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על התכונות הדמוגרפיות¹

מספר הילדים	נשוי	
בדיקה א' (סביב גיל 22)		
-0.001 (0.010)	-0.014** (0.006)	מטופל × תקופת הטיפול
202,383	202,383	מספר התצפיות
44,547	44,547	מספר החרדים
24,217	24,217	מזה : מטופלים
0.343	0.296	Adjusted R ²
0.435	0.424	ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ב' (סביב גיל 24)		
0.052*** (0.009)	-0.010 (0.008)	מטופל × תקופת הטיפול
229,407	229,407	מספר התצפיות
42,241	42,241	מספר החרדים
20,330	20,330	מזה : מטופלים
0.328	0.307	Adjusted R ²
0.290	0.337	ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ג' (סביב גיל 28)		
-0.013 (0.035)		מטופל × תקופת הטיפול
216,660		מספר התצפיות
30,593		מספר החרדים
16,551		מזה : מטופלים
0.285		Adjusted R ²
2.454		ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ד' (סביב גיל 35)		
-0.113* (0.060)		מטופל × תקופת הטיפול
154,029		מספר התצפיות
20,346		מספר החרדים
12,662		מזה : מטופלים
0.079		Adjusted R ²
4.598		ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.
 *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5%-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצאות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1. באמידות נכללים גם משתני דמי לשנים, הגיל, הגיל בריבוע והגיל בשלישית.

לוח 3ה. השפעת הורדת גיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים על ההשכלה, התעסוקה והשכר של בת הזוג

ועל השכר של שני בני הזוג¹

(לוג) ההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ⁴	בת הזוג				
	(לוג) השכר ברוטו לחודש עבודה	(לוג) השכר השנתי ברוטו	מועסקת ³	לימודים אקדמיים ²	
בדיקה א' (סביב גיל 22)					
0.102* (0.059)	-0.017* (0.010)	-0.035** (0.015)	0.007 (0.006)	0.004 (0.004)	מטופל × תקופת הטיפול
85,715	75,029	75,029	85,715	85,715	מספר התצפיות
22,055	19,242	19,242	22,055	22,055	מספר החרדים
16,768	14,537	14,537	16,768	16,768	מזה : מטופלים
0.006	0.061	0.036	0.002	0.002	Adjusted R ²
10.747	8.269	10.550	0.889	0.052	ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ב' (סביב גיל 24)					
0.072* (0.037)	0.015** (0.007)	0.011 (0.012)	0.006 (0.004)	0.003 (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
77,389	69,115	69,115	77,389	77,389	מספר התצפיות
14,605	13,139	13,139	14,605	14,605	מספר החרדים
11,349	10,189	10,189	11,349	11,349	מזה : מטופלים
0.009	0.083	0.036	0.003	0.001	Adjusted R ²
10.746	8.357	10.554	0.908	0.051	ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ג' (סביב גיל 28)					
-0.034 (0.076)	-0.021 (0.013)	-0.033* (0.018)	-0.011 (0.007)	-0.005* (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
181,404	139,971	139,971	181,404	181,404	מספר התצפיות
25,976	20,004	20,004	25,976	25,976	מספר החרדים
13,664	11,139	11,139	13,664	13,664	מזה : מטופלים
0.005	0.076	0.038	0.006	0.003	Adjusted R ²
11.179	8.578	10.873	0.814	0.038	ממוצע משתנה התוצאה
בדיקה ד' (סביב גיל 35)					
-0.050 (0.093)	-0.038** (0.016)	-0.028 (0.021)	-0.005 (0.008)	0.003 (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
138,692	95,647	95,647	138,692	138,692	מספר התצפיות
18,364	12,597	12,597	18,364	18,364	מספר החרדים
11,307	7,700	7,700	11,307	11,307	מזה : מטופלים
0.004	0.038	0.019	0.001	0.000	Adjusted R ²
11.378	8.759	11.064	0.741	0.027	ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1. באמידות נכללים גם משתני דמי לשנים, הגיל, הגיל בריבוע והגיל בשלישית.

(2) לרבות במכונה קדם-אקדמית.

(3) עבדה לפחות חודש אחד בשנה בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או הייתה לה הכנסה שנתית מעבודה עצמאית הגדולה לפחות פי 12 מסף השכר.

(4) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים (אז נוקף שכר השווה 0). האמידות (למעט עבור לימודים אקדמיים) נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור

התעסוקה של בנות הזוג.

לוח נ-6א. הגורמים המסבירים לימודים בישיבה ורכישת השכלה לא-תורנית¹, בני 24 לעומת בני 22

לומד בישיבה		רכישת השכלה לא-תורנית
		לימודים על-תיכוניים טכנולוגיים ²
		לימודים אקדמיים ³
מטופל × תקופת הטיפול	-0.052*** (0.005)	0.003 (0.002)
מטופל (בן 24)	-0.038*** (0.004)	0.012*** (0.002)
עולה	-0.059*** (0.011)	0.003 (0.005)
עולה × הוותק בארץ	0.000 (0.001)	0.001** (0.000)
יוצא אסיה-אפריקה ⁵	-0.026*** (0.005)	-0.000 (0.002)
יוצא אירופה-אמריקה ⁵	-0.016*** (0.003)	0.007*** (0.001)
מספר האחים והאחיות (מצד האם)	0.003*** (0.001)	-0.002*** (0.000)
לימודים של האח הבכור ⁶ בישיבה גדולה	0.068*** (0.005)	-0.011*** (0.002)
האב עבד כאשר הפרט היה בן 12 ⁷	0.001 (0.004)	-0.006** (0.002)
ההכנסה השנתית ברוטו מעבודה שכירה ועצמאית של הורי הפרט ⁸ (אלפי ש"ח)	0.000 (0.000)	0.000*** (0.000)
השנה	V	V
הישיבה הגבוהה עד גיל 19	V	V
מספר התצפיות	118,726	98,361
מזה: מטופלים	57,784	47,911
Adjusted R ²	0.246	0.020
ממוצע משתנה התוצאה	0.746	0.035

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.
*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

- (1) האומדים במשוואה 1.
- (2) השתתפות בהכשרות מקצועיות, לרבות במכון להכשרה טכנולוגית והמכינות אליו (שלושתם מטעם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים), וכן לימודים במכללות לא-אקדמיות להוראה. האמידות נערכו לשנים 2010–2018 משום שאין נתונים זמינים על המשתתפים במכינות של המכון להכשרה טכנולוגית בשנים 2008–2009.
- (3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.
- (4) מובהק ברמה של 11%.
- (5) יוצא אסיה-אפריקה: הפרט או האב או הסב מצד האב יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. יוצא אירופה-אמריקה: אינו יוצא אסיה-אפריקה וחלק מקרובי המשפחה לעיל ילידי אירופה-אמריקה (או המדינות שנמנו לעיל או אוקיאניה). קבוצת הבסיס – כל השאר.
- (6) או האב אחריו שיש עליו מידע. אם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים של בן זוגן בישיבה.
- (7) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר והשתכר יותר מאלף ש"ח ו/או הייתה לו הכנסה של יותר מאלף ש"ח מעבודה עצמאית, בשנה שהפרט היה בגיל 12 (ההכנסה היא ברוטו, במחירי 2019).
- (8) כאשר הפרט היה בגיל 12.

לוח נ-26. הגורמים המסבירים תעסוקה ושכר¹, בני 24 לעומת בני 22

מועסק בהיקף מזערי ומעלה	מועסק בענף כלכלי טיפוסי לחרדים ²	מספר משרות השכיר בשנה	מספר חודשי העבודה השכירה בשנה	השכר השנתי ברוטו	השכר ברוטו לחודש עבודה (לוג)
0.033*** (0.005)	-0.017*** (0.006)	0.002 (0.019)	-0.157** (0.077)	0.071*** (0.025)	0.092*** (0.016)
0.057*** (0.005)	0.024*** (0.004)	-0.024* (0.013)	1.218*** (0.060)	0.364*** (0.019)	0.139*** (0.011)
-0.060*** (0.013)	-0.004 (0.009)	-0.042 (0.044)	-0.258* (0.138)	-0.035 (0.051)	-0.002 (0.038)
0.002*** (0.001)	-0.001 (0.001)	0.003 (0.003)	0.012 (0.009)	0.004 (0.003)	0.002 (0.002)
0.038*** (0.005)	-0.007* (0.003)	0.045*** (0.016)	0.032 (0.062)	0.015 (0.024)	0.008 (0.015)
-0.001 (0.004)	-0.004 (0.003)	0.011 (0.013)	0.005 (0.065)	0.012 (0.025)	0.013 (0.015)
-0.001* (0.001)	0.003*** (0.000)	-0.004** (0.002)	0.003 (0.007)	-0.002 (0.003)	-0.003 (0.002)
-0.014*** (0.005)	0.004 (0.003)	-0.069*** (0.016)	-0.045 (0.050)	-0.033* (0.019)	-0.021 (0.013)
0.034*** (0.004)	0.003 (0.003)	0.064*** (0.016)	0.103* (0.060)	0.044* (0.023)	0.023 (0.015)
-0.000 (0.000)	-0.000 (0.000)	-0.000*** (0.000)	0.000 (0.000)	-0.000 (0.000)	-0.000 (0.000)
V	V	V	V	V	V
V	V	V	V	V	V
118,726	43,960	45,468	42,917	42,917	42,917
57,784	23,858	24,428	23,171	23,171	23,171
0.160	0.060	0.037	0.079	0.119	0.118
0.370	0.065	1.610	7.845	10.466	8.288

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

*, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

(1) האומדים במשוואה 1.

באמידות נכללים רק מועסקים – עבדו לפחות חודש אחד בשנה כשכירים בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה להם הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(2) עבד בענפים הבאים: בתי ספר חרדיים, ישיבות וכוללים, שירותי הדת היהודית, עזרה ראשונה ופעילות של ארגונים פוליטיים.

(3) יוצא אסיה-אפריקה: הפרט או האב או הסב מצד האב יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. יוצא אירופה-אמריקה: אינו יוצא אסיה-אפריקה וחלק מקרובי המשפחה לעיל ילידי אירופה-אמריקה (או המדינות שנמנו לעיל או אוקיאניה). קבוצת הבסיס – כל השאר.

(4) או האב אחרי שיש עליו מידע. אם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים של בן זוגן בישיבה.

(5) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר והשתכר יותר מאלף ש"ח ו/או שהייתה לו הכנסה של יותר מאלף ש"ח מעבודה עצמאית בשנה שהפרט היה בגיל 12 (ההכנסה היא ברוטו, במחירי 2019).

(6) כאשר הפרט היה בגיל 12.

לוח נ-6. הגורמים המסבירים תכונות דמוגרפיות¹, בני 24 לעומת בני 22

מספר הילדים	נשוי	
-0.029*** (0.011)	-0.011 (0.007)	מטופל × תקופת הטיפול
0.669*** (0.014)	0.194*** (0.009)	מטופל (בן 24)
0.026 (0.021)	-0.011 (0.012)	עולה
-0.001 (0.002)	-0.000 (0.001)	עולה × הוותק בארץ
-0.075*** (0.014)	-0.017*** (0.006)	יוצא אסיה-אפריקה ²
-0.058*** (0.013)	-0.021*** (0.004)	יוצא אירופה-אמריקה ²
0.019*** (0.001)	0.009*** (0.001)	מספר האחים והאחיות (מצד האם)
0.083*** (0.009)	0.076*** (0.005)	לימודים של האח הבכור בשיבה גדולה ³
0.018** (0.008)	0.025*** (0.005)	האב עבד כאשר הפרט היה בן 12 ⁴
0.000* (0.000)	0.000*** (0.000)	ההכנסה השנתית ברוטו של הורי הפרט מעבודה שכירה ועצמאית ⁵ (אלפי ש"ח)
V	V	השנה
V	V	הישיבה הגבוהה עד גיל 19
118,726	118,726	מספר התצפיות
57,784	57,784	מזה : מטופלים
0.297	0.155	Adjusted R ²
0.772	0.669	ממוצע משתנה התוצאה

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים. *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.

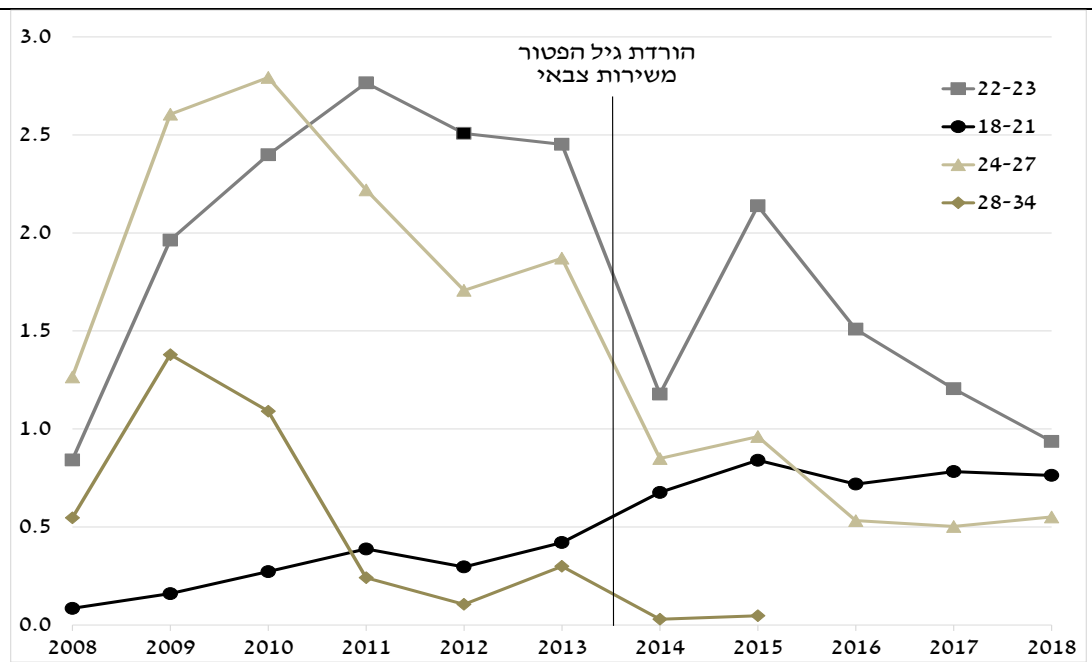
- (1) האומדים במשוואה 1.
- (2) יוצא אסיה-אפריקה : הפרט או האב או הסב מצד האב יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. יוצא אירופה-אמריקה : אינו יוצא אסיה-אפריקה וחלק מקרובי המשפחה לעיל ילידי אירופה-אמריקה (או המדינות שנמנו לעיל או אוקיאניה). קבוצת הבסיס – כל השאר.
- (3) או הבא אחריו שיש עליו מידע. אם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים של בן זוגן בשיבה.
- (4) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר והשתכר יותר מאלף ש"ח ו/או שהייתה לו הכנסה של יותר מאלף ש"ח מעבודה עצמאית, בשנה שהפרט היה בגיל 12 (ההכנסה היא ברוטו, במחירי 2019).
- (5) כאשר הפרט היה בגיל 12.

לוח נ-26. הגורמים המסבירים את ההשכלה, התעסוקה והשכר של בת הזוג ושל שני בני הזוג¹, בני 24 לעומת בני 22

השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה ⁴	בת הזוג				
	(לוג) השכר ברוטו לחודש עבודה	(לוג) השכר השנתי ברוטו	מועסקת ³	לימודים אקדמיים ²	
0.127*** (0.044)	-0.012 (0.008)	-0.035** (0.014)	0.011** (0.005)	-0.000 (0.003)	מטופל × תקופת הטיפול
-0.058 (0.041)	0.133*** (0.009)	0.160*** (0.013)	-0.034*** (0.005)	0.000 (0.002)	מטופל (בן 24)
-1.143*** (0.187)	-0.090*** (0.026)	-0.136*** (0.040)	-0.106*** (0.019)	0.010 (0.008)	עולה
0.029*** (0.009)	0.002 (0.002)	0.003 (0.002)	0.002** (0.001)	0.001 (0.001)	עולה × ותק בארץ
0.186*** (0.046)	0.037*** (0.008)	0.043*** (0.012)	0.013*** (0.005)	0.008*** (0.003)	יוצא אסיה-אפריקה ⁵
0.027 (0.041)	-0.007 (0.007)	-0.012 (0.010)	0.005 (0.004)	0.007*** (0.002)	יוצא אירופה-אמריקה ⁵
-0.016*** (0.005)	-0.004*** (0.001)	-0.005*** (0.002)	-0.000 (0.001)	-0.002*** (0.000)	מספר האחים והאחיות (מצד האם)
0.288*** (0.042)	0.035*** (0.008)	0.062*** (0.012)	0.039*** (0.005)	-0.005 (0.003)	לימודים של האח הבכור בישיבה גדולה ⁶
0.242*** (0.039)	0.027*** (0.006)	0.045*** (0.010)	0.021*** (0.005)	0.003 (0.003)	האב עבד כאשר הפרט היה בן 12 ⁷
0.000 (0.000)	0.000*** (0.000)	0.000*** (0.000)	-0.000 (0.000)	0.000*** (0.000)	ההכנסה השנתית ברוטו של הורי הפרט מעבודה שכירה ועצמאית ⁸ (אלפי ש"ח)
V	V	V	V	V	השנה
V	V	V	V	V	הישיבה הגבוהה עד גיל 19
65,558	57,241	57,241	65,558	79,477	מספר התצפיות
36,395	31,158	31,158	36,395	44,004	מזה: מטופלים
0.070	0.100	0.066	0.087	0.047	Adjusted R ²
10.791	8.348	10.593	0.889	0.050	ממוצע משתנה התוצאה

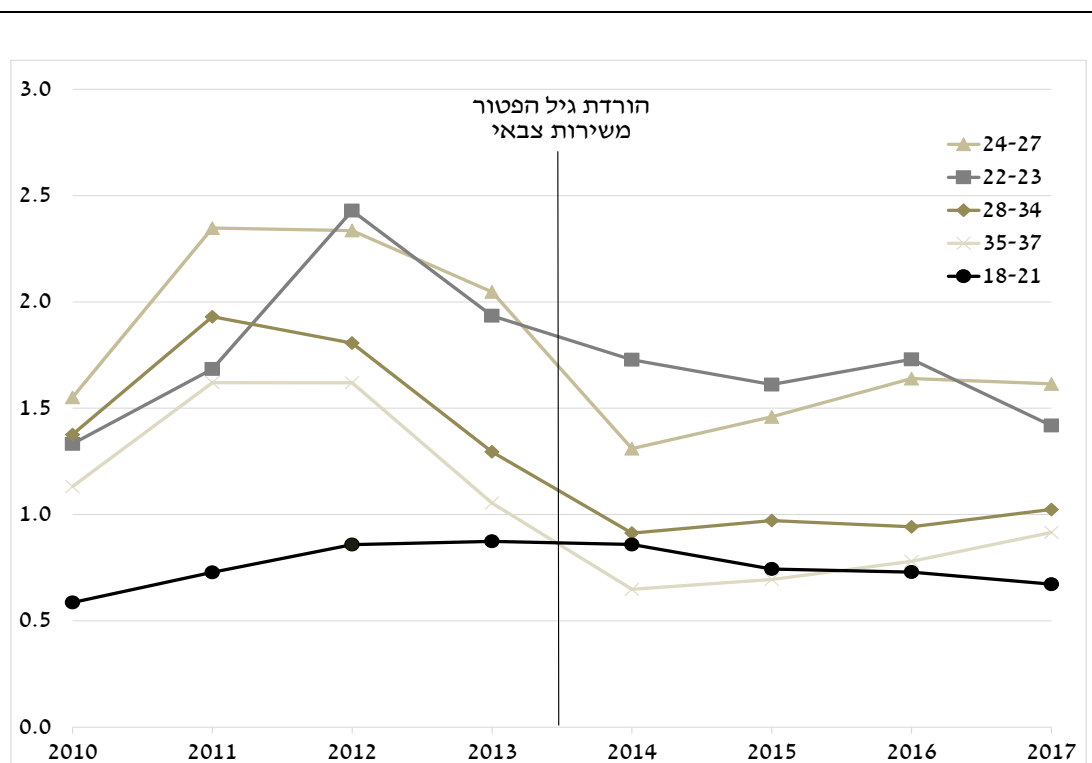
- המקור:** הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.
- *, **, *** מובהק ברמה של 10%, 5% ו-1%, בהתאמה. סטיות התקן מקובצות (clustered) לפי סמל ישיבה גדולה ומוצגות בסוגריים.
- (1) האומדים במשוואה 1. האמידות (למעט עבור לימודים אקדמיים) נערכו משנת 2010 כיוון שבשנת 2009 חלה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג.
 - (2) לרבות במכינה קדם-אקדמית.
 - (3) מועסקת – עבדה לפחות חודש אחד בשנה כשכירה בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה לה הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.
 - (4) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).
 - (5) יוצא אסיה-אפריקה: הפרט או האב או הסב מצד האב יליד אסיה (לא כולל את הונג-קונג, יפן וסין) או אפריקה (לא כולל את דרום אפריקה ורודזיה) או בולגריה או תורכיה. יוצא אירופה-אמריקה: אינו יוצא אסיה-אפריקה וחלק מקרובי המשפחה לעיל ילידי אירופה-אמריקה (או המדינות שנמנו לעיל או אוקיאניה). קבוצת הבסיס – כל השאר.
 - (6) או הבא אחריו שיש עליו מידע. אם יש רק אחיות בוחנים את הלימודים של בן זוגן בישיבה.
 - (7) עבד לפחות חודש אחד בשנה כשכיר והשתכר יותר מאלף ש"ח ו/או שהייתה לו הכנסה של יותר מאלף ש"ח מעבודה עצמאית בשנה שהפרט היה בגיל 12. (ההכנסה היא ברוטו, במחירי 2019).
 - (8) כאשר הפרט היה בגיל 12.

איור נ-1. שיעור הגברים החרדים באוכלוסיית המחקר המצטרפים לשירות לאומי-אזרחי¹
לפי קבוצת הגיל², 2018–2008³ (אחוזים)

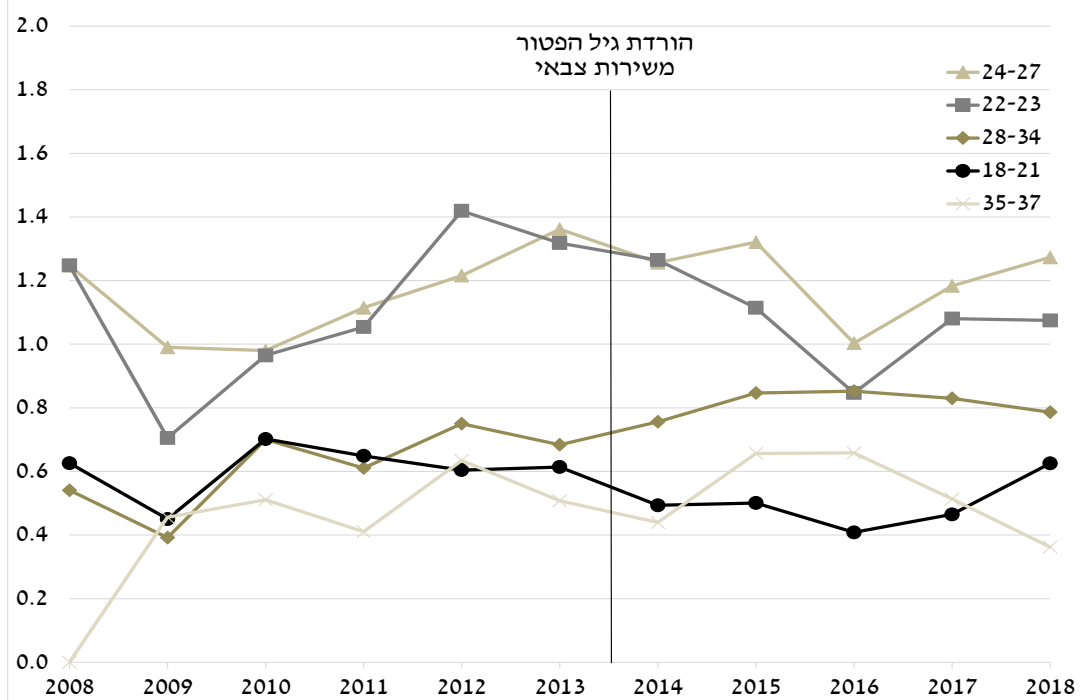
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
 (1) בשנה הראשונה לשירות.
 (2) בשנים 2018–2016 מספר המצטרפים בני 34–28 היה זעום ולא ניתן להצגה.
 (3) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה.

איור נ-2. שיעור הגברים החרדים באוכלוסיית המחקר הלומדים במכון להכשרה טכנולוגית¹
לפי קבוצת הגיל², 2017–2010³ (אחוזים)

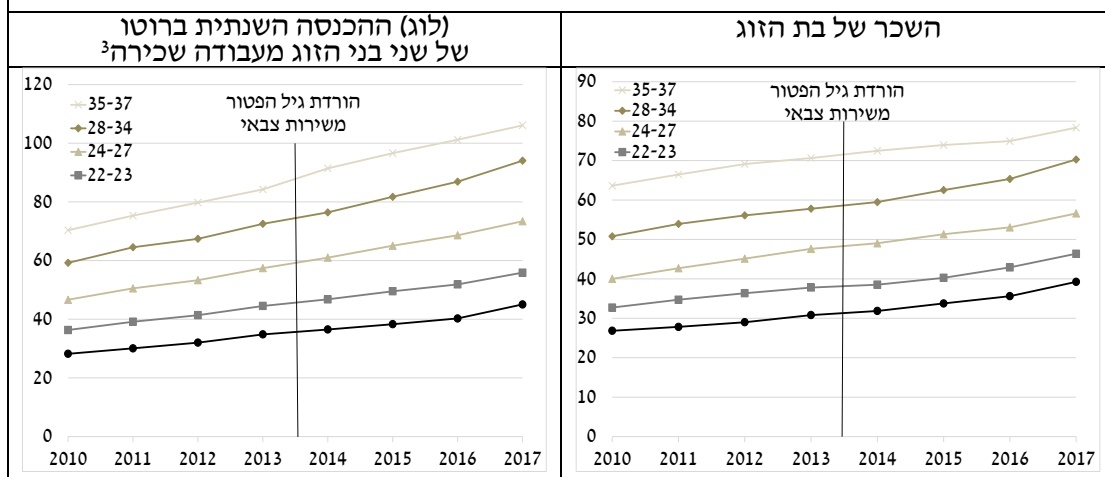
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
 (1) בשנה הראשונה ללימודים (לרבות במכינה).
 (2) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. שנות המחקר 2009–2008 הושמטו מהאיור משום שאין נתונים זמינים על משתתפים במכינות של המכון להכשרה טכנולוגית באותן שנים; שנת המחקר 2018 הושמטה מפני שהיא מסתיימת במרץ 2019, ולא היו זמינים לנו קובצי תלמידים במכון להכשרה טכנולוגית לשנת 2019.

**איור נ-3. שיעור הגברים החרדים באוכלוסיית המחקר בשנה א' של לימודים אקדמיים¹
לפי קבוצת הגיל, 2008–2018² (אחוזים)**

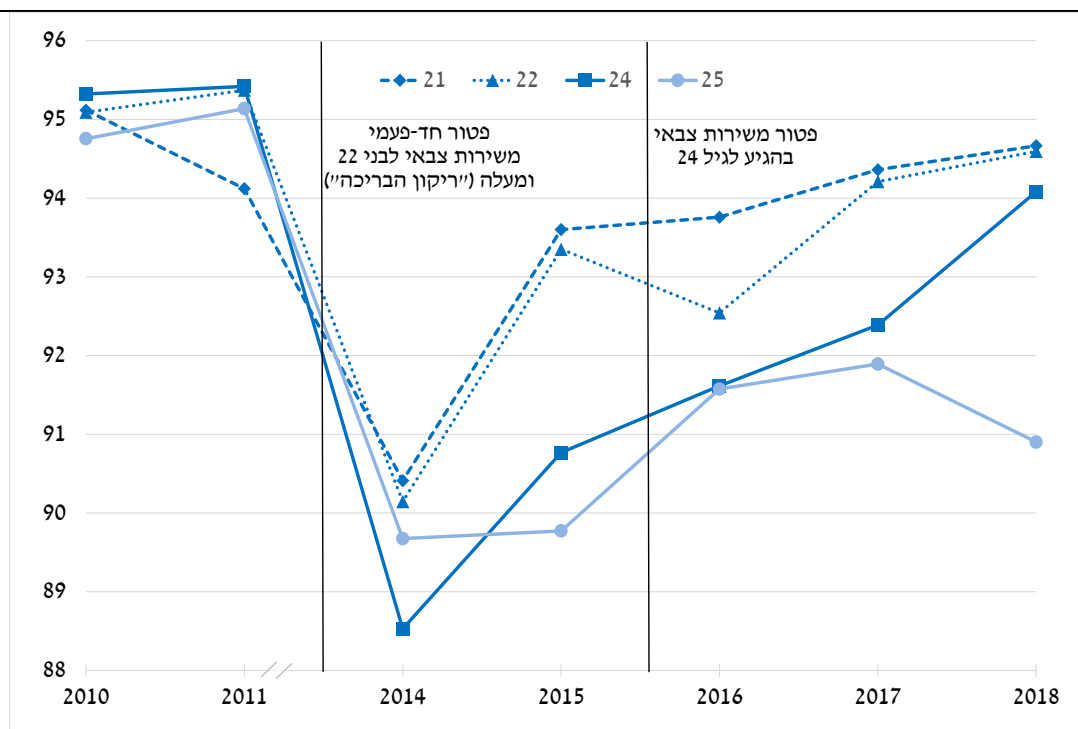
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
(1) שנה א' ללימודים לתואר ראשון במוסדות מוכרים להשכלה גבוהה (לרבות האוניברסיטה הפתוחה) או במכינה קדם-אקדמית, המוקדם שבהם.
(2) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה.

**איור נ-4. השכר השנתי ברוטו של שני בני הזוג¹ לגברים חרדים באוכלוסיית המחקר
וההכנסה השנתית ברוטו של שני בני הזוג מעבודה שכירה, לפי קבוצת הגיל, 2010–2017²
(אלפי ש"ח, במחירים שוטפים)**

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחקרים.
(1) מחושב רק לגבי בנות זוג שהוגדרו כמועסקות (עבדו לפחות חודש אחד בשנה כשכירות בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או שהייתה להן הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית).
(2) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה. בשנת 2009 הייתה ירידה חדה ובלתי מוסברת בשיעור התעסוקה של בנות הזוג, ולכן מוצגים נתונים משנת 2010 ואילך. שנת המחקר 2018 הושמטה מהאזור משום שהיא מסתיימת במרץ 2019 ולא היו זמינים לנו קובצי שכירים לשנת 2019.
(3) חושב רק עבור זוגות נשואים. לרבות כאשר אחד או שני בני הזוג אינו שכיר. (אז נזקף שכר השווה 0.0).

איור נ-5. שיעור הגברים החרדים המתמידים בישיבה בכל שנה לעומת קודמתה לפי הגיל, 2010–2018^{1,2} (אחוזים)

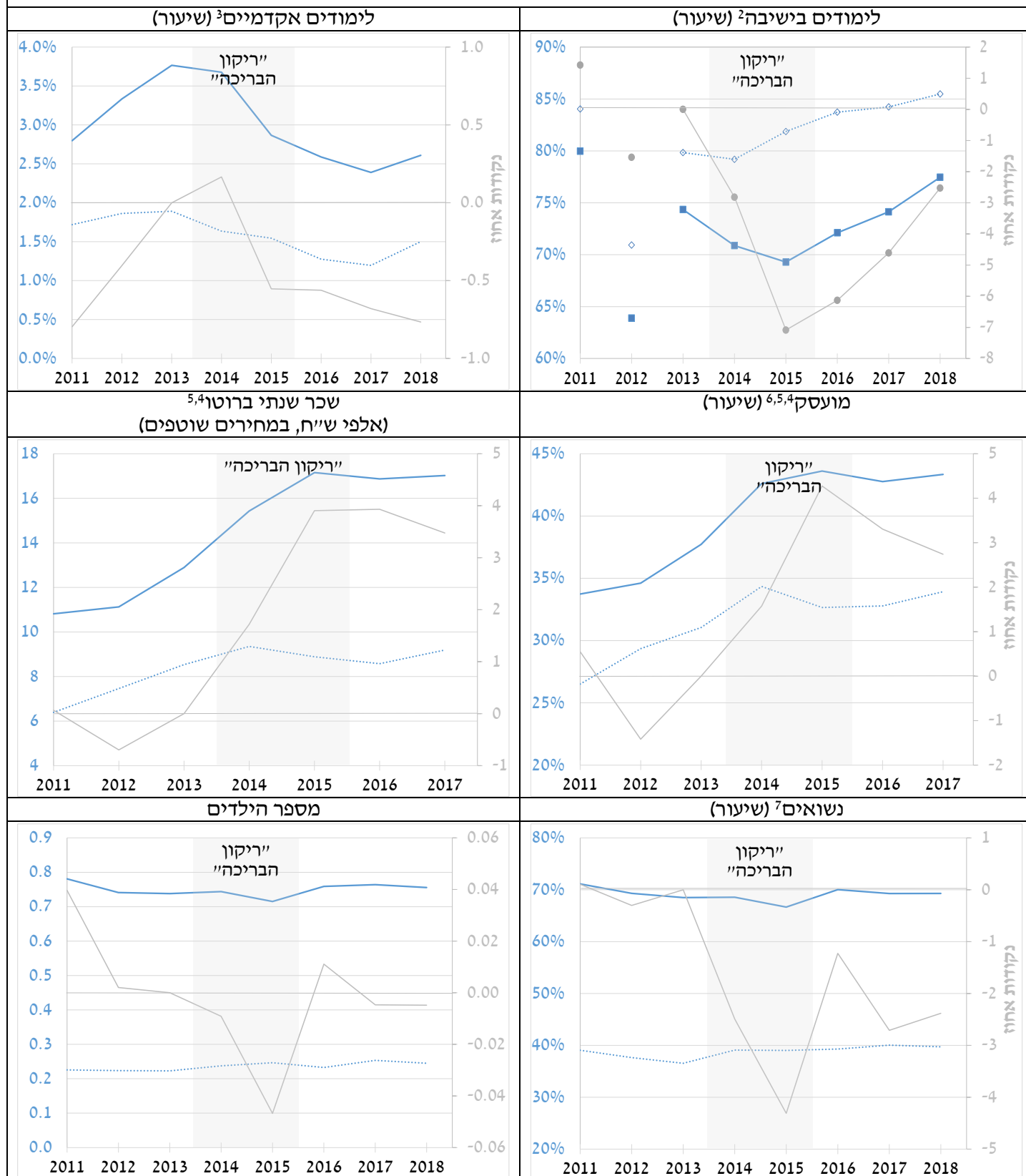
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.
 (1) השנים 2013–2012 הושמטו מהאיור משום שבשנת 2012 היה כיסוי חסר בקובצי הישיבות.
 (2) בשנת 2014 הורד הגיל המזערי לשירות לאומי-אזרחי מ-22 ל-21, ובעקבותיו גדל במידה ניכרת מספר המשרתים בני 21.

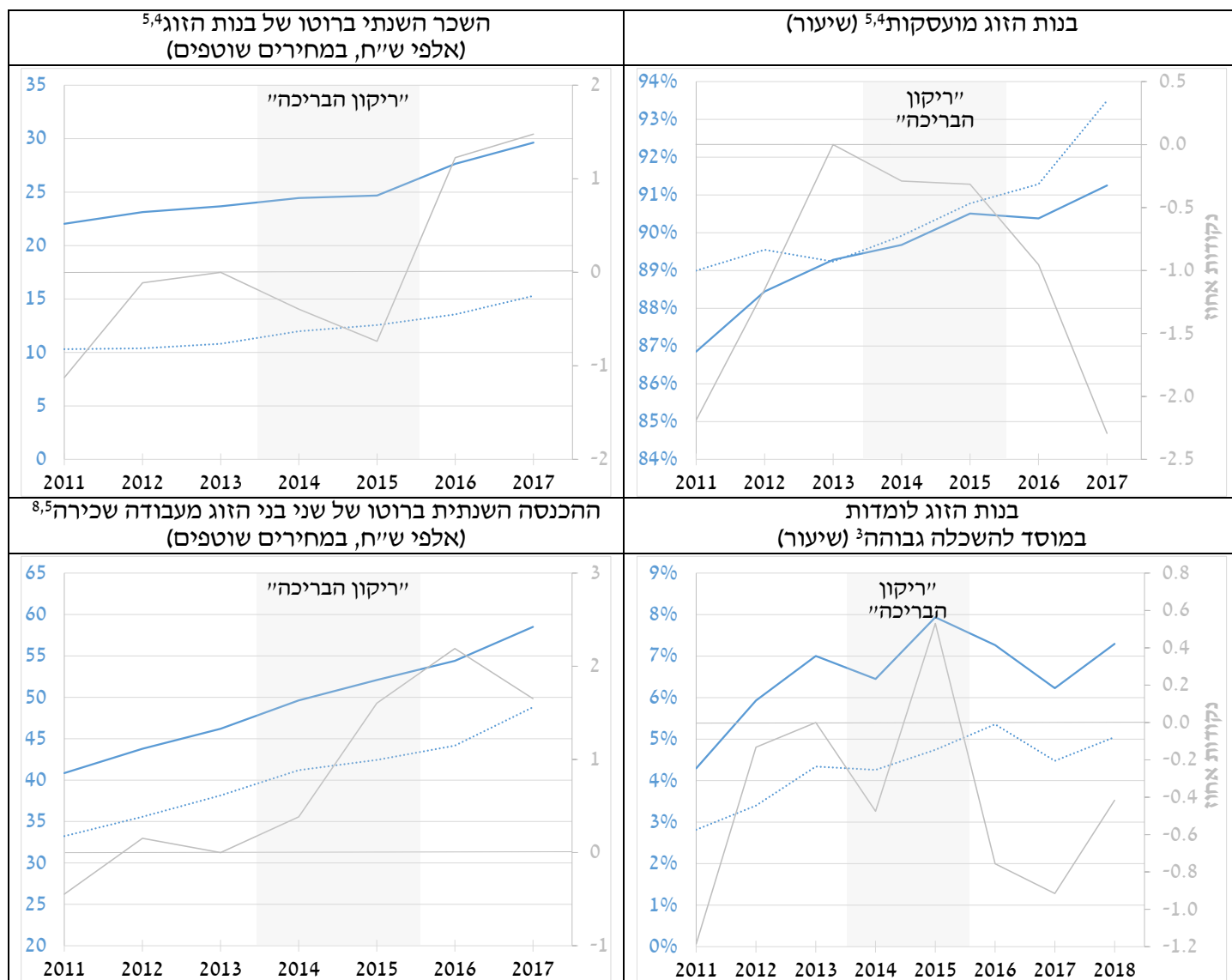
איור נ-6. התפתחות משתני תוצאה נבחרים של קבוצות הטיפול והשוואה באמידות החתך של בני 23 לעומת בני 21,

2018–2008¹

(הקו האפור = ההפרש בין ערכי משתני התוצאה של בני 23 לעומת בני 21, בהשוואה להפרש בשנת 2013, ציר ימני)

ההפרש — 23 — 21

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי המחברים.

(1) שנות המחקר מוגדרות מתחילת אפריל של השנה השוטפת ועד סוף מרץ בשנה הבאה.

(2) בשנת 2012 היה כיסוי חסר בקובצי תלמידי הישיבות הגבוהות.

(3) לרבות במכינה קדם-אקדמית.

(4) עבודה/לפחות חודש אחד בשנה כשכירה/בשכר של לפחות 200 ש"ח לחודש עבודה, או הייתה לו/ה הכנסה שנתית של לפחות 1,400 ש"ח מעבודה עצמאית.

(5) שנת המחקר 2018 הושמטה מהאזור משום שהיא מסתיימת במרץ 2019, ולא היו זמינים לנו קובצי שכירים ועצמאים לשנת 2019.

(6) בשנים 2016–2017 העלייה בשיעור התעסוקה של בני ה-23 הייתה אולי גדולה יותר, שכן לא התאפשר יותר לגברים חרדים דחויי שירות שאינם נשואים לעבוד מעבר למכסת שעות הלימוד בישיבה.

(7) יש לשים לב שהעלייה בשיעור בני ה-23 הנשואים בשנת 2016 וההתייבשות על הרמה הגבוהה יותר בשנים שלאחר מכן עשויה לנבוע משינוי החקיקה ב-2014, שלפיו לגבר חרדי נשוי בן 22 ומעלה הותר לעבוד בצד מכסת שעות הלימוד בישיבה, זכות אשר קודם לכן הייתה רק לבני 23 ומעלה, לרבות אלו שאינם נשואים.

(8) לרבות במקרה שאחד מהם או שניהם אינם שכירים. (אז נזקף שכר השווה 0).